Tartalom

XLVI. ÉVFOLYAM, 6. szám

1992. JÚNIUS

NAGY GÁSPÁR: Egy szelíd franciának írom; Ott élsz; Fejfák, keresztek 3

KABDEBÓ TAMÁS: Törökös — (1) Hasszán bég levele a szultánhoz; (2) Imaszőnyegen 6

GÉCZI JÁNOS: Fegyverengedély 10

LÁSZLÓFFY CSABA: A zsarnok szerencséje; Ütőerek ... 26

ISZLAI ZOLTÁN: Emlékek Szegedemről (A trencskó; A pirossapkások; Ellenállhatatlan leszek) 30

KUKORELLY ENDRE: Minden játszótéren akad olyan .. 35

TATÁR SÁNDOR: Amíg megírhatom; A(lfa) 36

FEHÉR ISTVÁN: Talajlakók; Szomszédok; Szemtől szembe; Találós kérdés; Okkal; Hogy mik vannak...!; Angyali üdvözlet 38

BEKE GYÖRGY: Üzent a nemzet (Naplótöredék) 41

POMOGÁTS BÉLA: Kárpát-medencei körséta 48

TŐKÉS LÁSZLÓ: Bevezető gondolatok — lázadó hittel.. 57

BENKŐ SAMU: Szolgálni — szolgalelkűség nélkül (Búcsú Hajdu Lajos jogtörténésztől) 58

JUHÁSZ ERZSÉBET: Esti följegyzések — Közép-Európa mint értékítélet? „Európa utáni honvágy"; A pokol: a másik nemzet 59

TANULMÁNY

HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY: Székely nacionalizmus vagy rendi öntudat? 65

VIGH KÁROLY: Teleki Pál és európai kortársai 74

NÉZŐ

DOBOSSY LÁSZLÓ: A magyar—szlovák kölcsönösségről 79

KRITIKA

GÖRÖMBEI ANDRÁS: „Mítosztalan már, de lelkiismeret még" (Farkas Árpád költészetéről) 88
ALFÖLDY JENŐ: Farkas Árpád: A szivárgásban 92
MÁK FERENC: Furcsán kanyargó, varázslatos út (Kós Károly: Életrajz) 95
SZEKÉR ENDRE: Beke György erdélyi gondjai 99
PECZE FERENC: Bajcsy-Zsilinszky Endre; Erdély múltja és jövője 102

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

SZALAY LAJOS grafikái a 2., 9., 29., 34. és a 78. oldalon.

NAGY GÁSPÁR

Egy szelíd franciának írom

„Nagyobbodtak a halálnak
Tartományai..." (P. S.)

Monsieur
irigy vagyok már
így negyvenen túl
azokra kik lent a mélyben
— és fönt az Égben
vagy valami rozoga polcon
eltéve szépen
mint a jó befőttek —
és letéve már ügyeket
s fölös gondot...
fűéletem csak
száradni növesztvén —:
jó lenne már
közéjük tartoznom

*

Monsieur
persze tudom én
hogy gyalázat lesz
a halál
és méginkább
hogy így beletörődtem
fekete zászlaival
a nyár? az ősz?
már irgalmatlanul
itt röpköd előttem

*

Monsieur
végül is
ki Ő?
ki nem én?
ki nem fél?

ki szegény
ha gazdag
és gazdag
bár szegény
elém és eléd
is siet
kapuba kijő
végül is
Monsieur
te tudod
hogy ki Ő?

*

Alvó siet álmában úgy
elérni még nyíló kaput
mint ahogy én halálomat
megteremni gyümölcsömet
. . . . . .
letörölni homályt hamut
alvó siet álmában úgy…

Ott élsz

Ott élsz ott maradsz
ahol fáradt redőny-tokok
szélfel fajgattatják
az elvesző világot

már nem emlékeidben
de sejtéseidben ott élsz
ahol még havak nyalják
március besózott húsát

és viharlámpád kormával
rajzolsz a falra egy nevet
csontvázasítani kell
a benti látványt

míg kint surrogó eső
kaszálja szét az éjt
roskatag böjtök horhosaiban
megédesül a hólé

talán ha most…!
talán ha most
véred áramló fémei
megcsikordulnának ajtaján

kinek szívében
csak a hétszer megforgatott
kígyónézésű
penge dobogott

nincs értelme már
elmibolyogni
a viharlámpa fénytől
rajzolatod salétromos

s romos akár
beszántott ibolyaföldek
szomorúságán átütő
égzománc ha pattog

négy fal négy égtáj
jajong vagy suttog
éppen semmivé porrá...
hát ott élsz ott maradsz

Fejfák, keresztek...

Olasz Ferencnek

Akik itt éltek:
komor vértanúk,
boldog szívükből
készült hadiút.

Mert a kő nehéz
irgalmatlanul...!
hát fejfák, keresztek
és faragott kapuk.

Fejfák, keresztek,
faragott kapuk,
lesznek e tájon
az utolsó aduk!

KABDEBÓ TAMÁS

Törökös

(1) Hasszán bég levele a szultánhoz

Itt Hasszán Szeldzsuk bég, a Mohács alatti igazhitű gállyák kapitánya terjeszti fel tiszteletteljes kérését Hozzád, Világ Fejedelme, Mohammed Kardja, Allah Kegyeltje!

Fordítsd felém, egy minutomra Fényességes orczád, győzhetetlen seregek és a föld legtágasabb birodalmának szultánja, élet és halál Ura! Könyörgésem komolságának zálogául méltóztassál elfogadni három ajándokomat.

Az első egy díszes fóliáns, kézzel írott, nemes cirkalmakkal és czirádákkal díszített, mit egy Asbóth nevű gyaur nemesúr a kormánypadka alatt rejtegetett, amikor a magyar naszádot elfogtam; ott Számodra eme ékszert kifürkésztem.

Asbóthra nem érdemes szót vesztegetni. Az ágyúkat sem sikerült Moháts felett naszádjából kirakandnia. Most, tehát, azaz immáron tizenötödik esztendeje, meg mindég a Héttoronyban várja megérkeznek-e a váltságdíját hozó apródjai? Szóval a könyvet a gyaurok egy régebbi kerálának Corvinus Mátyásnak czímere és három rubintkő díszíti a fedőtáblán. A szöveg vajmi talján vagy latin csacskaság, de a rubintok egyetlen hegyes tőr peccentéssel leválaszthatók. Másodünnepeken viselendő turbánod forgójába beletűzhetők.

Második ajándokomat teveháton küldöm, annak két púpja közé kötözve. Friss ital, pár hete szereztem a budavári pinczében, amikor az egymást maró ostoba hitetlenek puccos kerálnéjukkal kitakarodtak onnét. Agyagkorsóban tárolt nektár ez, Uram, gyimilcsek levéből és az méhek szorgalmának hevéből keverik, erjesztik, forralják, majd hűtik, pinczékben tárolják eme nemes levet a gyaurok. Az a szóbeszéd járja, hogy eme tündéri édességű ital az amúgyis túl nem szárnyalható férfierődet növelné.

A harmadik ajándoknál látni fogod, óh Próféta Kegyeltje, hogy Érted nemtsupán önzetlen de önmegtagadó is tudok lenni.

Amióta gállyás folyami vitézeimnek ugyanolyan szabad, habár lassúbb bejárása van a csatamezőt környező falvakba, hol a szpáhik oly káprázatóan ejtették kelepcébe 15 esztendővel ezelőtt a magyar vasasokat, azóta, Tündöklő Padisah, minden ötödik évben leánynézőbe megyek arrafelé. Eleinte még berzenkedtek János kerál katonái, ha éppen arra bóklászatták a lovaikat. De azóta megtanulták, hogy a török handzsárral nem

illik cziczázni. Tehát Nemesúr, Világ Hatalmassága, kinek szavát Africától Budáig, Váradtól Perzsáig félik és figyelmezik, s Ki Böltselmével kormányozza a fele féltekét, kérve kérlek hallgasd meg, hogyan szereztem számodra az alábbi kintset.

Ott hol a gyaurt egy szálig levágtad vagy elűzted seregeiddel, ama mohátsi mezőn vala egy kücsük dombotska. Onnan Dunamenetben, azaz délnek feléje van egy Leántsók nevű falu, majd maga a folyam jő, s aztán, átellenben fekszik Kanda helysége. E kettőből választom ki, ötévenként, a legszebb tizenötéves magyari szüzet. Elmondani könnyebb ezt mint véghezvinni.

1531-ben a falvak népe szertefutott. Vermekben akadtam sokukra. 1536-ban gállyával eveztettem föl a Dunán, — szél nem volt, az árbocrudakra tsavarva pihent az vitorla — kikötöttünk a révnél, hoztuk a leányt, harminc fegyveresemmel. Míg odavoltunk a falukba, gézengúz magyariak megfúrták a hajót, az őrséget elhurcolták és már tsak az árbócrúd vetett limányt a víz tükrén. Lovakat kellett zabrálnunk, hogy ennekutána kemény, háromnapos lovaglással hazaérjünk.

Káprázatos Hatalmú, Felülmulhatatlan böltsességű Szultán, Izlám egén Felkelő Holdunk! Ebben az esztendőben olyan leányt raboltunk a Szigetben, ki ékessége leszen isztambuli Topkapi palotád háremenek is. Hullámos szőke hajzata kerek vállait verdesi. Nyaka fehér és karcsú mint Bajazid minaretje. Fogai, mint a Duna tsekély vizében a kavicsok, tsillámlanak. Eunuch-hajtotta társzekéren megy Hozzád.

(Nagyerejű Szultán, kegyeskedjél nekem juttatni a Mohátsi Szigeten az adóbér jogát)

Érdemtelen Szolgád,

Hassan

(2) Imaszőnyegen

Itt végre hűvösebb van Uram. A fényesábrázatú és dicsőséges padisah, II. Szolimán emlékére emelt imaházban. A rövid út idáig, Isztambulig, hosszúnak tűnt, mert a vízen elszoktam a portól. Hála neked Allah, és örök dicsőség, hogy megóvtál bennünket a katasztrófától. Bárha csak akaratod teljesedett, lám úgy óhajtottad, hogy kezemügyében legyen az a merítőháló.

Fényességes szultán! Ki ott ülsz a mennyei topkapu egy diványán és hurik vakargatják fenséges talpadat. Allah ugyan mindent tud, de te talán nem láttad még szerény személyem képmását a földiekről közvetített mennyei televízióban, ezért bátorkodom elmondani neked ki is vagyok én. Nevem Ahmed, révész vagyok a Boszporuszon, Kuzguncuk falva és Üzgüncük városa között. Itt verted fel toborzó sátrad 1526 tavaszán és táborodban a bégek között is élenjárt lófarkas Hasszán, az ősöm. Családunk az eltelt 462 év alatt

elszegényedett, de reám maradt özvegy apám imaszőnyege — mely apáról fiúra szállt — ím, lásd, ezen térdepelek...

Hatvanhét éves vagyok. Az én időmben iskolában még tanították az arab írást, habár nem folyékonyan, el tudom még olvasni arabul a Koránt. Allah nagy és hatalmas! Mohamed az ő igaz prófétája! Elmúlt a gazdagság, insallah. Csak az egészség maradjon. Abdul, a kisunokám megmenekedett. De hol is folytassam a történetet neked fényességes padisah és neked a mindenekfeletti hálaadást óh, Allah? A vőm a palotában szolgál a Boszporusz európai partján, hol turisták látogatják Domabácsi Atatürk volt rezidenciáját. „Vigyél át", mondja a lányom, a kis Abdullal a karján, „mert már régen lejárt a férjem szolgálata, és aggódom, hová lett." Nosza én berántom a motort, nekivágunk. Erős szél fújt a Boszporuszon, a Fekete tenger felől. Csónakom tízszemélyes, inog, leng a szélben, azért biztonságos. Van, hogy tizenkét turistát is belezsúfolok Üzgüncük-ben, ha lemaradnak az ösztövér Üszküdári komphajóról. A minap is, az a kelekótya társaság, Kilenc Deutsch meg három magyar. Míg rájuk nem röffentem, szájról szájra adogatták a csónakban a rakis üveget.

Fordult a világ, dicsőséges Ősöm, Hasszán bég, mióta zászlókat zsákmányoltunk a hitetlenektől a Duna partján. A németet szorongattuk, a magyart taroltuk akkor, most meg ők özönlenek, csőstül jönnek, rövidbugyogóban. Mellettük a török jobbára szolga, személyzet, pincér, kalauz, révész. Jó annak aki katona! A vőm zsoldja derekas, a mundérral jár a fegyelem. Reszkessenek a görögök, nem halt ki még a virtus. Én a folyamőröknél szolgáltam a világháborúban, nem kerültem bevetésre. De mit locsogok itt Neked térdenállva Uram?! Jaj, és nem is egészen jól igazodom... nosza egy negyedfordulat, ez immáron Kelet, itt az arannyal kivert Mihráb széle, most jóirányban hajbókolok. A próféta szakállára esküszöm, ma melegebb volt a janicsárok útján, mint amire visszaemlékezem.

Ritkán jövök ide, a vízen telik az életem. Ha kell valami a nagyvárosból, küldöm az asszonyt. Megy, engedelmesen. Isztambul azért ma is csodálatos, ide kellett bevonulnom, negyvenháromban, az Aranyszarv Öbölben álló tengerészlaktanyába. Bezzeg, nem tűrtük az arabokat akkor, ma meg tele van berberrel, cserkesszel minden étterem, pénze az arabnak mint a köles, asszonyaik uszályában számos cseléd.

Csürhenép Uram, de Te teremtetted őket is, Te tudod miért. Hogy el ne feledkezzem a hajbókolásról. Kicsit szorít a térdem, enyhén csúzos, huzatos a csónak a Boszporuszon és nyirkos a tél. Homlokommal még százszor érintem, tíszteletedre ó padisah, imaszőnyegem. Most fölülök egy kicsit, imaszomszédom törökültében elszundikált. Szóljak neki? Mégsem, fölébreszti majd a hangszórós müezzin. Apám élt még amikor az élőhangot lecserélték a mikrofonnal — megbotránkozott. Mit szólt volna ő, vagy fátyla mögül pizsamás jóanyám, ha meglátják mit tettek csónakomban a rakitól megbódult

túristák? Négy német lány nekivetkezett, lehántották a blúzukat, úgy locsolták tengervízzel fehér mejjüket.

Ékességes padisah, megkövetlek, elkalandoztam. Íme hát az eset melynek szerencsés kimeneteléért most mecsetedben Allahnak hálát adok. Megyünk a hullámos vízen, én a motornál, lányom a csónakorrban, kis Abdul a karján. Rohamcsónak száguld el mellettünk, hulláma és a szél tarajos dudora egybenőnek, meglökik a csónak oldalát, kizöttyen anyja karjából Abdul. A szürkén kavargó vízbe bele! Ring a gyerek, feje a hullám hegyibe. Résen vagyok. Nyeles szákom kinyújtom, a gyereket, mint a halat, beszákolom. Kis vizet nyelt, nyöszörög, lányom, Zulejka sír, de hála neked Allah, minden rendbe jön.

A buszon csak állóhely jutott. Itt is meleg van. Megbocsáss Uram, az ájtatosságból legjobb a kerek kút. Mármint ami az ima után jön: a lábmosás.

SZALAY LAJOS GRAFIKÁJA

GÉCZI JÁNOS

Fegyverengedély

A CÍMER LEÍRÁSA

A pajzson vörös mezőben, lovon ülő, zöld talajon ügető, kócsagtollas, páncélos vitéz, jobbjában kivont, egyenes kardot tart. A pajzsra takarókkal, s arany koronával ellátott sisak van téve, amelynek koronájából magyar huszár emelkedik ki, kék dolmányban, s panyókára vetett kék mentével, prémes, forgós, kék leffentyűs kucsmával, jobb kezében kivont, görbe kardot emelve. A sisaktakarók mindkét felől vörös-kék színűek.

A LEANDERSZEDER

Fényes fekete orra bársonyos tapintású: odanyomja mindenhez, az ametisztszínben izzó krókuszhoz, a mirigyes levelű angol muskátlihoz, s a két növény közt dönteni nem tudó, ezért a xilamonos virágvályú peremére telepedett szenderhez. Honnan érkezett ide a vikinghajóra emlékeztető potrohú lepke? Olvastam, egy óra alatt száztíz kilométert tud repülni. Nem csodálom, hogy az estét az Adrián kezdte, s reggelre ideért, éppen hozzánk. A kutya sosem találkozott lepkével, ingerli a mocorgó rovar: ami mégis inkább selyemcukorra hasonlít, csak éppen picikét izeg-mozog, azelőtt, hogy kiveszik a zacskóból. De a puli a cukrot sem ismeri. Hozzájuk hajolok, orromba csap az oleanderillat. Leanderszender ez, annak van mályvapiros szárnya, állapítom meg, s azt, hogy a tengernél most kezdődik a Neriumok másodvirágzása. Nem értem, miért mondják azt az oleander szegte vizet borszínűnek, inkább határozza a szenderszín. Vajon az Adriánál vannak-e fekete gránitsziklák? Amelyek olyan fénylők és érzékenyek, mint kutyám szimatoló orra?

CÉDRÁTCITROM

Keleti eredetű, évszázadok óta termesztett gyógynövény, de táplálkozási és kultikus célokat is szolgál. Nagy termetű fája fejlődik. Távol-Keleten egy ritka, ujjasan tagolt termésű változatát termesztik. A tavaszi virágzásból ősszel, télen érleli be gyümölcseit. Termései nagyok, az egy-három kilogrammot is elérhetik. A citromsárga, vastag húsú termésekben magok ritkán fejlődnek. Húsa nem leves, savanykás ízű. Sok értékes illóolajat tartalmaz. A termés hat-tíz ujjszerű részre tagolt, ezek hegyben végződnek. Intenzív illatanyagait a szárított termés forrázásával — betegségek gyógyítására használják. Lekvárnak és teának is kiváló.

FELETTEM AZ ÉG

Íróasztalnál ülve bámulom a vérlevelű krotont. Valahonnan Indonéziából érkezett szobámba. Miért nem vágyom arra a vidékre? Pedig, ha kinézek a fejem fölötti tetőablakon, trópusi eget látok, esténként kármin a négyszög, csak néha szabdalja meg egy-egy fehér kondenzcsík. A növény vajon ehhez az éghez ragaszkodik inkább, vagy hozzám — nem akarom eldönteni. Elég, ha bejövök dolgozni, és máris ellenőrizhetem a leveleken, jártak-e itt a távollétemben. A krotonom bárki érintésére elernyeszti a leveleit, egyedül gazdája simogatását tűri. Ha nagy csönd van bennem, mellékuporgok, ringok a hintaszékben, és sorra érintem a leveleit. Lüktetnek benne a szállítónyalábok, forrók, amilyenek az egyenlítői éjszakák.

FŰRÉSZ

A babérmeggylevelet rágó férfi a kultúrház falának dőlve sírt. Ha észrevette valaki, sietve fordult el tőle. Csak az a fehér bohóc figyelte a színpadról, aki életem legkülönösebb asszonya. Az előbb még kifejlett Boa constrictorral lejtette a táncot az ócska dallamra, az iszonyt megmutatva. Valaha hajlékony testét szétkelesztette terhességének kilencedik hónapja. Amikor csípőjére csúsztatta a kígyót, attól féltem, összeroppantja a méhében lebegő magzatot. Most óriás rönkfűrészt hajlítgat, s olyan magasan rezgő hangokat csalogat ki a fogas acéllapból, ami hegedűtől is ritka. Ritka, tünékeny dallam, belefacsarodik a szívem a gyönyörűségbe. Önmagába süppedt arcában élettelen a szeme, a férfira révül, ki tudja, mióta. S ettől több felhang lesz a muzsikájában. És a favágó csukló zokogásától.

Csontkehely neonkék folyadékában piros dobogás.

VÉRREL TÖLTÖTT PATRON

Kis vérszivattyú a kutya feketebozont fején, négy napja működő. Ballontestébe szippantja az első tavaszi sétát, a szőlőmetszés tudományát és a megrágott őszibarackfák rügyízét. Kilopja a puliból a tapasztalatot. Akkor vettem észre, amikor az írógép mellől lenyúltam a lábamhoz telepedő állathoz, s megtapintottam szemöldöke fölött a dudorokat. Az egyik a szorgos szerkezet volt: nikkelcsőrrel lehetett kitépni, miután niveakrém puhította.

Gyufafejnyi vérpatron, robbanás előtt, ahogy ott marad az állatorvos csemperagyogású rendelőjében.

IZISZ A TÁNCVERSENYEN

Fekete fürdőruha két piros mellbimbóval, köldökkel. Ugyanaz az érett paprikapiros, mint a kettészakított, s karként-szárnyként dresszhez varrt, felhasított mellény, s a kitáruló kalocsai mustrás ágyék.

Harminchét összevarrt használt ruha: mielőtt még szétrohadnának.

Senkit sem öltöztetnek, senkit sem takarnak, csak jelzik-jelölik az ég-föld-anya-házasság-termékenység szövetburkát. Gazdájuk behúzódott a rongyok alján fityegő nyárfehér cipellőbe, ott figyel, szemlél, s várja az idejét, amikor majd kényes léptekkel rumbázhat két konnektor között, a százötvenes izzó felforrt terében.

ÁLOM A 403-AS DEMOKRÁCIÁBAN

Eddig soha ilyen agresszív könyvvel nem találkoztam. Ahányszor kézbe veszem, annyiszor vágja meg meszezett lapjaival ujjaim valamelyikét. Leginkább ott, ahol nehezen gyógyul be: a percek redős hajlataiban.

ÍRISZEK

A paloznaki háromszázharminchárom négyszögöl tisztája egyre kevesebb, kisebb, íriszek serege foglalta el. Szőlőnek, gyümölcsfának alig van itt helye, a vörösföldet benőtték házi militánsaim. Egy talpalatnyi területet a portorózi kékek ismét elfoglaltak a szolid ravennai törpéktől. A korfui februári lilák eltűntek a sztyeppék változatos nőszirmainak halmában. Ha kérdezik, hányan vannak, felelem, negyvenhárman. Hogy kevesebben vagy többen? Lehet. De ez a szám a határ, ami fölötte van, az sok, ami alatta, az még észben tartható. Tehát éppen ennyifélék. Hogy mindegyikből hány egyed? Nem tudni. Amint azt se, hogy egy telep vajon egy növény-e vagy több. Ki tudhatja ezt a növényeknél?

Sokféle kard suhog a parthoz lefutó bakonyi szélben. Japán filmeken efféle selymes és suttogó villogás. Mind arra hajol, ahol a kertalji tárnics virágzik: ezt a növényt nem tudják elüldözni. „A Gentiana pneumonanthe, a kornistárnics, Eurázsia nedves rétjein él, sőt néhol az Alföldön is állományt képez. Védett növény! 20-30 cm magas szárán alul szélesebb, felül keskeny, szálas levelek fejlődnek. Az utóbbiak hónaljából nyárkezdettől egy vagy két virág bújik elő. Nedves, mészszegény talajba ültethető."

Ó, encián sötétkék harsonája, milyen hanggal riasztod el a szívósan előre nyomakodó íriszeket?

PEKINGI KACSA

Két napja fáj a jobb halántékom, mintha egy mozgékony diót ültettek volna pajeszem alá. A fülem töve zúg, a fény bántja a szemem. Fejgörcs, állapítom meg, de mégsem múlik el. Délelőtt az azúrba esett költővel beszélgettünk telefonon, kérdi, mikor kezdem el megírni a biológus verseit. Egy éve nyaggat. Nem tudok mást felelni, minthogy fáj a fejem. Aztán magyarázom neki, mi az imprinting, a bevésődés, hogy a kacsák is azt tekintik szülőanyjuknak, akit először meglátnak. Hogyne, Lorenz. Az azúrba esett éppen a kacsákkal foglalkozik, és Párizsba készül. Fáj a fejem, hányinger kerülget. S miért éppen a jobb oldalam az érzékeny? Mi van a ballal?

Félek bevenni gyógyszert. Ha elmúlik? Csak nem, írni kell?

Aztán olvasom a frissen megjelent versét, az azúr talpú Krisztusról. Ilyen talpakkal tapickoltam hajdan tati fájós derekán. Az homlokomban ki járkál bévül? Egy nagy, kék talpú kacsa, fostosan, sziszegve, tépett szárnyából kifordul egy evezőtoll.

FRANCIA KERET

Két hónapja üres — pedig mindig az volt. Pontosítok tehát: amióta megvettem, hozzá se nyúltam. Nem fosztottam le zizegő burkát, nem cseréltem le a műanyag tábla alatti raszterhálót. Ha jól emlékszem, annak a véletlenül létrejött xeroxnak vettem, amelyen a hirtelen mozdulattól megnőtt s elmosódott néhány verssor, s olyanná vált tőle az írás, mint az emberi mellkas önmagába visszahajló, zárt és csupasz váza. Az *A* a szegycsont alatt, kicsit jobbra hajolva dobog.

A fenyőléckeret szépen pirul a levegőn, nekiáll *A művész arcképe, huszonhat lóval*nak. Onnan vándorolt át rá a szín, lassan már eggyé is olvadnának.

De magam elé veszem mindkettőt, majd visszateszem a könyvet a helyére: vörös marad az asztalom. Eszeveszetten tépem le a keretről a celofánt, s csúsztatom a xeroxot a műanyaglap alá. A megbarnult papír széle magába szívja a falécből a színt, a cellulózrostokon ügyesen kúszik a szív felé.

VENUS G-11 CEDER 2B

Szürkületkor kihegyezem a ceruzámat, hosszú, vékony vonalakat húzok a hegyével a cédrátpapíron. Szeretem a lágyan hajló és a megtört vonalakat. Mire teljesen besötétedik, újra kell hegyezni az írószerszámot. Aztán odafektetem a félig telt papiros mellé. Mégsincs olyan reggel, amikor ne bosszankodnék azon, hogy valaki ismét lekoptatta ceruzám tűhegyét.

PUHA PAMUTRONGYOK

Kinyíltak a tulipánok. Tegnap ezernyi egylábú madár álldogált a tó fölötti hegyoldalon, zöld mindegyik, viasztól hamvas, gördültek rajtuk a nagyszemű esőcseppek. Hajnalban ér-

kezett valaki, aki átmeszelte a bimbókat. Most meg itt tollászkodik, szellőzik csupa piros meg hússzín és sárga kolibri. Zöld, nedvdús pálcikák fölött lebegnek. A legszebb a barokkos uszályú, ami a többiek fölött borzong, rázza tükrös ruháját.

Visszarántom magam: kinyíltak a tulipánok. Most már jöhetnek a fekete leánykökörcsinek, naphéricsek, különböző teljes violák. A szél langyos, homokot cipel magával. A kvarcszemek zuhatagában meghajolnak a leples virágok. Lecsiszolják a foncsort a szirmokról, magukba roskadnak, tollukat vesztik a kora tavaszi kolibrik.

Napszemüvegemen élnek a színek. Amíg nem átvonul rajta a cserregő szarkasereg: mindegyik csőrben puha, cigányasszonyokról levetett pamutrongyok.

ZAGORSZK

Nem a vonatútra emlékszem — át a havas nyíresen —, s nem a faházak tetejét borító szuroksötét kátránypapírokra, a halas pirogra, a bekerített templomokra és a beesett szemű szentekre. Érthető és ismert volt valamennyi. Hanem arra, hogy azon az átfagyott napon nem szólhattam magyarul egy szót sem.

SIKÁTOR

Szájában rágott szivar, fején simléderes dinnyesapka. Sokáig így képzeltem el Suriname csavargóit is. Megannyi képet, fotót néztem, amit lehetett, olvastam a kevert vérű népről: európai, ázsiai, afrikai és amerikai tulajdonságok vegyülnek a surinameiekben, ezért különösek. Illett hozzájuk a büdös szivar és a hanyagul kihívó fejfödő. Fél éve egyikük feltűnt Veszprémben. Üres kartondobozokat hajtogatott a bank előtti szemétkonténernél. Önfeledten tapogatta a gesztenyefényes oldalakat, bele-belemerült a ragasztott, kék vignetták szövegébe, majd akkurátusan kiakasztotta a fedőlapokat.

Másnap a fején egyensúlyozva és a hóna alatt cipősdobozokat vitt. Kenderkóccal erősítette mindegyikre a fedelét, majd hatot-hatot egybekötözött. Büszkén, senkire sem figyelve korzózott terhével a sétálóutcán. Lustán kiköpött, ha megszólták.

Megszoktuk. A tejboltba állt be ládákat cipelni, a kocsmából sört, kávét hozott a suszternak, a szőnyegárusnak, a tüdőbeteg színésznek. Cigarettáért szalasztották vagy a postára kopertáért, hamarosan a piacot is ő takarította. Ennyi volt, amit tudtunk róla. És mosolyogtunk, ha lekapta fejéről a simléderes sapkát, s térde előtt meglóbálva köszönt ismerőseinek. Csodáltuk, mert sosem volt szeszélyes. És mert naponta elég volt neki egy szivar, késő este lett, mire végigrágta. Ekkor bárhonnan felállt, vagy elhagyta a munkát, s hóna alá kapva legújabb dobozát, eltűnt a sikátorban.

Abban a negyedben lakik, amely olaszos hangulatot, szagokat és nedveket áraszt magából. S ahová évek óta magam se tettem be a lábam, mert nem biztonságos.

Ha megláttam, elsőként Suriname jutott eszembe. A képek, a fotók, a kötetek. A letört körmök és a kivert fogak. A banánültetvények és a kék kókuszpálma. Csak utána, hogy el kell mennem a sikátorba. Ami macskahúgyos, sötét és kitépett bajszú patkányokkal zsúfolt.

Ma dobozokat raktam az ajtónk elé. Ha jól sejtem, messziről megérzi a dobozszagot, s eljön az üres kartonokért. Követem, és ha másra nem figyelek, mint a dinnyehéj-sapkájára s a dohánybűzre, sikeresen beérek a sikátor közepébe.

A SZÜZESSÉGI FOGADALOM

Értem én, hogyne érteném, hogy miért nem őrzi a város Szent Imre herceg feleségének nevét. Hiszen a legenda szerint Szent Gellért annyira megszerettette vele az aszkétaéletet, hogy tartózkodását házassága után is folytatta, sőt arra nejét is rábírta. És tapasztalom,

hogy a talponállók közönsége milyen nagyokat derül az évezredes pletykákon. Ha az írások nem is, de ők tudják (pincér, még egy rundot!), hogy a feleség vagy Kresimir horvát fejedelem vagy pedig Meskó lengyel herceg leánya lenne. A helyi lakosokat ez mindenesetre jobban foglalkoztatja (s milyen igazuk van), mint az, hogy Szent István Imre fiához intézte nevezetes intelmeit, politikai végrendeletét. S vélik, a herceg 1031-ben bekövetkezett halálát ama vadászaton az a vadkan okozta, amelyet a szép hercegné nevelt fel zirci makkon, bakonyfői gombán.

JAVÍTÁS

A kerékpárt javítottam, de sehogy sem sikerült a pedált visszaerősíteni a hajtókarra. A csavarmenet vásott el idő előtt, szidtam az ipart, a tehetetlenségemet, s hogy a városban nincs egy biciklireparátor. Epokittal ügyeskedtem vissza a kiesett alkatrészt, persze sikertelenül. Egy erőteljesebb rátalpalástól kifordult a formatervezett pedál. Akkor állt be az udvar közepére a rikkancs. Évtizede nincs a környékünkön, hát rögtön kértem tőle egy ÉS-t. Aztán az újságot lecsaptam a számítógép tetejére, s visszamentem próbálkozni a pillanatragasztóval. Ebédkor jutottam a laphoz, akkorra fogalmaztam a memóriába vagy ezer szót. De töröltem az egész szöveget. Már csak ilyen szerencsétlen ez a nap. Hónom alá kaptam a hetilapot, kiültem a gádorba, csillapodni. De az ÉS első oldala üres volt. A szürke lapon egyetlen betűt sem találtam, eltűnt a cím is. Emlékeztem, amikor megvásároltam, rögvest belenéztem — akkor a hasábok rendre megvoltak. Szép, fekete színűnek találtam a nyomást, s a kezemet se festette meg.

Fordítgatom, tapogatom a cellulóztestet, minden más felületen ott vannak a képek, a cikkek, a versek, csak az első oldalról szívódtak fel a szavak. Nem volt kedvem a roncs lapba beleolvasni. Bekapcsoltam a gépet, s megkerestem a helyet, ahol folytatni akarom a regényt: ott találtam az elveszett ÉS-cikket.

NORITA

Combe nemesítette és 1966-ban hozta forgalomba. Hamar karriert futott be, hiszen az egészen sötét színű rózsák közé tartozik. Két külső sziromköre szinte fekete, így zárt bimbóban feketének tűnik. Nyíláskor bársonyos sötétbordó színt mutat. A virág kilenc-tíz centiméter átmérőjű, hatvan-hatvanöt szirmú, teljes nyílásban csillag alakú. Alig illatos. Vágottan is tartós, hét-nyolc napig díszlik. Nem tartozik a legbővebben virágzó fajták közé, ezért a vágottrózsa-termesztésben nem terjedt el, inkább házikerti és virágágyi kiültetésre javasolt. A bokor laza jellegű, magassága hatvan-hetven centiméter. Hajtásai hosszúak, erősek, közepesen tüskések. Nagy levelei bőrszerűek, sötétzöldek. Fagyállósága jó. Lisztharmatra kissé fogékony.

HARANGJÁTÉK

Óránként lép ki, a kalapácsütések után, a kútba néző, megbillenti faragott fejét, le-fel, majd jobbra-balra. Kezét előrenyújtva pörög, milyen fodros a tölgyfaruhája, piros a bőrköténye, lószőrrel kitömött fején a tűzoltósisak csillogó. Térdben is meg tud hajolni, de azt csupán délben és éjfélkor teszi, amikor sokan vagy senki nem figyeli. Szereti, amikor hull a hó vagy virágzanak a fák, vagy kitörni készül a zivatar. Mielőtt visszalépne az óradobozba, a szeme fölé emeli lapos tenyerét, s elnéz a viadukt felé, ahol valaki sápadtan áll a korláton.

TÉRZENE

Muzsikálnak, s minden cintányércsattanáskor összedől egy ház, beomlik egy szoba, kidől egy szamárhát-ívű tűzfal. S helyükön zsúptető, famennyezet, alacsony homlokú ajtó

szerkesztődik, lomha tagokkal búvik ki a dolomitból, amelyre hajdan a város telepedett, a régi tér sok háza. A Haltérre szikvizes kocsi fordul, megáll, zabtarisznyából abrakol a szögló. Kenyérsütő asszonyok pakolnak a ponyvára, mert itt lehet, melléjük teszik a bocskorokat, s a háromláb széket, amire a ritka lábbelit vásárló letelepedhet, ha kedve van rá. Petróleumtól fényes a vödör, a vízen izgulékony szivárványkarikák.

Dübög a dob, majd halkul, recsegnek a rézfúvósok. Topognak a harisnyás lábak. De máris, mint jófajta élesztőtől kelő tésztakenyérbe, besüpped az ó tér, s helyén ott a világháborút idéző emlékmű, a bugyirózsaszínű japáni díszfák s a fürge nyelvű olaszok.

Angolkeringő dallamára osztogatják a felfújt szoknyás kamasz lánykák a prospektust: „Ismerkedjen meg velünk! Szeretnénk bemutatkozni. Nevünk: Ifjúsági Fúvószenekar. A Fúvós Egylet keretein belül működünk. Zenekarunk tagjai — ahogy nevünk is mutatja — fiatalok. Legifjabb zenészünk 12 éves, de a korelnök sem idősebb 30 évesnél. Az együttesben nyolcvanöten muzsikálunk, koncertjeinken, fellépéseinken ebből hatvanöt-hetven fő vesz részt. Zenekarunk két karnaggyal is büszkélkedhet. Repertoárunkban a fúvószenekari művek széles skálája szerepel. Térzenéinken keringőket, indulókat, népszerű könnyűzenét játszunk. Koncertjeinken modern magyar és külföldi kompozíciókat, ismert zenekari darabok átiratait szólaltatjuk meg. Néhány szó a zenekar mellett látható kedves, csinos lányokról. Ők a zenekar majorettcsoportjának tagjai. 1988 óta vesznek részt a zenekar fellépésein. Reméljük, az ismertető és a benne foglaltak felkeltették érdeklődését a zenekar iránt. Ha követni szeretné a zenekar fellépéseit, koncertjeit, érdeklődik munkánk iránt, esetleg meghívást kíván tolmácsolni, felvilágosítást a karnagyunk ad."

Igazi közép-európai vasárnap reggel lett belőlünk. Csak a macskakövek buktak lejjebb a bitumenben. Röntgensugárzástól pirulnak gémberedett talpaink. S a tér visszavonul a múzeumbogarak labdaházába, a dohszag irataiba.

BABFÖLD

Amerikából a babföldek érdekelnének.

Minden májusban bokorbabot vetünk, májpaszujt vagy lófogút. Ritkábban Juliskát, mert az könnyen kifagy, elég neki egy hideg éjszaka, és máris, akárha forró vízzel locsolgatnák a zsenge hajtásokat.

A bab gyorsan csírázik, hamar bont virágot. Olyankor a sorok közé állítom fűzvesszőből fonott székemet, várom, hogy feltámadjon a szürkületi szél, s álmélkodva lesem a nyúlfülekként lecsukló, áttetsző bableveleket.

Mikor kifényesedik a zsír a hold levesestáljában, hallom, hogy valaki babzsákkal tornázik a föld alatt. Nemhiába morzsolgattam az iskolai órák alatt a vászonzacskóba varrt magvakat.

KOCKA ALAKÚ

Azzal kezdődött a nap, hogy megkereste. A tyúknak volt ezer helye, ahová tojhatott, s azokat megfejthetetlen rendszer alapján váltogatta. De a mony továbbra is lágy héjú maradt.

Markába fogta a meleg gömböt, lötyögtette, átnézett rajta. Lenyűgözte a formás puhaság.

Tíz körül kimérte a tojás térfogatát, s hogy átszámolta kockává, kiformázta gyurmából. A szlovák ángyikák hozták a képlékeny, olajos rudacskákat, mert náluk olcsóbb. A gyurmakockáról gipsznegatívot öntött, s amikor megkötött, abba tette a tojást. Mésztejet fröcskölt rá, hogy a héja megkeményedjen. Délutánra elkészült.

A környékről csudájára jártak a kocka alakú tojást tojó tyúknak.

SZERETTÜK

Miként kamaszok szerethetik tanárnőjüket. Bár nem értettük, miért volt apáca, s miért tanít oroszt. De mindkettőt elnéztük, mert szerettük.

A répamesét s a róka fogta csukát kívülről fújtuk. Na és a jelentést, az időjárási előrejelzést, az igeragozást.

Béci, minden idők legmaflább második ása lopott egy francia röhögőgépet, azzal szórakoztunk a szünetekben, fenn a második emeleti folyosón. Hogy az utolsó órára megérkezett (elképesztően pontos volt mindig): elmarkolta a bekötött, durva szövésű zsákot (megolvasta a rányomott háromnyelvű feliratot, mert ő franciául, németül és angolul is tudott, csak nem tanította), nevetett, s Béci fejéhez koppantotta. Ismétlődött a gépi röhögés. Vörös lett. S újból a fiú fejéhez verte a zsákot. Számtalanszor repetitív. A gép szorgosan kapcsolt.

A tehetetlen kiszolgáltatottság vitte el. Nem tudhattuk, hogy gyönge a szíve.

VÖRÖS GUMIBOTOK

Seprűnyélből csináltam tartófát. Tíz csehszlovák gumibotot már nem lehet fridzsiderben tartani. Szellős, száraz hely kell nekik, ha nem is akkora, mint a hajdani, kolbászszikkasztó padlásunk. A spájzba, a barackkékvároS üvegek fölé, a két fal közé feszítettem a rudat. Ott lógnak mind, vörös gumibotok, s gyöngyözi bőrüket a vörös zsír.

IDÉZET

Kényszerű hazájában dörögnek a tőlünk csempészett fegyverek, s tűntet a tömeg, amikor O. telefonba olvassa az idézeteket, amivel a képverskiállításon lesz jelen. Ezt a (többszörös) ambivalenciát kedvelem benne, meglehet, ő is bennem. Máraitól citál: a negyvenes évek végén, itthon vagy már a Svájcban írtakat.

„Új betűket kellene kitalálni. A huszonnégy ismerős betűt túlságosan elhasználták. A mássalhangzók pudvásak, a magánhangzók rozsdásak, csikorognak. A régi betűkkel csak régi gondolatok változatait lehet kifejezni. Új, egészen új betűkkel talán új gondolatok is születnek. Milyen lehetne az új betű? Semmi esetre sem ábraszerű. Talán a hangjegyeket lehetne betű-célokra alakítani. Mit írnék az új betűkkel? talán ezt: cisz, cé dé... Mi az értelme? De éppen ez a feladat: a régi értelem betelt önmagával. A hangbetű vagy a fénybetű az értelem határait robbantaná."

S a másik, ami épp ennyire igaz: „Az amerikai töltőtoll, amelyet esztendő előtt ajándékba kaptam, a legújabb gyártmányok egyike: hibája, hogy nem »toll«, hanem valamilyen tűhegyben végződő finom író-műszer. Nem tudok írni vele. Előkeresem régi, húszéves kis töltőtollamat, amelynek még szabályos aranytoll a hegye. És most megint tudok írni."

A kézírásomtól attól a pillanattól nem idegenkedem, amikor először vettem kezembe vékony hegyű filctollat. Barátom vitt a Parlament közelében megbújt írószer-kereskedésbe, ahol efféle szerszámokat árusítottak. A hetvenes évek végi ínyencek tartottak rájuk igényt. Kedvelték ezt a tollat, mert puhán és energikusan siklik a papíron, nem rontja el a kézírást, s nem vesz el kedvet a papíron való szöszmötöléstől. Persze, így is kevés az, akinek kézzel írok, mert ilyenkor, érzem, túlságosan megmutatom magamat.

AZ ÓLOMRAJZ

A fennsík peremén álltam meg, ahol megszeldeli a terasz élét a karsztpatak, mert virágba lobbantak a kakukkfüvek, s rózsaszínné változtak a dombok. E pillanatot minden tavasszal várom. Talán azért, mert alig néhány óráig tart. A kakukkfüvek nyomában azonnal kiszürkül az árvalányhaj, s rögvest villogó vonalkákkal satírozza át a szelíd buckákat.

A mindig csomagtartóban levő kaparóvassal néhány tövet kiások, hogy megszárítsam, s porrá törve fűszernek használjuk. De eldobom mind. Kényszeresen nem jut soha eszembe, hogy így mérgeztem meg többször magamat: a füvecske, itt, az út mellékén, magába gyűjti a benzingőz ólmát, hát gonosz és ártalmas. Akár azok a gombák, amelyek a telkünk mögötti eldobált akkumulátorok fölött tenyésznek. Az orvosok nem akarták elhinni, hogy nem vagyok nyomdász, hisz csak nekik lehet betűmérgezésük, s jelenhet meg testükön az ólom szürke rajza.

IRÁNYSZABÓ, MÉRGES IDOMÁR

Spanyolnádból metszett mutatóvessző áll a sarokban tekercsé sodort plakátok, bedobozolt diaképek között. Ezzel kaptam körmöst bal kezem egybefogott ujjaira, ha úgy ítéltetett, s ez, ami kapargatta a fekete táblára rajzolt kétaporos, nagy magánhangzókat, amíg meg nem neveztem őket. Két vége vörös, keleti sárkányvérben ázott, az gyantásodott rá még Malajziában, hogy rostokra ne szálazódjon, ha egy mozdulat eredményeként mutatnia kell a lentet és a fentet, a földet és az eget, a múltat és a jövőt, az errét és az arrát, az ittet és az ottot. Változzon bár sétabottá, horgászpálcává, porolórúddá, az marad, ami volt, irányszabó, mérges kis idomár.

AZ EGY, AZ, AMI

Csak terpeszkedni a padon, alaposan beleterpeszkedni a tavaszi délelőttbe, élvezni az egységbe állást, a zsongást, az apró változásokat és a nagy mozdulatlanságot. És akkor elmegy előtted a szomszéd hároméves lánya, madzagon húzza a facsimaszt, belemosódik a fűszagba, az esőután illatába, majd feltűnik a kényelmesen vitorlázó sirály, majd több, még. Átveszed a pad melegét, tapogatod az izzó, pattogó festékfoltokat, csak ennyi, ennyi, ismételgeted, míg fölszikkadnak az aszfalton szétterült tócsák, morzsolod a lábadhoz dőlt kölyökkutya pamutfülét. A vár szigorú vonásait leolvasztja a fény, a börtön rácsait kifűrészeli, csengnek a mélybe hullt vasdarabok, anapesztusokat koppannak az omlás ellen megerősített sziklákon, mészkő-rövid, mészkő-rövid, beton-hosszú. Betelepedtél. Kocsizaj, de az is olyan békességes. Innen nem elmenni, akkor se, ha minden gesztusodat ellenőrzik, postádat kilopják, s nem kapod meg kedvenc folyóiratodat, ha langyos és habos a söröd, és éjszakánként rátámaszkodnak brigantik a kapucsengőre, kukákat gurigálnak, kitépik az évtizedes levendulákat, ittmaradni, közel a kolostori orgonákhoz, amelyek virága inkább szürke, mint lila, a ketrecét elhagyni képtelen albínó tigris is elnyúlik a sarokban, középen tollhegy szántotta orra szivárog. Döntened sem kell. Nincs erő, mely áttaszigálna a másik térfélre, hiszen az nincs, nem létezett és nem lesz. Csupán az egy, az, ami van. Megdolgoztatott izmok remegnek a bőröd alatt. Még emlékeznek a félelemre, hagyd rájuk, nekik ez a feladatuk, ennyi benned, ami állati, s atavisztikus.

VÁRNAGY

Van egy hungarocell-léces korszaka, amikor vonzódik azokhoz a művekhez, amelyből valaki kikaparta az emberi alakokat. A háttér, az éljen! Abban benne az öröklét, ami a figurákból rendre hiányzik. Egy kirándulásból a zuzmósárga aranykúpok között annyi marad, amennyi karáttal mérhető. A karátban meg ott a szentjánoskenyérfa foggal roppanthatatlan magva, s a hosszú hajóutazások néma barátainak gyöngymorzsolása, mígnem megpillantják a világítótorony jeleit az imbolygó parton. Hogy szigeten vagy a kontinensen lobban-e a fény, a megvilágított területnek mindegy: annyi marad belőle, amennyi tettenérhető.

Szöszmötöl az elfedéssel, a vastag olajmázba vagy a formákba vegyüléssel, eljárásokat talál a közömbösnek állított háttér pálfordulásai ellen, és pontosan tudja, hogy ezzel mit is

képvisel. Idomul a személytelen személyeshez: befelé fordult szemmel mustrálja a kijegecesedett gejzír ásványrétegeit. S utálja, hogy ennyire bölcs.

LÓCA

A betonkorlátra szerelt öt deszka része volt a lakók kevés közösének. Bekerítette a tévedésből udvarra került feketefenyőt, s az alája dobált csikkek, üdítőüveg-kupakok, papír zsebkendők és óvszerek garmadáját. Ez utóbbiak az okai, hogy sosem ültek le a padok valamelyikére, sőt messze kerülték. Egyébként egy fel nem robbant szilveszteri petárda (amit az oroszok harcászati események indítására használtak) is korhadt évekig a fenyőtűk közt.

Az udvaron a pihenőket is vastagon belepte a por és korom, senki nem tisztította, mosta; ha nagy ritkán le akart valamelyikre ülni valaki a kóceráj vásárlói közül (általában nem tette, az ilyen boltokba járóknak erre nincs ideje), akkor tenyérrel lesöpörte. Az éjszakai vendégeknek, akik szabadban kívánták elfogyasztani sörüket, azoknak természetesen mindegy volt. Lassan a betonöntvény aljához telepedett a hónapok alatt meggyűlt hulladék, és visszaemésztődött földdé. Gyomok nőttek belőle, amelyek aztán rendre virágzottak, s magot hullattak. Az udvar pedig olyanná vált, amilyenek a belvárosi udvarok szoktak lenni. Hasonult.

A környék lakóin rajta maradt a *lócás ház bérlői* kifejezés: pedig a pad nem lóca. S azután is a lócás házba mentek élesztőért, tejszínért, gyufáért a negyedből, hogy a vastalpakból kirozsdásodtak a csavarok, s az ülőlapokat hóna alatt elvitte egy éjszakai vásárló. Kétségtelen, hogy éppen erről az ülőalkalmatosságról látható leginkább augusztus tizenhetedike és huszonegyedike között a Földet megközelítő Hattyú meteorraj darabjainak csillaghullása.

ENNYIRE EGYSZERŰ

Vége.

ANCSA

Reggeli utunk a várkapuhoz vezet. Ott, a lejtős utca tömbházának felső emeletén, amelyre a városlal függőfolyosója támaszkodik, lakik a fehér, törpe puli. Jobb szeménél vörhenyes a szőre, ettől riadt és embergyűlölő. Pulink őt kedveli minden kutyák közül leginkább. Amíg a párkányon könyökölve kiugatja az erkélyre Ancsát, általában a Séd-völgy legszebb épületét, a monarchiasárga püspöki pavilont nézegetem. Pedig mégsem azt: a téres, megcsúfolt parkját. A falsárga miatt a zöldek élnek körülötte, a haragos lápi füvek, a molyhos ezüstzöldek, a villogó égerek. Valaha liánzó lila akác és törékeny sárga hólyagfa vehette körül, s talán hars trombitafolyondár és kanszagú puszpáng. Lőrinc pap idejében e nyári lak helyén tivornyáztak a középkor talján földről menekült papjai, s döntöttek sorsról, adóról, egyetemi tanoncok dolgairól. A királynét megkoronázó veszprémi püspökök mindig ismerték a mediterrán jólétet.

Dugót azonban csak Ancsa érdekli: felfoghatatlan számára, hogy egy erkély rácsa mögött miként lehet minden mozgástól megfosztva élni, legalább annyira, mint nekem az, hogy a püspökök hatalmas kerítések, kőfalak, szűk folyosók között miként teljesíthetik sajátjuknak ismert sorsukat. De lehet, hogy bezártságukat feledtették a kuszán és tébolyultan burjánzó kúszók s gömb alakú örökzöld növények. Amelyekből mutatvány ha maradt egy-két eldugott helyen, mint a dombtető méhesében, vagy a jószágkormányzóság málló falzugaiban.

Amíg Ancsa kasztanyettás farokkal kikényeskedik Dugóhoz, kénsárga, kinyúló támfalait meglengeti a nyaralóház, nehézkesen a levegőbe emelkedik, és egy városhoz méltó kör röpülése után pontosan visszatelepszik eredeti helyére.

PASSZUSOK

Ha találkozunk, kutyákról beszélgetünk. Minden mással fölbosszant, oly határozott és egyképű gondolkodása. Nem átallja a klasszikusokat kivonatosan közölni; hiszi, senkinek sem több az életműve húsz-harminc mondatnál. El is fogadnám, ha nem látnám, ezek a csonkolt passzusok csupán ráütnek. De mégsem akkorát, hogy agyonvernék e megyei irodalomtörténészt. V-nek, aki tanúja beszélgetésünknek, annyi a megjegyzése, hogy ez az ifjonc férfi Hamvas Béla özvegyének képzeli magát.

ÉS MÉGSINCS

vége.

ÓRIÁS KABÓCA

A kertbe tévedt óriás kabóca néma. Hetek óta él az Althan-ringlón, bármikor ellenőrizhetem, ott találom. Tihanyból érkezett, s bár délszakon elterjedt, de nálunk is őshonos. Ahányszor megpillantom, annyiszor jut eszembe, hogy csak magyarul tudok hallgatni. S hogy nem fogok tudni mit írni, ha majd lehet írni.

REGGEL A FÉNY

Tegnap rendezkedtem a dolgozómban. Két hónapig, amíg képtelen voltam betűvetésre, könyvre halmozódott a könyv, a folyóirat, a fontosnak hitt fecni, fadarab, megpördült levél. Belépni is szörnyűséget jelentett, a manzárdszoba süllyedt az elhasznált tárgyak rengetegében. Miután reggel megszédültem, nekiálltam almozni. A friss prózaköteteknek három polc helyet csináltam, a lexikonok, kézikönyvek átmasíroztak a hátam mögé, a sehová sem sorolható kiadványok föl, a plafon alá. Hirtelen ötlettel a regények közé raktam a kilenckötetnyi, összövegeket közreadó Rejtő-sorozatot. Eddig nem volt állandó helyük. Csöppet sem furcsa, hogy a regények közül csak azokat tűröm magam körül, amelyeket évente legalább egyszer kézbe veszek. Hiába Tolsztoj-, Mann- vagy Illyés-származék valamelyik, ha nem kívánkozik olvasásra, semmi helyük a közelemben. Egyedül a versek, amelyek — tetszenek vagy sem — a polcokon maradhatnak. Azok között nem is egy, amelyik nyolcadiktizedik érintésre nyílik meg. És újabban az esszék. A versekben élni, az esszékben dolgozni lehet.

A Márai-köteteket áttelepítettem az esszék sorába. A Cs. Szabókat meg a regényekhez. De azért egyet-egyet az asztalomra helyeztem, hogy vele kezdjem a következő órát. De amikor beléptem a szobába — kezemben a kellően elhűtött fél feketével, cigarettadobozzal az ólomüveg hamutartóban —, vissza- (vagy bele-?) hőköltem a folyékony fénytől (-be). Az Ikrek hava és Remenyik Nagytakarítása között vakítva sugárzott az összRejtő.

MESZELT FALON

Húgom esküvője után kértem el anyámtól a hamutartót.

Kisgyerekként, ha felébredtem, de csupán a tavasz-vasárnapi reggeleken, ez állt az

ágyammal szemközti polc alsó lapján, ahová rézsút vetődik a napsugár. Vékonyka ez a fény, alig bambuszpálcányi, de a csiszolt üvegtesten eltörik, és szivárvánnyá bomlik. Szivárvány-ék ragyog a meszelt falon.

40

OOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOOO

ARENGA

Dugó behúzódott a pálmafa tövébe, s ahogy tette volt a szőlőskertben a szegedi napsugár-őszibarack ágával, az édesgyökér hajlékony vesszejével, s a nyárfagallyal, leharapja a virágzat zsenge tengelyét. Ül az erős növésű cukorpálma alatt, hunyorog az egyszerűen szárnyalt levelekre, nem tud semmit a Szunda szigetekről, de szopogatja a virágzat helyén kiszivárgó édes nedvet, s önfeledten bámulja a negyven O-t. Fuccs a pálmaborommak.

BETŰBŰN

Pinák a körúton. Auguszta főhercegasszony is ott volt.

LÁSZLÓ

A munkabányában három kép őrködik fölöttem. A szentháromság hónapról hónapra változik, de már lassan fél éve nem cseréltem le őket. Weöres Sándor filcrajza lassan fakul Jokesz autóbusz-megállóban várakozó, megbillent, virágmintás ruhájú nőjének csípőfotója alatt; Illyés Gyula egyik utolsó kézirata mögött egy Juhász Gyula-levél (így fedik le Szeged múlt század végi térképét, ahová magam rajzoltam be azt a százhatvannégy kocsmát, amelyek az én időmre is fennmaradtak — s ültem bennük); és Szabados gilisztás grafitrajza egy Várnagy-hieroglifát takar (alattuk egy Szemethy-grafika lapul). Mióta megjött az ősz, nem tudok dönteni, melyik *látható*, pálcavékony keretbe szorított képet bújtassam el Cholnoky László arcmásával.

Vonz ez a másolat: befelé néző, fényvesztett szem, keskeny és erőszakos áll, világfi-haj és szenvedő-hisztérikus száj.

Forgatom-forgatom, nem tudom üveg alá úzni. Fölfedezek rajta egy újabb ráncot, egy elpúderezett vagy kiretusált sebhelyet — vajon miért ilyennek akar látszani? S ebből a munkából riaszt a sikoly: udvarunkon ismét megtörténnek a dolgok.

A gyerekember, ahogy az újságok manapság fogalmaznak: sötét bőrű ifjú vergődik a kövön. A vére a gang salétromfoltos oszlopain. De még van ereje és akarata: bal kézzel emeli a baltát, és újabb csapással vágja le jobb keze harmadik ujját. Aztán a negyediket. Végül a hüvelyket. A tömpe ujjak sárga pondrókként hevernek a barnuló kövön. Mire megérkezik a mentő — elfeketednek.

Faggatja az orvos, miért, miért, miért? Nem akar katona lenni — nyögi, és markolja a baltanyelet. És a biztosító is fizet. Éppen annyit, amennyivel tartozik a szüleinek.

Visszavánszorgok Lászlóhoz. Él az arca. Hát bekerül a Jokesz-fotó fölé, onnan bámul át hátam fölött a kusza kézírásos, túlmeszezett kéziratlapomra.

Így, együtt, a munkabányában.

DÍSZMOGYORÓ

Kockás batyujába rakja, amit felszed. Igyekeznie kell, a kutyák előtt fejezze be a fárasztó szemelgetést — amikor gazdástól érkeznek az állatok, szüntelen kapkodnak cafran-

gokban lógó szoknyája után. Arról nem szólva, hogy szaros lesz a termés. A park bokrai két hete hullatják az arcidegzsábás anyóka megélhetését. Ahány mogyoró, annyi szó — dicsekszik, mert megfogadta, hogy naponta ekvivalens mennyiségű szinonimát tanul az Örvényes-ház romjában talált, s egyébként fejpárnának használt kézikönyvből. De retteg, mert nem érte még el a szótár felét sem, de alig van mit lelni a varas avarban. S ez azt jelenti: mások is szüretelik a közterületen a darálni való díszmogyorót.

HELY, AHOL

Miért itt, ebben a városban? Miért nem ott — és máris vonatkoztatási pontokat jelölnek. (Valóban a barátaim. Másokkal nem fecsegek, elég, ha látom, olvasom, tapasztalom őket.) Mintha rozsdás vasszerkezetté merevedett koordinátarendszerben mászkálnék kontinensszerte, ahol tudni, merre a lent, a fent, s hol a centrum és hol a periféria. Közelségekről—távolságokról suttognak a fülembe, tapasztalhatom, van *ilyen*, ajaj, mennyire van, sőt fenemód van *benneség* (és más is). Kicsi az ország, hát kellenek a megkülönböztetések, az elkülönítések, a hózentrágergumis térfelek, amelyek kijelölnek, s nem mellékesen: megjelölnek. E játékhoz, szót követhet szó, bizonyára kevés Európa, persze, ha van olyan. Tartok tőle, legalább annyira van, mint Magyarország. — De — az elegancia s némi liberális villogás kedvéért: Magyarország legalább létezik annyira, mint Európa. Erről ennyit.

Vissza tehát Münchenből, Berlinből, Párizsból, s különösen curukk (ahogy mifelénk mondják: curukk) a kávészagú Bécsből, a proccosodó Prágából, és természetesen a felpuffadt Budapestből — hová, ha nem Veszprémbe. (Alkalmas csillagállás esetén mondtam volna Szegedet. De tizenkét éve onnan *el*. Holott ha ott. Az akkori szegediekkel. Igen. Szegeden örömmel éltem. De nincs már semmi nosztalgiám. Legföljebb több levelet küldök oda, annak, akinek, mint máshová. A szegediek nagyobb része egyébként pedig — mondom ezt a néhány évé nyelvünkből kihullott internacionalista szót: emigráns. Éljen bár Szegeden.) Vissza e huzatos és megtépett városkába, még csak nem is azért, mert itt tudnak — holott itt éltek meg egynéhány napot — Sarah Bernhardról, Francois Coppée-ról, Imaoka Dsuidzsiróról, Egon Erwin Kischről, Gustav Mahlerről vagy éppen Trockijról, Oscar Wilde-ról. Vissza, mert Veszprém olyan, mint földrészünk bármely hasonló nagyságú kisvárosa. Hisztérikus. Elfelejtett kultúrájú. Felfuvalkodott, minden hatalom alá mászó kokott. Kalandoroktól fosztogatott. És éppen ezért nincs ideje tudomást venni a benne élőkről. Ez elég! Ok! Ki nem vágyik arra a helyre, ahol végezheti azt, amit a munkájának tud.

(Egyébként pedig Veszprém a legszebben parkosított köz-európai város. Növényekkel emlékszik múltjára: a lebontott zsinagóga helyén vadcitrom terem, a volt püspöki jószágkormányzóság udvarán csöpp atlanti cédrus, a Gizella-udvarban pedig évről évre kihajt, hiába fagyasztja el a bakonyi tél, a virágozni nem tudó két gránátalmafácska.)

PÉTER-HAL

Buzgó templomjáró és akvarista. Naponta felbotoz a várba a macskaköveken, gyón, de ideje zömét az üvegmedencék előtt tölti. Kizárólag tengerről hozatott Péter-halat tenyészt, s mindenféle jegyzeteket készít róluk. Azt szeretné megfejteni, kik és miért adták e halfajnak a nevet: csöppet sem mulatságos, hogy az egyedek hátúszójának és kopoltyúfedőjének tüskéi nehezen gyógyuló sebeket ejtenek, mivel mérges váladékkal vannak bevonva. Nem egyszerű ez a probléma, azért, mert a hal húsa ízletes — tapasztalja, hiszen mással sem él —, színezete fölháborítóan élénk (mint a csitri lányok borzas haja és szélfútta ruhái), a szeme pedig fölfelé néz.

MANDULAFENYŐ

Ha kérded, most, három évvel később, mi maradt Ravennából, a píniákat mondom. Minden mást földrengés bontott le bennem, csak a mandulafenyőt, ezt a Közép-tenger melléki, termetes, kéttűs fenyvet nem. Amely felnő 15 m magasra, koronája szép ernyőalak, levele frissen 2 mm széles, 1-2 dm hosszú, aránylag puha. A toboza 8-10 cm hosszú, tojásdad vagy majdnem gömbös, a tobozpikkelyek éretten széthullanak, alsó lapjukon vöröslők, kábé 2 cm szélesek: címere barnásvörös, középen bemélyedt köldökkel; a magja majdnem 2 cm hosszú, keskeny szárnyú, mandulaízű (ezért nyersen és pörkölve egyaránt fogyasztható, sőt olajat is sajtolnak belőle).

Természetesen ma Portugáliától Szíriáig honos, de hogy hol csak ültetett, többé nem állapítható meg. Sok helyen a tengerparti homok megkötésére termesztik.

Láttam a legészakabbra élő példányokat is Meránban, de az igaziak, az a ravennai negyven tengeri mérföld hosszú píniaerdő ókikötő partján nőttek, amelyeknek lombjába egyként turkál reggel a szárazföldi, este a tengeri szél: és mégis ugyanazt a fény-árny mozaikot vetik a Jakab-kagylós fövenyre.

VAGINA

A kampóra akasztott marhából kivágott s elhajított vaginába dugta a dog az orrát. Tillácska visított — nevet O —, és annyi vinyakot vedelt, hogy mindenről szabálytalan aktusokra használt pinák jutnak eszébe. Hetekig másról se beszél, csak az egymáshoz nem illeszkedő dolgok (és a hozzájuk ragadt fogalmak) találkozásakor felvillanó dupla szikrakisülésről. Ami plazmaállapotba taszít. S hogy manapság csak az esetlegesen létrejött xerox, vagy a betáplált képelemekből számítógép létrehozta mű lehet annyira kegyetlen, mint ama vaginába került véreborr.

Most elmondhatnám, hogyan és miért lettem rosszul Olaszországban: a pincér gombával töltött tehénvaginát ajánlott kísérőételnek a lacrima christihez.

VÁZ

Négy lába mellé helyezett, kilakkozott szarukörmök. Mint a török, halva-szín papucsok, illatosan, tisztán. A tehén föléjük magasodik, krétafehér, pontosan összerakott csontokkal, kaucsukrugalmas ízületekkel-porcokkal. Busa fejét fölveti, üres szemgödrei alján pici luk, a szemideg helye. Látom, felismert.

Tapogatom a csontvázat, vizsgálom a szerkezetét, gyönyörű fölépítését. Aztán a szarvára akasztott árcédulát: nyolc évig dolgozhatok, hogy megvegyem. Igaz, márkával fizethetek. De enyém lesz ez a valaha pontosan működő élőlény maradványa, befér a szobámba. Őrködik majd, kérődzve, vigyáz asztalomon a bocirajzos berlietz-radírra, nem kétséges, hiszen egyféle a kecsességük.

Hozzáérek a mesterien illesztett csigolyákhoz, felébred fölöttünk a riasztócsengő, rohannak a kiállítást őrzők, lefogni. Magyarázhatom, nem én vertem darabokra Dávid lába nagyujját, s a festett képekből sem szokásom kimetszeni a tenyérnyi foltokat. Mégis kiraknak a pavilonból. A látogatók meg elhűlve nézik, hogy baktat mögöttem egy tehéncsontváz, lóbálva, hogy elhessegtesse oldaláról a böglyöket, a csiszolt gyöngyökként fölfűzött csigolyafarkat.

SÁRGAFA

Szala és Veszprém vármegyékben kivált Palota körül elég terem, ahonnét rakott szekerekkel hordják Bécsbe, de a hazabéli kordoványfestőknek, tímároknak és tobakosoknak

is a héjával, ha törsökéről tépetik, sárga festéket ad. Ha gyökeréről, tüzes sárgára festenek vele. A cserszömörc (vagy sárgafa) azonmód festőnövény, amint bőrös mesterek kelléke. A juh- vagy kecskebőrből szattyánt (marokkói saffiánt) készítők hajdan terepbérlők voltak a Bakonyon, ahol őszhetekben szedték a jelentős cseranyagot tartalmazó hajtásokat. Az ágkötegeket pajtákban teregették, alapos szárítás után lovakkal megjáratták, a morzsalékot aztán használták.

STILIZÁCIÓ

Miért nevezném szerencsésnek, hogy a hideg köd gyötrelmes fenyegetése ellen szigorú, zúzos nagypapa-arcot kényszerített magára mindegyik főtéri árvácska?

ISTEN TERMÉSZETE

Jancsi írógépén dolgozott. A szöveg akad, Isten természetéről meglehetősen nehéz pontos mondatokat csinálni. Az elhalt barát szelleméhez folyamodott, egy biztató jelért, hűségért, leüthető betűért. Mint egy ellenzéki lap, fellobbant a villanyfény. Cogito, ergo senki nem tudja természetét eltakarni.

KÖLTŐK

Levélmester és költő. Büszke arra, amit nem képes megírni. Vénhedt, koszlott kan, akit száz méterről követ esernyővel fölfegyverkezett irodalmár-szikár (a poézis kérdéseiben tájékozott) felesége: ha hosszabb időre bevonszol a lakótelepi lépcsőházba bárki kenetes beszéddel káprázta tott lánykát, őrt álljon, meg ne zavarja senki férje kapkodó ihlését.

Családi vágyuk a kocsi: mióta megszerezték, nem köszönnek a trafikosnak. Aki újságszortírozó és költő. Benne van a Kortárs Magyar Írók Kislexikona 1959—1988-ban.

A költemények holmi manufaktuális versgyár éjjel műszakjában robotolnak.

A PÁLMAROST LÁBTÖRLŐ

Fekete és vörös folt a citromsárgára deresedett cserszömörcés hegyoldalban. Lomha bivalyokat kerít Dugó és néhány napos ismerőse: a suszter szelídítette, házőrzésre idomult róka.

A befogott vagy az elvadult kutyákkal élő róka átváltja a tutulást, és tisztán, artikulálva ugat — tanultam volt nagyapámtól —, mert így valamivel többet tud megértetni magából. És, figyeljem meg, nem felejt. (Nem mint a házhoz fogott őz, akinek naponta kell látni az embert, hogy megismerje, de még akkor is nekiriad a kerítésnek a piacon vett káposztafejtől, puttonytól, sütőlapáttól.)

Ülnek-szuszognak az elősziesedett bokrok közt, levéltörmelékesen, mindkettőjükön bolha elleni nyakörv.

Dugó két hónapos korában elhagyta a vonítást. Magam sem hittem, mígnem üzenetrögzítőről hallom: hangmagassága és hangpergése olyan, akár az enyém. De ha éltelt kér vagy vizet, akkor az őrmesteres szövegelése V. beszédére üt vissza.

Tudományát most származtatja át a rókának. Merthogy buzgón kergetik egymást, gyorsan elsajátítja Dugó hangjeleit — és ezzel együtt tanulja a rámfigyelést. Kérhetem, utasíthatom, elfogad — ha nem is gazdának, de beszédpartnernek. Értem, mit mesél arról a sok bivalylábú bükkösről, ahol született; ott akkora vaddisznók élnek, mint máshol sehol, bökős ár az agyaruk, hegyes cipővas a patájuk, sárkefe a sörtéjük, a szaguk pedig a pálmarost lábtörlőé.

ÉVFORD

Pont nyolc hónapos voltam *azon* a napon: azzal tiltakoztam — s tettem hitet —, hogy beszartam.

Hát, fiúk, így ünnepeltem meg az évfordulót.

A FÜGEFA

Volt egy fügefa. Ott áll immár a múlt időben, évszázados lombkoronájával, napozásbarna, ágbogas törzsével, lédús termésektől lehúzott-roskadt ágaival a karsztok tövében, nem messze a sólepárlótól.

Szeretem ezt a fát. Nem a vele töltött négy napért, a nyolcvankilences mediterrán őszért, s nem, mert Rilke is láthatta nagybetegen, hiszen egyszer kirándult erre, hozzá — ahogy mondták a helybeliek, csak éppen azt nem tudják, ki ez a női nevű férfiú —, szerettem, mert olyan megfontolt bőven termett. Ott állt a kisózott szélben, cseresre aszalódtak levelei, mégsem volt reggel, mikorra ne teltek volna fel új és új bugyrai barna cukrokkal, édes levekkel, hogy kínálja olcsó portékáját mindenki jöttmentnek, klottnadrágos kölyöknek, sasorrú, bajuszkás lánynak, német turistának, pergő szavú szerbnek, ricsajos montenegróinak. A megomlott hegyoldalban, a villák fölött perzselődött, meg-megvillogtatta magát a sópárló cserépfényében, és talán csodálkozott egy kicsit a közeli kiwi-ültetvény idegenből érkezett vörös szőszös kúszócserjéin, hogy olyan nagy becsben állnak. Persze, ezek a kiwik is kifordultak most a laterites agyagból, vele együtt — időnek előtt.

Ez a fügefa, mindenki (senki) fügefája: többé nincs. Úgy szakadt ki a földből, hogy szilánkokká robbant közben a törzse, darabokra hullt gyökere-ága. Kis, éretlen terméseit még tartja (mutatta a szenvtelen mozgóképpel dolgozó operatőr), mert nem tudhatja, azok gyorsan leszáradnak, s darált-pörkölt fügekávénak se lesznek alkalmasak. Célját vesztette a létezés.

Volt egy fügefám. Ott állt Koper közelében, a népes hegyen, szikár nyugalomban, nem szolgálva saját létezésén kívül semmit és senkit — elég volt neki (határozottan érti) a világból annyi, ami még nem hajolt ki messze ágaiból, nem nyúlt tovább árnyékából, de nincs idegen víz, nincs ismeretlen hószag, ásványi részek, ami testébe be ne épülhetett, át ne sajátítódhatott volna. Nem akart ő senki tudatába bevackolódni, más az öröklét, egészen más — semmiképpen nem terebélyesebb néhány száz évnél (ismerte önmaga lehetőségeit). De ennél kevesebbet se kívánhat másnak, magának, ha már megtanulta, mi a súlya egy keddnek vagy egy szerdának, s azt, hogy mennyi helyet követel magának az az idő, amíg az egyik nap átvált a másikba.

Ennek a fügefának van esztétikája — dörmögtem néhányszor magamban, nem mentesen némi ártó gonoszságtól, hiszen a fogalomkörön belül tudtam az etikát, az övét (amely, nem véletlen, az enyém is). Azt, amely hozzánk nőtt, mint hátra a gerincferdülés púpja. Csak vele, csak vele! — a nélkülének értelme nincs. Ez a vegetatív türelem (csupán nekem lenne szükségem minden megnevezésre) — a füge boldog önfeledten nevelgette csiszolatfényes gallyait, hol csupán képzetesen, hol — ha engedte az időjárás — a valóságban, vigyázta magát: belenőtt a vidékbe. S tanított bárkit, ha ráösszpontosította figyelmét: amint haladsz az életben, botorkálva és tévedések árán, meg lehet tanulni, hogy általában nem a szépet, a jót és az erényt szeretjük — hanem mindazt, ami elnyomott, tökéletlen, ingerült és vicsorogva perelő, mindazt, ami nem az erény s a beleegyezés, hanem a hiba és a lázadás. Tanítása, s ez teszi oly kíméletlenül pontossá, tudta, nem csupán az övé, olyan olcsó. (Mind, aki író, és mediterrán-mániás, újrafogalmazza ezt is. Újraírja őt.)

S ha néha, mindaz a képzet, amely így-úgy a része, átváltozott valami mássá, rilkei verssorrá, domonkosi mondattá, és Danilo Kiš-i hasonlat trambulinjává, Mirko Kovač-i el-

nyúlt metonimiává, elviselte. Ahogy azt illik egy bőven termő fügefának. Tudta, nem lesz se több, se kevesebb attól, hogy bekerült egy vonatkoztatási rendszerbe. Mert ez is hozzátartozott életéhez, mint a hajnali ritka pára, amelytől kékes árnyalatot kap lombja, vagy a kicsapódott páracsöppekből néhány pillanatra szétszálazott, kibomló helyi (házi, azaz domesztikált) szivárvány. Árnyalgatta a helyzetét, körbenőtte, s ki-kizúgott belőle, ha rászakadt a sirokkó. Máskor csontokra, kelta fegyverekre, gót cserépdarabokra talált gyökere, beléjük furakodott, gyökérsavval mart kérgükbe — ez is hozzám tartozik, állapította megértő módban, ahogy a köröző repülőgép, a madártollak, a rozsdamart lemezek, a halfejek és a szemlére gyűlt házak látványa. De amit legjobban szeretett, az nem több, mint amennyi a Tartinijev trg-ből hozzá ellátszott: a haragos vörös lakóház teteje, s egy dacos fölirat; a sziklameredély csúcsán a velencei Szt. Márk-tér harangtornyával vetélkedő Sveti Juraj szürke hasábja, a pasztellszín kalózházak, és átellenben a Forma Viva gacsos — némileg őt utánzó — szobrai.

Ott áll magában, mégsem magányosan a fügefa a rózsák kikötője fölött, loggiáktól, katedrálisoktól, palace-októl elhúzódva, véltem három évig, sérthetetlenül — hogy ma este meglássam: semmi nem maradt élő belőle. Kifordította egy páncéltörő lövedék, (Képzelem, éppen olyan, négy segédszemélyzet kezelte fegyverből származhat, amilyet magam is pucováltam tizenegy hónapot, s B. A. is — csak éppen vaktölténnyel gyakoroltuk a célzást, s nem állítottuk az irányzékot soha senki fügefára.)

S most furdal a lelkiismeret. Mindezek szerint fügefának lenni mégsem magányos mesterség? Levelet, semmi kis virágot, termést előállítani, műnek lenni minek — ha a végeredmény idegen és zárt, úgy a létrehozónak, mint másoknak? Minek e személytelenség, ha a fontosnak tudott forma képes cserbenhagyni? Vagy működhet a létezés úgy, hogy csupán a szabályai funkcionálnak, s nincs teste? Nincs magyarázat a dolgok természetéről? Vagy csupán a magabiztos egyértelműség — az értelmezhető mű — tűnik el? De hisz az is darabokban, ami a műkészítéshez előfeltétel: élő gallyazat, klorofill, szorgalmasan pumpáló gyökérzónák. Miért volt ennyire emberre utalva ez a fa? Miért ilyen bizonytalan önmaga határaiban? Lehet, éppen ez okozta pusztulását? Holott nem lehet igaz, hogy nem élt volna meg engem, téged, őt! A labilitása okán részletezett volt annyit évről évre ismételgetve, dolgozgatta ki a darabjait, mintha ez megvédte volna? Vagy már tudta, minden kérdés fölött át kell lendülni, oda, hol egy madársúly nyomta gally moccanása, földre pergő levél, lilára érett sokmagvú gyümölcs saját létét kezdi élni, s bölcseletté válik — ember számára nehezen megközelíthetővé, semmi embernek érthetetlenné, ezért nem fontossá. S ahol köznapi tett az önfelszámolódás.

IDEGEN FÉNY

Imádok lopni. Azért is, mert tőlem is lopnak. Meg hogy nem. Felmentés — minek? Ebben a lomtárban minden elől el szabad bújni. Például a 3M-es mágneslemezek közé (miért nincsenek barázdái? — ekkor ez a kérdés). Vagy abba az újságpapírba, ami alatt fekszik a fűre bukott halott — amelyen ott, merthogy odanyomtatták, a legfrissebb írásom. Iszony fog el magamat magammal letakartan látni: ráadásul tudni, hogy ama vers éppen erről szól. Hogy egy halott, egy újság, egy vers. A lift sem áll meg a tizedik emeleten, húzza magát följebb, egészen a Kékes haváig. Ahol idegen fény.

CSÓKA

Az asszony legszebb lánykori ruhájában gyalogol az elhagyott katonai gyakorlóterepen. Meggörnyed terhe alatt: hátán cipeli az összedrótozott-egybekötött madárkalitkákat. Kerülgeti a bokrokat, elhajol a gallyak elől, szétfeslett körömcipőjében slattyog.

A kalitkában mindenféle madarak, borzasan, ázottan. Az asszony egyik kezében régimódi kalicka, türkizfejű arapapagájjal. Másik kezével húsfakó selyemszalagon vezet egy ványadt macskát. S mögötte ki más is biceghetne, mint a bekötött lábú csóka.

A DOLGOK NEVE

Vékony, áttetsző fényszövet: ritkásan esik a hó, s a város, mint egy mélytengeri hal, legbensőjéből világít. Korzóznak a macskakövön a lángostól zsírfoltos papirosdarabok, de igyekezetük ellenére szemét marad mind. Dugó fekete gomolyagként kóborol a decemberi havazásban, s más nem érdekli, mint a zörgő-sodródó papírok. A legnagyobbikát kényesen fogja hegyes fogai között, el nem vehetem, hozza haza, ajándéknak. Nincs este, hogy ne lenne valami szerzeménye: tejeszacskó, kefiresdoboz, alufóliadarab. Most rázza magáról a hót, elfehéredik a szőnyeg, s ijedten vakog, hogy papirosával egyszínű lesz azon nyomban minden: ennyire egyszerű a dolgok neve.

SZAXOFON

Nekem sírósarkam van, neked bársonypatkányod. Ha én ott állok nagy romantikában a tűzfalak tövében, nekidőlten a mester faragta kapufélfának, és hagyom, hogy csavargassa szívem a zsalugáter osztotta fény szomorúsága, akkor te a magadra kapott plüsskötösödben rohangálsz a gangon, féken tartod a patkányt, és addig mondogatod neki, hogy macska, macska, macska, mígnem kék sziámi nem lesz belőle, amit aztán felvonszolhatsz az aktuális színpadra. De arról nem tehetsz, hogy mindkettőnknek háttérhangot ad a Szabinak nevezett szaxofon.

FEJEZÉS

Átolvassa a kéziratot, kényes grafitvonásokat rak, stilizál, egyenget, dörmög és ujjong. Három felkiáltójel késtövébe apró betűkkel odaveti: Na, azért mégis van, aki levest főz a csollánból. Válogat a csipke- és a hársfatea közt, s ha sétál a levéltár és a házunk között, minden zugot megjegyez, ahol csalán nőhetne.

LÁSZLÓFFY CSABA

A zsarnok szerencséje

A királyné rutinos mozdulattal nyúl a tükör után. Belepillant. Elégedetlen képmásával. Arcát a bibircsót s a kiütésnyomokat nem tüntette el maradéktalanul a smink. A tükörben jól látható feje fölött a díszlet. Az ijesztő Krisztus. Megborzong. Nem először; már egyik próbán megtörtént vele. A keresztre feszített orrának, arcának részei inkább csak üregek; mintha lepra tette volna, nem a díszlettervező keze.

Idegeire mennek már ezek a békétlenek. Ez ma gálaest; de ő tudja csak, mi ment végbe itt, nap mint nap, a színfalak mögött. A részeg strázsák, az ocsmány csipkelődések. Mint istállóban folyó tivornya. Olykor egy rekedt kiáltás (az ügyelőé), s fojtottan megy tovább ugyanaz, mint besúgó-hangú papucscsoszogás egy bordélyházban. A palotatér sakk-kockáira csepegtetett hígtojás-nyomokat úgy veszi szemügyre, akár egy pedáns háziasszony.

Cseppet sem kellemes itt a gyilkosra várni. Addig még egy kis enyelgés, menyámítás, hogy aztán a lomha járású, juhászkutya-szuszogású hős (mégis csak ő itt a vendégbonviván!) markolatig döfje belé — mint máskor csókját a férfiszenvedély — a kést. Ide valahova, elomló keble alá.

Megfájdult a feje. („Mintha pisztoly sült volna el benne" — mily anakronisztikus kiszólás lenne ez a véres korból. Mintha a mai különb volna!) A színész legyen fegyelmezett. Most több türelmet kell mutatnia éppen a partnernőjével szemben. Hol dézsába, hol koporsóba kell belebújni — amint a cursiv betűs utasítás szól... Vesd le, leányom, ázott gúnyádat! Úgyse lát senki, ha megindulsz a történelem sötét folyosóján neglizsében. A külvilágot elfüggönyözi a zivatar meg az elsötétítést segítő zene.

Mindjárt történni fog valami. Valami rémes, valami eget verő. Mindig így vala: vértolulás ellen a nemzet időnként megpiócáztatja magát. Addig? Egyesek elkábulnak a csetepatéban, mint... (ezt most egy szexuális igényeit pótló olvasmányból idézi föl): *mint egy éjjeliedény a tivornya éjszakáján...* Egyelőre csak a strázsa csámcsogása. Aztán ütés, rajtaütés, pártütés. Neki mindenekelőtt méltóságát kell őriznie. Nyelje a könnyeit más, a gyenge; s fröccsköljе rágalmait, obszcén tréfáit udvaroncfüleknek a gonosz intrikus, a cselszövő.

A legborzasztóbb ez a pár pillanatnyi látszatnyugalom. A kopott mennyezetű öltözőkben, mint lisztfehér borostájú szakácsmester, ilyenkor kotyvasztja az unalom a leleményes kis bonyodalmakat a színpadi homálynál, halálnál tartósabb valamire (pletykára?) éhes közönség számára. Az a női köntösök közt mohón (pe)turkáló férfivágy — a gyertyával együtt a huzat szerencsére kifújta vörös tekintetét! —, hazafelé már unottan, sárkupacokat kerülgetve sétáltatja meg magát, míg sikerül visszanyernie utálkozó házastársi ábrázatát.

Hallható még valami, kollégák?... S. petyhüdt bohócképéről a színlelt bölcsességet egyből letörölte a dühös hiúság, midőn megjósolta volt, hogy botrányra számíthatunk külföldön — Grazban, Luganóban, bárhol, hogyha nem neki ítéli oda a művészi tanács a legősibb-hősibb fő-főszerepet!

„Magamban beszélek?" A királyné felijed — ez már magában is meggondolatlanság. Az ő szerepére nem vonatkozik a *hajlás a téboly felé*. „Csak szúnyogok... csak szőnyeget nekik."* Ez így jó lesz, ez a sejtelmes indítás; mit számít, mire gondol szerző, vagy néző.

Egy-egy kiszólás (nem a darabból — írás közben inkább) ismerősen cseng. A visszatérő helyzetekről gondoskodik az idő. Zaklatott este (amelyiken ezt írom); ki tudná megmondani: nem torpannak-e meg a pártütők? A merénylők. (És maga az olvasó!)

Valaki — színpadon, utcán, tévében? — torkaszakadtából kiabál. Lehet, hogy segítségért. A királynénak — hallja? nem hallja? — semmiképp sem tanácsos kilépni szerepéből. Minden fordulatnál ezt fontolgatja. Kettős sorsveszély. Magánéleti jelenése négy fal közé rejtve is nyitott; a darabbeli sajnos determinált.

A kis torzsalkodások, anekdoták is belejátszanak olykor a cselekménybe. Különösen, ha ilyen idők járnak.

A szerzői és rendezői utasítások rácsai mögé zárt művész felkapja fejét. Milyen idők? Pusztán terminológia kérdése volna a kor?!

„Legszentebb eszmény a nemzeti egység."

„Lázít a demokrácia-mánia."**

A sok „szép és épületes proklamáció" hallatára könnyen kitör a tömegőrület, egyeseken a hipertónia. De a színész most nem *kezeket feltartó családos eltartó*. Nem polgár.

A királyné önuralomra inti magát. Jöhet vízözön, akármely rontás — neki a kosztümök ürügyén felizzó feszültséget kell szolgálnia, fokozódjék odáig bár, hogy *királyi széke kárpitjának zsinórival* fojtanák beléje lelkét. Feszültség nélkül, mint egy cérnaszál, vagy inkább

---

* Katona: Bánk bán.

** Peter Weiss: Mockinpott úr kínjai és meggyógyíttatása.

bugyigumi, ha elszakad — az egész olyan. Az előírt mozdulat nyomban nevetségessé válik, képtelenségnek tetszik gyalázat, vérbosszú, mihelyt eltűnik a drámai feszültség tere, s hirtelen fölhúzzák kötélen a díszletet.

A királyné elsápad. A replikára nem jön válasz (vagy ő keverte össze a szavakat?); elejti a legyezőjét — mintha nem csupán csuklóját, de torkát is vasmarokkal szorítanák. Pedig ez nem othelloi jelenet, hogy „ne bízz és ne félts... vigyázz! [...] az az erkölcs arrafelé: csináld, csak meg ne tudják."* Nem, az ő tudatalattiját sem ragadhatják el innen fölfújt, légnemű gyanakvások törékeny képzelet-magasba. Benne most más idők vihara dúl. Olyan varázslat alatt áll, akár a fölserkent porhüvely, midőn a lélektől elhagyott test maga kél ki sírjából, s nem ismer más természetes vonzalmat, csupán az emlékek táplálta gyűlöletet. Kit érdekelne e pillanatban a színen, hogy milyen az idő hangulata, hevülete kint (a kanyargós sikátorokban, a holdfényben szelíd komondorokként virrasztó ódon házak között; egyikben valahol az unokahúgocska súlyos copfjával talán épp most veri a kompótoscsészét, s körös-körül minden ragad és ragyog). Egyáltalán, milyen nap van ma? „Reggel lejár a terminus, el ne felejtsem kifizetni a villanyszámlát."

Nehezen tudja legyőzni émelygését. Öregedő lelkén *kotolva ül a mélakór*. Egy ismeretlen férfi tiszta szemébe nézni, s egy nyelv meleg, lágy érintését tűrni ajkán — most még ez is undorral töltené el. Úgy tűnik neki, hogy mezítláb fut végig a deszkákon, kibontott hajjal. És fehér kreppselyem ruhácska van rajta. „Csak az emlékeket bele ne keverjem a begyakorlott indulatkitörésbe." Mintha túl korán kiterveltek volna ellene valamit. Mintha már régen (a darab legelején vagy még azelőtt) merénylet áldozata lett volna; mielőtt még a közönség felszisszenhetett volna. Fején vadcsalánkoszorú. (Sehol a korona.)

Torz férfiarc tolakodik elő. Egy durva lökés! — a melle attól rázkódik még mindig (?). A fűzőben hevesen szuszog; szinte hallatszik a testén megpattanó rugók zaja. „Nem lehetek robot." Kétségbeesett botladozással hallani véli a szétszóródó csavarok és szögek fémes, idegen pörgését. A kihunyó fényrezgést pupilláján.

A királyné összeesett. Az ájult zsarnokon ezen a kínos estén nem vehetett elégtételt senki. A bosszúra éhes merénylők elképedten állták körül. Még a szerző is zavarba jött volna.

---

* Shakespeare: Othello.

Ütőerek

Távlatból nézve a hamisítványok is értékesek
(miért hajítjátok el az újságkollekciókat?)
a hóhér is ember! nem csoda hát ha a leáldozó
hűség morogva méregeti az áldozatokat
néha még el is vakkantja magát — a gőzölgő
indulat mögül hül(l)ő-pikkelyük -farkuk vesztetten
sunyítanak a tartalékba tett struktúrák

egymást keresztező aggodalmak
(„errefelé az abszurd is lehetséges még")
az álmatlanság órái visszahozzák az
elmaradozó jelenéseket
elég egy napló-

jegyzet: az éjszaka folyamán elvitték
Z-t T-t H-t LB-t alapos házkutat-
ás volt *(de tapintatos)* Ágnes verseiből is
vittek magukkal
mi is zenét hallgatunk most akár ők
Monteverdivel Bachhal gyógyítgatjuk magunk

hol vagytok segítő hangok(?) metszetek
fotográfiák hogy megérthessem a hiszékenység
és a fanatizmus gyermekkorát!
a lelkiismeret zaklatása egy külföldi ajándék-
kabát angol nyelvű cégjelzése miatt (N. L.)
ideget borzoló zene ez már Bartók a pályatárs
Bika végre felugrik és döf
oktalan bosszúhadjárat *(KZ már Haynaut lát!)*
ütőere szolfézs — *megfejtésre váró bejegyzés*
szólongatjuk az elszólított áldozatokat
a hersegő papírnál törékenyebb önmagunkat
vajon kinek melyikünknek az ütőere?

1991. IX. 22.

SZALAY LAJOS GRAFIKÁJA

ISZLAI ZOLTÁN

Emlékek Szegedemről

A trencskó

Trencskómat *Rózsika szentem* varázsolta újjá azon az őszön, hogy továbbra is abban járhassak a székekkel s asztalokkal *már* fölszerelt gimnáziumba. A kétszemélyes íróasztalok a kikiáltott *Köztársaság* gyártmányai voltak. Azaz: egységesek.

A székek? Még nem. Azt mesélte jóanyámnak valaki, hogy a lányiskola díszterménck berendezéséből kérte kölcsön a szedett-vedett kollekciót Marci atya, a tan-rendház anyagfelelős pátere. Ő nálunk a természettant tanította.

„Ésszel fiam, vagyis ész nélkül" — e mondás volt tan-metodikájának alaptétele. Oktatása a feleltetésen kívül a maga részéről a szunyókálásból állott. Alibinek kihozatta a hosszú Bajza Öcsivel a szertárból olyik spirituszos embriót vagy férget. (Néha szétszedhető óriásbibéjű *papundekli*-növényeket.) Letétette a katedra szélére a rusnya jószágokat, hogy ne is lássa. Feleltetés után érkezett el a legrosszabb aznapi jegyet produkáló osztálytársunk ideje. Az atya parancsára — hogy legalább ettől okosodjék — a kis Brehmből a kicsengetésig többször felolvashatta a bemutatott gusztustalanságra vonatkozó tudnivalókat. Magam egyszer a galandférget az osztálykönyv felett adtam elő négy egész egynegyedszer, miközben páter Marci az igazak álmát bólogatta.

Csúffá tett trencskóm újjávarázsolója, a környékünkön házivarrásból élő Rózsika sem kotolt mindig éberen a javítani való ágyneműk, ingek-gatyák és szegetlen zsebkendőnek valók halmain. Ha ebéd után hosszabb időre abbamaradt udvari szobánkból a Singer varrógép kattogása, én pedig a lesúrolt konyhaasztalon preparáltam a (még mindig) francia szavakat, bejárónéni valahányszor megjegyezte szidolozás közben hosszasan rám kacsintva: „Rózsika szentemnél megint voltak az icaka, bruhahaha."

Hogy kik zavarhatták Rózsikát *icakabruha(haha)*, azt valójában csak a következő húsvétkor tudtam meg, félig-meddig biztosan. A később megjavított, ám eleinte utált trencskó *nélkül* a szertáros Bajza Öcsivel elmentünk hozzá is locsolkodni a Vitéz utcába. Legalább hat korosodó férfi üldögélt ott a Rózsika kapusljából nyíló egynagyszoba-alkóvos lakásában. Feltűnően kényelmes *fotéjökbe* süppedtek. Ketten sakkoztak egy szétnyitható, zöld posztós kártyaasztalon, s metszett kupicáikból zöld színű *likőrdet* hörpintgettek. Ez volt a híres mentalikőr. Belőle — a férfiereg biztatására — mi is felhajtottunk három adagot. Mondhatni, ész nélkül, de nem épp nagy ésszel. Hazamenet ennek okából megtapasztalhattam a Brehmből ismertetett galandféreg működését a — pozsonyi kifliktől s *más* pancslikőröktől háborgó — hasamban.

Rózsikától kiszédelegve mondotta el bizalmasan a túlkoros Bajza Öcsi, hogy családilag közös varrónőnk régóta özvegyen él. Gyereke (ugye) sose volt. Férje frontonmaradása után *valamennyi* most látott iparosember közül próbálja kiválasztani az igazit. „Csakhogy..." — kacsintott ismerősen a már legénytolladzó Öcsi, akár bejárónéni a szidolozáskor. — „Csakhogy?" „Csakhogy a Rózsika *speciál* nekem bevallotta, hogy ő még mindig a kiskakasokat szereti. Mert mit kezdjen a vén kappanokkal, akik nem kellettek még a halálnak se, mármint a háborúba'."

Hogy milyen körülmények közt tette Öcsinek e kijelentést Rózsika, az egyelőre nem lett világos. Ám ezek után hamarosan meglepetve tapasztaltam, hogy mikor ugyanő nagyzsebes *ingkabátot* varrt nekem egy (dohányszín) függönyből, a mértékvételnél csakúgy sütött a keze. Lehetett akkor harminchét-harmincnyolc éves; pici, fehér bőrű, kunkoros hajú, törökfekete asszonyka.

Ami a trencskót illeti, azzal még negyvenhat őszén történt a baleset. Akkortájt tintát is kellett vinnünk dolgozatíráshoz a *gimibe*. Marci atya ennek a folyadéknak központi beszerzésétől makacsul eltekintett. Töltőtollat vagy pláne *tintenkulit* csak a matekdolgozatokhoz engedélyeztek. Nyelvtanáraink ragaszkodtak a 363-as, illetve 100-as jelzésű tollhegy (írásjavító) használatához.

A kigombolható bélésű, világos trencskót kaposvári keresztanyámtól örököltem. Utáltam, hisz *női* volt a gombolása. A tintatartót nyilván tudat alatt hordtam az angol alapanyagú, eredetét tekintve bizony hogy lövészárok-ruhadarab egyik jókora külső zsebében. Így esett, hogy a borongós, csípős október végi napon a négyszögletes tintásüveg meggondolta magát. Dugóját a zsebembe pökte.

Rózsika, akiről ősszel, emlékezünk?, még csak azt tudtam, hogy időnként ugyanolyan álomszuszék, mint az örökös beszerzéssel bajlódó Marci atya, meglepetésemre tudott segíteni a tintafolton. Levágta alul a kabátot, a bélését is. Az így nyert anyagból a folt fölé (illetve hát mindkét oldalra) egy-egy még nagyobb zsebet varrt. Az alattuk lévő dolgokat jótékonyan leplezték. Igaz: a trencskó mindössze háromnegyedessé rövidült. De miután amúgy is elesett keresztapám végképp levetett lovaglónadrágjában és vattával kitömött negyvenhármas *utász*-csizmájában mászkáltam a télen, az eltérés a divattól se nem osztott, se nem szorzott. Még nyertem is a tintafoltból kifolyólag némi tekintélyt a fordított gombolás miatt heccelődő osztálytársaim előtt. A bejárónéni szerint végleg tűzre való Rózsika — ha már benne volt a munkában — átügyeskedte a gombolást a másik oldalra. Ezzel a manőverével — hadd kacsintsak hozzá hosszan — *trencskóilag:* ismét férfivá avatott.

Bajzáék egyébiránt negyvenhét májusában, a locsolkodástól számított ötödik héten mondtak föl a házivarrónőnek. Állítólag Öcsi *érdeke* kívánta. Trencskóról abban a *blamázsban* szó se volt. A felmondás után Marci atya rajtakapott famulusa jó darabig őrült tekintélynek örvendett kamaszosztályunkban. Úgy is, mint a természet titkainak őrizője és első letéteményese.

A pirossapkások

Az egyensapkás szegényemberek közül a negyvenes évek második felében a hordárok bűvölték magukhoz legjobban a szememet. Vassal *rádlizott* kétkerekű kocsijaikkal reggelenként ott vonultak a szegedi Alsóvárosba vezető utcánkban. Már messziről piroslottak a gesztenyefák közül. Úgynevezett francia típusú tiszti csákót viseltek. Hatalmas rézszámokkal. A számok ezer fölött kezdődtek, ki tudja, minő rejtélyes besorolási alapelvből kiindulva.

Nem csökkent számuk a koalíciós időkben sem, egészen 1949-ig. A kétkerekű hevederes kocsikák véletlenül megmaradtak a háborúban. Igaz, rakományuk változott: az elegáns bőröndök és szabályos vesszőkosarak helyett mind több lett a hosszú nyelű járműveken a *betyárbútor*. Így nevezte jóapám a mind zűrzavarosabbá váló *pakkokat*. Egyszer élő disznót is láttam négy lábtól lekötözve egy trógerbátyó targoncáján. A böhöm mangalica sivítozását balhéra kész élénkséggel kísérték a lebombázott romházakkal ékes Szentháromság út süvölvényei. A fölháborodott disznónak sikerült elrágnia az egyik kötelét. Lába a kerék küllői közé került, s fékezett. A félelmetes bajszú óriás hordár megállt. Rettentőt köpött. Komótosan letette két támasztólábára a kocsit. Kiszabadította a halálhörgéseket hallató házibestia lábszárát a forgó csapdából. Azt hittük, megint megkötözi. De ő jobbat gondolt. Irtóztató öklével fejbecsapta a zsírnakvalót. A coca többé meg se mukkant. Az akkori filmek egyik rosszemberére, Juhász Józsefre emlékeztető pirossapkás csikorgó jancsiszöges bakancsában továbbcsörtetett.

Úgy hívták őt, hogy Bedő. A fordulat éve után villamoskalauzzá avanzsált. Róla alkottam azt a rigmust, ami vagy fél évre divatba jött a még papi gimnázium harmadik osztályában. „Lecsap Bedő s kegyed kidő" — ordítottuk egymásnak számtalanszor röplabdázás

közben. Az akkor divatba jött — szovjetektől tanult — labdajátékot természetesen még bőrfűzős, hármas focival játszottuk. Ha valakit ezzel egy leütés kupán talált, az csakugyan elcsöndesedett, mint a hordárkocsin a hízott disznó.

Legjobban fölpakolva mégsem a bivalyerős Bedő urat, hanem szintén szívós, de kicsi és göthös kollégáját láttam, nem sokkal a hordársereg nagyobb arányú létszámcsökkentése előtt. Az ő vezetéknevét nem tudtuk. Keresztneve talán Antal lehetett. Ám — találó — csúfnévként Tolnikámra módosult. Tolnikám csöndes emberke volt. A tolnikámozást úgy tűrte, mintha méltóságos igazgató úrnak szólították volna — persze még az ántivilágban, a beszabadulás előtt. Első látásra nagyobb bizalmat keltett, mint a többiek — akik nem vetették meg a snapszbűzű laposüveget vagy bádogkulacsot. Tolnikám nem bűzlött. De megbízója az első fuvar után rájöhetett, hogy egyéb hátránya van: kitüntethették volna a nagyalföldi róna leglassúbb hordárja címmel. Utcám kompániája — vagyis a pupákok — kezdettől ismerte ezt a feltűnő tulajdonságát. Az állomásra vonuló hordárregimentből mindig ő maradt utolsónak. Egyetlen oka volt erre. Az, hogy négy-öt lépés után rendszeresen lassított (a kocsi a lábának ütközött), majd bal kezével megvakarta jobb bokáját, és csak úgy haladt tovább. Miért csinálta? Rejtély. Tolnikámat utánozni ugyan utánoztuk, de lábvakarásában akkora méltóság volt, hogy indokait firtatni se mertük. Gyógypedagógus mamám szerint kényszeres mozdulatokat végzett olyankor. Hogy miért pont a jobb bokáján, s mindig bal kézzel, arra ő sem adott megnyugtató magyarázatot.

Vakarózó menetelése mellé egyszer aztán produkált egy még érthetetlenebb utcai jelenetet a nagykörúti kocsmával szemben, a menetirány szerinti *bal oldalon*. Valami spórolós pali összerakható üveges könyvszekrényt szállíttatott vele. Nem fektetve, hanem állítva rakták a targoncára; s könyvekkel teli. Talán azért, hogy ne kelljen külön, dupla költséggel szállítani a köteteket.

Tolnikám, ha lassan is, rendesen vonta az elég jól rögzített Lingel rendszerű fatornyocskát. Egyensúlyát az elmaradhatatlan lábvakarástól se vesztette el. Mégse számított arra, hogy a körúton, korát megelőzően *jobbra tartva* a kereszteződésben megjelenik a megvadult szódásló. Bakján a kocsis, aki már nem a gyeplőt, hanem a kalapja karimáját markolta; életbiztosítás céljából.

Hordárunk felfogta a veszélyt. A lábvakarást követő pillanatban bal kezével eltolta magától a szódáskocsi rúdját, amely oldalbabökéssel fenyegette. A fékezéstől viszont a Lingel-polcok előreestek. S bár a horkoló kanca továbbrohant, a kötetekben rejlő szellemi termékek a rézszámos hordársapkát leverve jutottak a kövezetre. Tolnikám — az üvegcserepek és a könyvkupac közepette — nem esett össze. Sokkot azonban kaphatott, világosított föl később a mamám. Ahelyett ugyanis, hogy leroskadt volna az ütközés után a rommezőn a járdaszélre — nyakában a hevederrel —, állva maradt. Jobb kezével föltette a piros sapkát, a ballal a jobb bokáját vakargatta. Mikor a szállíttató idegesen s. k. kivette nyakából a hevedert és újólag pakolásra biztatta, rá se rántott. Közömbösen kilépett a rudak közül. Otthagyva a cókmókot, befordult a nagykörút téglajárdáján az állomás irányába.

Kocsija nélkül is szokott tempójában baktatott. Négy-öt lépés után vakart, aztán lépést váltott, hogy járásritmusa helyreálljon.

Nem láttuk többé soha. Kidőlő Bedővel ellentétben kalauz se lett belőle, a békésen döcögő villamoson. Nehéz is lett volna jegyet lyukasztania, pénzt kezelnie és indulást jeleznie, ha jó szokását meg akarta volna őrizni végig az útvonalon.

Ellenállhatatlan leszek

*Zakatolás*sal dúsított kivonulást elégszer rendezett a szegedi Diákszövetség; a negyvenes évek vége felé. Fontos újság volt még, hogy meglett a testvérosztályunk; a szomszéd utcai *leány*kereskedelmi növendékeiből.

Expressz rövidtávfutónk, a szájhabzásra hajlamos Viktor ekkor vált ki átmenetileg a mi roppant furcsa latinórai alibi-rendszerünkből. Mióta személyesen megismerkedhetett a *testvérötödikünkbe* járó kreol Pannival, elkezdett ügyelni férfiúi méltóságára. Többé nem volt hajlandó parancsra begörcsölni nekünk.

Pedig azelőtt, ha szándékosan rájött az úgynevezett *happáré*, hatásos kifogást képezett a vérengző Telpes tanár úr szeszélyes dramaturgiájú *memoritel*-számonkérései közben. Segítségadás ürügyén ilyenkor akár három *szekunda*városmányost ki lehetett menekíteni a *dac*iszagtól füstölgő feleltetésből. Azokat, kik a legreménytelenebbül szorongtak padjaikban.

A mentés úgy zajlott, hogy Viktorunk — míg javában hullottak az elégtelenek — egyszercsak átdőlt az ölembe a sorközön, s belekezdett szokott borzasztóságába: mímelte a rohamát. Kengyelfutó-vékony lába csakhamar kígyóként tekeredett össze. A szeme fölfordult. Emiatt — Telpes tanár úr Hannibál-kifejezésével — sürgősen *ante portas* kellett szállítanunk. Kivihettük az ajtók elé gyógykezelni, a folyosói vízcsaphoz.

A karthagói hadvezérre vonatkozó antik helyhatározást persze mindörökre megjegyeztük. Természetesen abban a viccesen ferde jelentésében, hogy „Hannibál azelőtt portás." Tanultunk tanár úrtól egy másik csikorgó szóviccet még. Úgy hangzott, hogy *homines pisces*. Álmagyarítva: az emberek halnak.

Mi azonban, Viktor Ábris meg Panni fenyegető egymásra találása időszakában — súlyosbítva bukásra állók tömegével — nem voltunk képesek átérezni ezt a pihent agyú nyelvi tréfáját. Humora különben később sajnos kevesebbnek bizonyult az igazságtartalmánál. A sors szeszélyéből ugyanis a kiszámíthatatlan Telpes lett első holt tanárunk is. Azelőtt, mielőtt beléptünk abba az életbe, amibe kilépni gondtalanul szoktak iskoláikból a diákok.

Addig viszont csinálni kellett valamit a köz érdekében, hogy a bajnok Viktort régi formájához visszatérítsük. Én akkor közösségi szellemű padtárs hírében állottam. Ezt az is bizonyította, hogy a Panni-szerelem bekövetkezte előtt én irányítottam a segélynyújtás menetét. Mihelyst gyorsfutónk adott jelemre a térdemre hanyatlott, én körülpillantottam az osztályban. Fölmértem: kik lehetnek aznap, akik egyáltalán nem készültek. Cviklit kihagytam. Őróla Telpes tanár úr *publikusan* lemondott. Ám a többi nyolc-tíz segélyt kérő szemű *fráter* közül már a pillanatra hagyatkozva kényszerültem kiválasztani a legveszélyeztetettebbeket. Villámsebes döntésem után fölnyújtottam jobb kezemet. Tanár úr elrendelte a bajnok *exportálás*át. Én meg név szerint (!) kijelöltem az *auxiliát*, azaz a segélynyújtó hármast, amely kicipelte. Magamat soha nem választottam; szerencsére érdekelt a tárgy, a bezúgás nem fenyegetett.

Bajnokunk szerelme Panni iránt károsan keresztezte csalafinta önsegélyegyletünket. Osztálytársunk adni kezdett öltözködésére. Szüleivel hosszú nadrágú típusöltönyt vétetett. Reggel cipőt pucolt, s ott silbakolt a keri sarkán, hogy köszönthesse Panniját. Nemegyszer — horribile dictu — hazakísérte! Jóllehet, ő a francos Felsővárosban, a bársonyarcú lányka ellenben — mint kitűnt — mifelénk, az alsóvárosi templomtér mellett lakott.

Udvarlási körülményei közt Viktor nem tehette meg, hogy hetente menetrendszerűen és kölykösen rohamot kapjon. Tartott attól, hogy Panni — a testvérosztálybeli összpletykákból — megtudja ritka betegsége furcsa alkalmazását, s kineveti miatta, de — hogy ismét latinos kifejezést használjak — *minimo kalkulo* kiábrándul.

Máig se tudom, hogy a bajnokot miféle nyavalya törte tulajdonképp. Sportolni simán engedte az iskolaorvos. Tornaórán se jött rá a baja sohasem. Különösebben rossz tanuló se volt, talán csak nagyon izgulós meg nagyon szerepelni vágyó. Ettől a kibékíthetetlen ellentéttől rándulhatott néha össze, akaratlanul, amit aztán mi — valljuk be: kissé kegyetlen *manipulációval* — célszerűen ki-kihasználtunk.

Megszakítatlanul folytathattuk volna a közügyet, egészen tanár úr szomorúan hirtelen távozásáig, ha be nem vág Ábrisnak ez a magánügye; a Pannival. Kora tavasztól meg voltunk

velük lőve. A szaporodó kivonulásokon lánytestvérosztályunk nőiesedő tagjaival mind tanácstalanabbul zakatolgattunk.

A teendő egyértelműen adva volt: le kell szakítani Panniról a bajnokot. Ettől majd helyreáll a hamis világrend — a latinórán. Megint a véletlen hozta, hogy ismét én működhettem közre az áhított *retrogradáció*, vagyis visszalépés érdekében. A május elsejei fölvonuláson egymás mellett menetelt a két testvér-középiskola. Kiszúrtam egy dundi szőke lányt. Méghozzá a hetedikből! Biztos azért tűnt föl, mert nekem akkor még ösztönös ízlésem, neki meg roppant gömbölyded formakultúrája volt. Kiderült: félnővére a kecses Panninak; aztán satöbbi. *Summa summárum:* a virsli- és sörszagú új ligetben édes kettősünk oszolj után hamarosan majdhogynem felnőtt andalgássá fajult. Csupán az zavart mind többször, hogy a karcsú fekete Panni, oldalán a típusruhás Viktorral, örökké nőies nővérkéje sarkában tekergett, és undokul belém kötött.

Az incidens mégis csak a templomtéri utcabálon keletkezett. A zsendülő fű illatától gőzös alkonyon a villogó fogú Panni a második foxnál otthagyta bajnokát. Fejecskéjét a mellemre bújtatta. Én nem állhattam ellene rohamának, amitől mélyérzésű osztálytársam belőle tartósan kiábrándult.

Három nap szálltán megint hajlandónak mutatkozott rohamcirkuszt rendezni az osztálynak. Igaz: eleinte jóízlésből *nem* az én ölembe hanyatlott. Csak akkor állt köztünk helyre a *pax*, mikor — férfi a férfival — megbeszéltük: hülyék a nők, visszahúzzuk a rövidnadrágot.

Május közepétől újfent én irányítottam az *auxiliákat*, hogy némely rászorulót a második — már osztályismétlést jelentő — elhasalástól megmentsünk.

Arról azért mégse szóltam Viktor Ábrisnak, hogy mi folyik továbbra is a két féltékeny lány meg köztem az alsóváros tájain. Nehogy még egyszer meggondolja magát a más fordulatokkal is majdnem egybeeső évzáró előtt.

SZALAY LAJOS GRAFIKÁJA

KUKORELLY ENDRE

Minden játszótéren akad olyan

(1)

Ahogy visszaveri a beton, remeg a levegő, egy csoport félmeztelen fiúcska, fekete meg sötétkék gatyás, lesült és kiizzadt kölykök a késő délutáni, valamelyest már enyhülő forróságban, játékra készülődnek, nem készülni föl, én nem hagyom abba, nem készülök semmire, *minden játszótéren akad olyan, valami kicsi és ügyetlen, idétlen, kövérkés gyerek, minden játszótéren a leghülyébb,* nem megváltoztatni semmit, én hagytam úgy, amiért őt cserében nem verték szét, *akad olyan mindig, akit nem választanak meg, nem kerül sorra, egyik csapatnak se kell, s ahogy ott áll és kéri a többieket, amit* nagyon is nem lehet abbahagyni, *hiába, elzavarják, elküldik az anyjába,* te hurka, tűnés, *hogy talán el is sírná magát, de amikor az egyik, közülünk valaki, majd odamegy hozzá, egészen közel, és az arcába nevet, egy másik pedig a háta mögé lopódzva fenékbe rúgja, nem túl erősen, mégis kíméletlenül, hát nem sír mégsem, nem sír tehát,* nem sírni, csak nem nézni oda, én nem változtatom meg, *a többiek elfordulnak, közömbösen, vagy azért csak, hogy ne lássák, kényelemből, nem néz oda, mert fél, mert félnek, mert ők még szeretnének élni, őket nem lehet így megzavarni, ne zavarják meg őket, élni erős, nem meghalni erős, akkor az a dagadt kisfiú lassan megfordul, megfordult, és valami megcsillant a kezében, az pedig, aki az imént belerúgott, most iszonyatos sikoltással ugrik hátrafelé, nekizuhan a pálya szélét övező dróthálónak, most tehát mindenki arra néz, arra nézünk, és látjuk, ahogy a fiúcska kezében fölszikrázik a napon, és gyémántosan villog és ragyog egy hosszú, hosszú, kékes-fehér-üvegszín jégdarab.*

(2)

Egy kalauztól várni valamit, kalauzok, már kimentek a divatból, volt szabad jó időben, már két megállás között, érdeklődni, akkor egyes, az életünkre vonatkozó kérdések fölmerülnek, ki tudjuk bírni, mindenki, türelmesen, nemigen vonatkozik az életünkre semmi, úgyis ő egyszerre mindennel foglalkozik, hát sorra kerül, ha vár, az, aki vár, mégsem foglalkozhat egyszerre mindennel ő sem.
Valamikor megjelent tényleg a figyelmeztetés a járművek oldalán, Kalauz Nélküli, tehát jól előre, és még idejében figyelmeztették az utasokat, ám senki se csinált semmit, nem próbáltunk tiltakozni, ha jól emlékszem.

(3)

Az Úr elővette valahonnan az ő Kertjét. Ebben a Kertben akkor nem volt semmi, egyéb semmi, csak vonalkák és pontok, így: ///.....//////..///.....//////... Előkereste valahonnan ezt a Kertet. Ő szerette volna, ha ez így marad, mert így képzelte el, mert még elfért az a Kert, és nyug-

ton megvolt. Még nem vette észre, mert nem használta fel. Az Úr így gondolta el a Kertet. Ám egyszer történt, talán, lehet véletlenül, talán játék volt csupán, hogy olyan erővel támaszkodott rá a tenyerével meg a könyökével az ő Kertjére, megbillent az Úr, és a tenyerével ahogy megtámasztotta magát, ettől a támaszkodástól az egész beindult, *pontok és vonalacskák, vadul, vademberek, vadállatok, szelídek, mérgesek, szelíd, vad növényzet, gondoskodás és jóakarat, és akkor nem fért már el az ő Kertje ő előtte.*

TATÁR SÁNDOR

Amíg megírhatom

Nem tudom miért, talán mert
tőlem is függ · De tömbszerűen őszi délután
Hát szenvtelenül pontos részletek —
de megtévesztőbb náluk álruhám

A fűnek máskülönben vannak hangjai
Ez persze nem védhet meg egy várost
minek már kertjeit se tudhatom
...s az álruha védelmül elég-e vajon?
lehet agóniáját majd nem-hallani?

Akik ma élnek mímelik
hogy nem tudják: egy darab ólom
ledőlő házfal már sok is;
alattomosb rontás is fog
a földlakókon

Akik közt élek mind elpusztíthatók
Kik bennem élnek nem jutnak szavamhoz
Némítanám, ríkatnám őket bármivel —
Ha hoz az idő feledést,
akkor sem általam hoz

A(lfa)

Én

most sem akarok magamtól szabadulni.
Ám mégis *akarom, hogy elfogadj.*
Talán
úgy kéne ezt, hogy kicsikarj magamtól.
(De mire itt a szorgos agy!)

Berendezkedtem, látod, nélküled;
de mindig kívántam, hogy érkezz.
A puszta lehetőség (!), az, hogy nincs helyed
bennem, rettent és percről percre mérgez.

Valaki — olyan hirtelen jött — arccal
egymás felé forditott. De
meg tudunk-e maradni a másik arcban...
(A szégyen még tán forrni fog...?!)

‚Az elérhetetlent markolássza!'
— Két lépéssel a giccs előtt...
Találkoznunk kell, félúton vagy bárhol.
Elveszítesz, ha nincs erőd.

Vihar van éppen odakinn.
Nincs alakjuk a fáknak.
Másképp a szél is puszta fikció, miként
— amíg csak el nem nyelnek — künn az árnyak.

Fausti csönd van idebenn.
De ezt is alig akaródzik írnom...
Nem ismerni reád (hiszen
már benne jársz)
— lépteid s gyanakvásodat kell kibírnom.

Úrügy vagy, kedvesem, a végtelenre.
Téged tudásod bátortalanít.
S új-e, ha
azt mondom, a tudás mindig tévedés?
Én nem tudom, hogy mit hordozok benned,
sem azt, hogy téged itt benn
mi és milyenné alakít.

FEHÉR ISTVÁN

Talajlakók

taposott utak alatt születtek és dübörgésbe fakultak hamar az ártatlan lények giliszták vakfehér mazsolái a földnek terméketlen magvai a feltört újrakövezett létnek e zúzalékrágó nemzedék álma lobog fenn napfény mentőkocsivijjogás koppanó cipősarok csákánycsattanás bábok még de hullanak a pólyából ha pöccint fölöttük a félelem ujja leriadnak mélyülő tudatukra mely nem elvont csak test csupa ránc leébrednek a dermedtkék agyagig hol életjel a vonaglás és kagylóhéjrepeszek metszik a húst és a vér nem vér csak halványrőt derengése a pokolnak mely átüt mindenen

Szeged, 1991. november 15.

Szomszédok

Varjakat lebbent fel az avaridő. Kalapácspattogás, üllőzendülés: szikrák zsonganak a tanyaközökben. Fényes a visszhang tükre. Minden a helyén, törvényszegelte talapzaton. Örök-távol ringnak körben a kunhalmok, elérhetetlenül, s e körök befelé gyűrűznek. Kutyák csaholnak, zárt ajtókra. Nincs madár, mely udvarról udvarra szállna: bokrok sűrű kopaszán csüngnek a verebek.

Húnyt szikrák korompelyhe szitál. A neszek érintésétől magukra riadnak a szobában. Mintha félelem volna: törik hamar a pillanatot. Szó nélkül felkelnek és kimennek, fürkészni a lezuhant csend magvát. Látják a szomszédot odaát, sűrűsödő ködben. Ő is az ajtó körül motoszkál. Jelen vannak, egymás szemzugában.

Jó így már. Biccentenek, de a tétova köszönés páracseppje lábuk elé koppan. Az avar nemezét sulykolja csupán e permetkopogás. Mintha színtelen, hideg vére hullna az alkonynak.

Szeged, 1991. november 16.

Szemtől szembe

APÁMNAK

A fájdalom tűvillanásnyi. Érfalról lepattant mészszilánk. Vakfehér csalétek a lassú sodrásban. Cuppanó ínnyel szopják éleit az éledő emlékek: kísértetcsecsemők tolják horpadt ajkukat e résnyi fény felé. Tovalökődve szakadnak le és tapadnak újra. Néma, iszamos harc. Tülekedés a vér fojtott zörejében.

Ám a pillanat koppanó gyöngye — a lélegzetnyi dermedés — legördül a pengeélen. Szűk partok közt roppan héja. Szemedben pattant csak el az ér. Isten borostás arca mered e tükörbe. Összerezzen; föleszmél.

Szeged, 1991. december 5.

Találós kérdés

Ha feldobod, fehér; ha leesik, sárga. Mi az...? De fent — vagy már útban felfelé — fehéredik-e ki? És sárgul-e már hulltában, vagy csak mikor földet ér...? És miért nem kapod el, ha már feldobtad...? Miért dobtad fel egyáltalán? Nem volt rá szükséged? Feleslegessé vált? Ástad volna el, vagy hagytad volna ott, ahol addig is volt: mozdulatlanul a napsütésben, egymagában, érintetlenül. Visszahull úgyis hozzád. Dobtad volna az égig legalább, az angyalok közé. Elkapnák, ha kell nekik, s ha nem, hát majd visszaejtik vagy rá sem néznek, hiszen fenn a fehér nem feltűnő. Felbukkanó hasonlóság csak, mely észrevétlen marad a ragyogásban, ha egy pillanatra megáll röptének, ívének legmagasabb pontján. Átbucskáz ott önnön közepén, átfordul léte tengelyén, készül a színeváltozásra. A visszazuhanásra. Lenéz rád: látja égre emelt arcodat, arcodon a fénytől ránduló kusza ráncokat, tenyered árnyékát a szemeden, s tudja már, hogy kezed nem fogod nyújtani, hogy felfogd őt estében. Tömör döntése — a zuhanás — tudatos tehát, s tőled, ki feldobtad őt, független. Szemed káprázik a fénytől: csak a zúgását hallod, a süvítést. Riadtan hátrálsz: lábad előtt robban a héj és kizár minden további változást. Hagytad volna ott, ahol találtad... Mire mentél vele...? Tudod, hogy „fenn fehér"...? És „ha leesik, sárga"...? Kérdésedre nem kaptál választ. Lüktetése még csak most eleven... Nem menekülhetsz előle. Ha futni készülsz, add fel: elcsúszol úgyis a szétloccsant masszában. Fuldokolsz a sárgájában.

De nézzük csak... Mi is az valójában...?

Szeged, 1992. január 16.

Okkal

mondták hogy huba néni boszorkány kertje zöld homályát májusban világította csak át a nyíló kerekrepkény drágakövek tükreként világolt a gyom között súlyosan hajoltak át az orgonafák a deszkakerítésen ha esett az eső virágukat ildikónak törtem tizenöt voltam ő tizenkettő a konyhába hívott félszegen besároztam a linóleumot nem baj mondta majd felmossa üldögéltünk csendben ötszirmú kelyheket kerestünk bűvölten a csokorban egyet talált ingébe dugta és kívánt valamit nem sejtettük hogy huba a kertjében guggol meztelenül és átkozódik másnap este már nem jött le a lány a kertek alá szúnyogokat füstölni a sajgó űrt átszőtte az orgonafák lombja a rontott éjben kutyák vonítottak huba a kertjében nevetett huba te szar kiáltottam repkény gyökere roppant bent megvadult s dobált a sötétből tépett tövekkel hullott rám a gyökér és a föld huba te szar sikoltottam kerítésébe rúgtam beszakadt a deszka elcsúsztam a nyákos téglán s omlott a föld omlott ágyamban is sírva aludtam el és kábultan a műtét után elaludt ildikó a kórházban melegedni járnak most hozzá szeméből meritenek a szomjas csillagok állt még huba néni háza októberben mikor egy éjszakára hazamentem a repkény az egész kertet benőtte már bodzabokor búját elő a málló fal tövéből kérgének szemölcsei békésen bizseregtek tenyeremben másnap a határon elvették útlevelemet nem tudtam mit kezdjek nélküle leszálljak-e otthon maradjak-e indult már a vonat mikor visszaadta a rendőr gondolta szúrósan néz de csak hunyorgott a sziromkék fényben amely mögöttem lobogott lehajtottam mégis a fejem orromban a repkény kesernyés illatával

Szeged, 1992. január 26.

Hogy mik vannak..!

1. hát nem különös

hogy ez a tátott szájú bandi fogta meg hiszen egybefolyt a taknyanyála meg csak gügyögött és vigyorgott és hogy éppen ő nahát mit szól ehhez az orrát piszkálta mindig nem nőtt be a feje lágya gyerek maradt emlékszem tízéves lehetett mikor megsajnáltuk a nyomorultat és átkértük egy hétre hozzánk szombaton disznótor volt bezabált csak nyögött és röhögött kinjában kétszer is befosott mire a tanyájukra értünk vele és látja katókám nem azért mondom de hogy épp ez a szaros kölök fogja meg az isten lábát és csak lógjon rajta sikoltozva kékülő ajakkal

2. egyébként

a szomszédnak lánya született ő meg leitta magát bánatában a sárgaföldig alig talált haza ordítozott hogy hol a háza kidőlt a kerítés nem ismerte meg megfordítottátok a házamat kiabálta letörtétek a sarkait pedig amúgy is elég baj volt náluk az ágyak alatt izzottak és elhamvadtak a pormacskák mindenfelé poregerek cincogtak még jó hogy lett ez a gyerek mondta az anyósa a küszöbről míg ők ebédeltek jó hogy lett illik a zugba jó lesz a hamuba és rájuk csukta az ajtót majd meglátjuk mamóka mondta a szomszéd és nyelte a kenyeret

Szeged, 1992. január 26.

Angyali üdvözlet

A közlemény rövid: nem tér ki a részletekre. A közlő személye is elhanyagolható. Tudatában a közlendők fontosságának, nem tükrözi a fényt. Bőrt képez a fényből, húst, csontot, testüregeket. Halvány díszletet épít a fényből: önmagát. Kezében a tekercs is a díszlet része; a közlendő nem része semminek, ami jelen van a közlés pillanatában. Mintha nem is abból a szájból hallanám. Mellette, a levegőben fogan a tartalom. A semmiből vérzik át. A közlő — hangját e jelfolyamhoz kötve — értelmet kölcsönöz csupán a rejtjeles üzenetnek.

Befejezi. Elhallgat. Átlebeg az utolsó szó a tudaton. Bezárul mögötte az értelem. Ébredek a súlytalan álomból. Nyoma se nincs már a megjelent testnek: szabadon folytatja útját minden megtorpant sugár. A tárgyakhoz visszatérnek az árnyak. Rendeződik a tér, s benne a bútorok egymás mellett cinkosan állnak: élük, erezetük idegen.

Szeged, 1992. február 6.

BEKE GYÖRGY

Üzent a nemzet

NAPLÓTÖREDÉK

1988. február 19.

Elakadt a hangom olvasás közben, le kellett tennem az újságot.

Úgy jártam, mint Kacsó Sándor, akivel vagy tíz évvel ezelőtt interjút szerettem volna készíteni a Magyar Televíziónak. Megjött a stáb a Gutin utcába, reflektorok, kamera, hangmérnök, mindenki a helyén. Sándor bácsi leült az íróasztalához, kényelembe helyezte magát. Bevezetőül a *Brassói Lapok*ról kérdeztem, küzdelmeiről a lap főszerkesztőjeként, s még inkább Erdély vezető magyar publicistájaként a harmincas években a nemzeti megmaradásért, az anyanyelvért, iskoláinkért, a bukaresti hatalom fortélyos elnyomatása, a „nyelvgyilkolás" — az ő akkori hasonlata — ellen. Meg a bankszindikátussal, köztük magyar bankárokkal vívott csatáiról faggattam a székely kisemberek vagyonkájának megmentéséért. Mindeme élményeit láthatóan szívesen és szociológusi tárgyilagossággal idézte fel. De mikor kérdéseim rendjén a második bécsi döntés utáni idők következtek, Kacsó Sándor nagyenyedi élete, az *Erdélyi Gazda* szerkesztése, a magyarság végzetes kiszolgáltatottsága az Antonescu-rendszerben, összerezzent, sokáig hallgatott. Nagyon mély sebeket érintettem. Akadozva kezdett bele a válaszba. A hangmérnök intett, hogy tagoltabban, összefüggőbben tessék beszélni, így nem tudja rögzíteni. Már nem is volt, amit rögzítsen. Kacsó Sándor hangja elcsuklott, könnyei eleredtek. Restellkedve törölte a szemét:

— Nem megy, fiam, majd máskor...

Agyérgörcse volt, azóta... Magyaráztam a stábnak, amelyik olyan hűvös maradt, mint a felvevőgép. Nem értették, hogy mi szakította meg az írói vallomást. Kacsó Sándor a teljes nemzeti árvaságot élte át újra, ami Nagyenyeden a magyarságot körülvette, fojtogatta. Hetven kilométernyire a bécsi határtól, úgy tűnt, örök időkre száműzve a nemzetből.

Pedig akkor, a negyvenes évek elején az *Erdélyi Gazda* szerkesztője látszatra kemény tartással üzente olvasóinak:

„Ne félj! Ne félj az élettől, a megpróbáltatásoktól, amelyek reád várhatnak. Aki fél, már el is veszítette a maga csatáját, s ha egy nép tagjai közül sokan félnek, az a nép elsodródik..."

Egyéni árvaság is fájdalmas, de a család megmaradt tagjai vigasztalást nyújthatnak. Nemzeti árvaság kibírhatatlan, mert aki oldhatná a szorongást, annak a torkát éppen úgy összeszorítja a félelem és elkeseredés. Kisebbségi sorsunkon tűnődve sokszor gondolok a lengyelekre. Háromfelé tépve élt ez a nemzet, idegen nyelvek fogságába került a lengyelek anyanyelve, s ha úgy adódott, más-más katonai uniformisban egymás ellen vezényelhették az orosz, a német vagy osztrák főhatalom alá hajtott lengyel fiatalokat. A szétszaggatott lengyel nemzet részei között mégsem szakadtak meg a hajszálgyökerek. Közös reménység tartotta össze őket.

Miért volt az, hogy Trianon után sem roppant össze a lengyeleknél is jobban széttépett magyar nemzet? Éltetett a remény mindenkit, hogy véget kell érnie egyszer a megpróbáltatásnak. A második bécsi döntés után ez a titkos bizakodás szakadt meg a dél-erdélyi magyarokban. Kacsó Sándorékban. Családom egy része délen maradt, a barcasági csángók földjén, Zajzonban. Csak a bécsi határ vonalán, a Feketeügy kökösi hídján, annak a közepén találkozhattunk, nagy időközökben. Tanítónő nagynénám olyankor mind azt sírta,

hogy elsorvad a dél-erdélyi magyarság, lélekben hal meg, mert az anyaország lemondott róla. „A ti magyar életeteknek az ára a mi halálunk lesz, Gyurika lelkem." Rögeszmésen ismételgette a maga sejtését: a bécsi döntés feltétele az volt, hogy a megvont új határ végleges Erdély közepén. Sorsára marad az, aki kisebbségbe szakadt. Így értelmezte Észak-Erdély visszacsatolását egy dél-erdélyi magyar tanítónő. Gyakran hallhatott a kölcsönösségi politikáról, az államrezonról, a kiegyezésről vagy éppen diplomáciai csatározásokról, de szívében egyetlen érzés élt, az, hogy a nemzet lemondott róluk, négyszázezer dél-erdélyi magyarról.

— Etuska néni, most mi jött el, az egész erdélyi magyarság halála? — kérdeztem meg tőle 1944 őszén, mikor a Székelyföldön garázdálkodó, gyilkoló Maniu-gárda elől, egy fuvaros szekerébe rejtőzködve a viszonylag biztonságosabb, a háborútól nem annyira felbolygatott Zajzonba menekültem.

Különös módon most bizakodóbb volt, mint utoljára a kökösi hídon, akkor két ország közé hullottan:

— Kétmilliónyian vagyunk együtt megint, Gyurika lelkem. Akár egy ország lakossága is kitelne belőlünk. A nemzetnek már legalább annyira szüksége van reánk, mint fordítva.

Csakugyan, lemondhat-e egy nemzet minden ötödik fiáról, öngyilkos révület vagy lélektelen cinizmus nélkül? Ez a bizakodás vigasztalta 1945 után az erdélyi magyarságot, állta útját annak, hogy ne szaladjon neki együttesen a nagyvilágnak — huszonhat esztendő kisebbségi rettenetével a szívében. Etuska néném szerény falusi tanítónő volt csak, de ugyanezt mondták akkor írók, politikusok, a Magyar Népi Szövetség szavahihető vezetői is. A mögéjük húzódó ügynöki had is — halk hangon ugyan — mintha helyeselte volna a nemzet egységének gondolatát, s egyelőre megelégedett az erdélyi magyarság belső összefogásának szétroncsolásával. Bányai László Budapesten, 1945 augusztusában a Magyarok Világszövetségében a nemzet egységéről szónokolt, de idehaza, a kolozsvári népbíróság ügyészeként minden falusi magyar jegyzőt felakasztatott volna. Míg román háborús bűnöst összesen négyet ítéltek halálra, és még a 25 ezer odesszai szovjet polgárt egyetlen nap alatt lemészároló tábornokoknak is szelíd büntetést szántak, maga Groza miniszterelnök és kommunista igazságügyminisztere, Lucreţiu Pătrăşcanu járta ki nekik a kegyelmet a királynál, addig az erdélyi magyar „háborús bűnösök" listája újságoldalakat tett ki.

Erdélyi magyar vezetők — bízva a nemzet józanságában és felelősségérzetében — nem Budapesttől féltették a nemzet egységét, hanem Bukarest fondorlataitól vagy nyílt tiltásától. Petru Groza ugyan a távoli jövőre vámuniót ígérgetett Románia és Magyarország között, meg légiesített határokat, szabad átjárást, és mondta sűrűn ezt az igét egészen a békekötésig, amikor is hirtelen benne szakadtak az efféle jövendölések, de a nagy ámítás hónapjaiban is kíméletlenül lelőtték azt, aki engedély nélkül megpróbálta átlépni a magyar—román határt. Az útlevél pedig elérhetetlen volt egyszerű halandónak...

Kacsó Sándor jajdult fel elsőnek, szinte könyörögve: ne vágják le a testről a kart, a magyar nemzet egészéről az erdélyi magyarságot, mert a lemetszett, halott testrész alkalmatlanná válik arra, hogy megszorítsa a románság baráti jobbját. Félszeg, kisebbségi érvelés volt ez így, nem a nemzet természetes joga a maga lelki egységéhez, de mégis tiltakozásnak számított és bátorság kellett hozzá. Kurkó Gyárfás határozottabb: „Nemzetiség vagyunk, de tartozunk egy testhez, amelyet sohasem tagadtunk és nem tagadhatunk meg." (*Népi Egység*, 1945. december 29.)

Két esztendeje, hogy letiltottak a pályáról, a *Népi Egység* évfolyamait búvárlom, könnyen felidézhetem az immár ismeretlenségbe borult sorsváltást, az 1945 körüli éveket Erdélyben. A brassói napilap egynémely híradása meghökkent, s mint villámfény világítja meg vissza az időbe sorsunkat. 1945 novemberében Kurkó Gyárfás, a Magyar Népi Szövetség országos elnöke meghívást kapott Budapestre. Vendéglátója a Magyar Kommunista Párt volt. Rákosiék azonban nem azért kérették a magyar fővárosba — miként ez termé-

szetes lett volna —, hogy az erdélyi magyarság sorsáról tőle, a jogvédő harcok következetes vezetőjétől tájékozódjanak a nemzetiségi kérdés állásáról Erdélyben, hanem Kurkót a kommunista párt választási gyűlésén léptették fel a Sportcsarnokban. Az anyaország legnagyobb lehetőségekkel rendelkező pártja — hiszen Moszkva útján Rákosiék befolyásolhatták volna az erdélyi eseményeket — nem segítséget kívánt nyújtani, hanem segítséget kért a Magyar Népi Szövetségtől: nyugtassa meg a magyar közvéleményt a román kommunisták tisztes szándékairól, Groza ígéreteinek komolyságáról, mivel ez szavazatokat szerezhet a Magyar Kommunista Pártnak. Rákosiék ismerték a közvélemény akkori felfogását a nemzet egységéről. A választási gyűlésen beszédet mondott Rákosi Mátyás, majd Rajk László zárta le a szónokok sorát. Ki ne tudta volna róla Erdélyben, hogy székelyföldi származású, egyik idősebb kollégám, Szász István közös diákszálláson élt vele Franciaországban, megírta róla 1945 után, hogy francia földön is hűséget mutatott a székelység iránt. Várható lett volna tőle, hogy hangsúlyozza, vagy legalábbis megemlíti a magyar kommunisták felelősségét az ismét elszakított erdélyi magyarság sorsáért. Ehelyett azonban Rajk biztosította „a román demokrata erőket", vagyis a bukaresti kommunistákat, akik minden rést kihasználtak a magyar jogok csorbítására, hogy „hiába mesterkedik a magyarországi reakció, soha többé nem kell majd a határaikat megerősíteni." (*Népi Egység*, 1945. november 8.) Tette pedig ezt a kijelentést a magyar népi demokrácia, az egész nemzet nevében.

Először a történelemben!

Rajk Lászlót küldi el pártja a Román Munkáspárt alakuló kongresszusára Bukarestbe, 1948 február végén. Közép-Kelet-Európában elsők között a Román Kommunista Párt nyelte el a szociáldemokrata „testvérpártot". Rajk a Magyar Kommunista Párt és saját jövendő hóhéra, Rákosi Mátyás főtitkár nevében mondott köszöntőt. Megint alkalom kínálkozott volna arra, hogy biztató üzenetet küldjön az erdélyi magyarságnak. Ezt mondotta: „A szomszédos országok területén élő magyar nemzetiségű lakosság már nem azt a szerepet tölti be, hogy a Balkán és a Duna-völgye úgynevezett puskaporos hordójánál a kanócot tartsa vagy gyújtogassa, hanem építője a közös ügynek, harcosa a demokratikus népek nagy, közös békefrontjának az imperialisták frontjával szemben." (*Népi Egység*, 1948. február 26.)

Erdély szülötte, a nemzet nevében szóló kommunista Rajk László a kisebbségi magyarság akkor már három évtizede folyó küzdelmét puszta létéért, anyanyelvéért, intézményeiért, iskoláiért gonosz szándékú „háborús gyújtogatásnak" minősítette. Ennyi volt az üzenete számunkra. A brassói lakatosmester, Kurkó Gyárfás — maga is hithű kommunista — bölcsebben és lelkiismeretesebben ítélte meg a kisebbségi létküzdelmet, mint a francia egyetemet járt, nagy intelligenciájú tanár! Pedig Rajkot a „nemzeti kommunisták" csoportjába szokás sorozni, legalábbis utólagosan. Bizonyára azért, mert az „internacionalista" Rákosi küldte a halálba. Vagy Rajk László nem a saját hangján szólott 1948 februárjában Bukarestben? A félelem beszélt belőle, nem az őszinteség? Különös, de az „internacionalista" Rákosi Mátyás soha nem ütött meg ilyen sértő hangot a Kárpát-medence magyar kisebbségeiről.

Bárha kommunista vezetéssel, mégiscsak a nemzet tépte el az egység szálait. Ezzel megszakadt Erdély ezeresztendős magyar történelme is. Az erdélyi magyarság törvényesített árvaságra kárhoztatott, rábízatott Grozára, még inkább a tényleges hatalmat gyakorló Gheorghiu-Dej kegyeire. Az egész kommunista mozgalom a kisebbségi kérdést az egyes országok „belügyévé" nyilvánította — alighanem a Szovjetunió szándékai szerint —, a magyar kommunisták buzgón engedelmeskedtek ennek a parancsnak, noha éppen a magyar kommunistáknak lett volna okuk és joguk arra, hogy a kisebbségi kérdést — legalább a szocialista táboron belül — „nemzetköziesítsék". Érvük is lett volna. Sztálin 1945. március 6-án nyilvános garanciákat kért Romániától az erdélyi magyarság jogegyenlőségének biztosítására, és csak ezek után engedélyezte a román közigazgatás bevonulását Észak-Erdélybe, megle-

hetősen önhatalmúlag, két évvel a békekötés előtt. Ha idősebb kommunista ismerőseimnek mondogatom néha — immár fogatlan oroszlánok, hatalomból kiszorultak, többségükben börtönt viselt emberek —, hogy miért nem emlékeztetik a mai Szovjetuniót Sztálin egykori feltételeire (amit a román kommunisták nem tartottak be úgy igazából soha), csak vonják a vállukat, mint saját halálukba belenyugvó elítéltek. Próbálnának csak effélét! Fel is köthetnék őket hazaárulásért. Nem azért csukták-e le Balogh Edgárékat, mert „kapcsolatba léptek" egy idegen állam hadseregével? Noha akkor magyar állampolgárok voltak, és e minőségükben a magyar honvédséggel folytattak tárgyalásokat arról, hogy az adja fel harc nélkül Kolozsvárt!

Cserbenhagyott Sztálin, a Szovjetunió, de cserbenhagyott a magyar nemzetet „képviselő" párt is. Ezt a sokszoros cserbenhagyást egy székelynek nehéz megérteni. Marosvásárhelyen, 1957-ben egy székely ember bicskával le akarta szúrni Kádár Jánost, mivel a magyar pártvezető arról szónokolt, hogy Magyarországnak éppen elegendő földje, területe van, nem kívánja senki másét, mármint a Romániáét, de arról már elfelejtett beszélni, hogy mit is kívánna — az erdélyi magyarok számára. „Megölöm, hiszen ez román ügynök!" — kiáltozta állítólag a székely, akinek nyoma veszett örökre. (Éppen Marosvásárhelyen tartózkodtam, szavahihető embertől hallottam az esetet.)

Fordított történelem kezdődött el a negyvenes évek közepétől a nemzet és a „nemzetiség" kapcsolatában. A gyermek vette át a szülő szerepét. A Kacsó Sándor hasonlata szerinti „levágott kar" próbálta megóvni az egész test épségét. Abban az időben gyakran hallhattam pesti barátaimtól, leginkább a kiváló helytörténész-szerkesztőtől, a moldvai csángók eredményes kutatójától, Halász Pétertől, hogy Erdélyben a román elnyomatás ellenére is könnyebb magyarnak lenni, mint az anyaországban.

Erdélyben nagyobb becsben tartottuk — nyilván titokban — a nemzeti hagyományokat, mint a cinizmus füstös tüzétől kiégett anyaországban. Nagyon sokan magunkban építettük fel a saját képünkre formált, teremtett magyar hazát, nemzetet, történelmet és jövőt. Érzelmeink befelé fordultak, a külvilág számára észrevétlenekké váltak, de annál mélyebbre eresztették gyökereiket a családokba, a falvakba és városokba, negyedekbe, vallási, kulturárális kisközösségekbe. Bukarest és Budapest egyazon szovjet hűségben nyugodhatott meg a csalóka csöndben. Éppen ezért volt olyan váratlan a tűz fellobbanása, az első szikrától, 1968-ban, az írószövetség kritikai szakosztályának vitája után. Pedig ha a magyar kommunisták nem vetik el már kezdettől a nemzeti egységet és az érte viselt felelősségüket, hanem beleillesztik az országok közötti kapcsolatrendszerbe, akkor a kettős kötődés, kettős felelősség vitája nem váltott volna ki olyan nagy riadalmat Bukarestben. A román párt urai beleszoktak volna a népek, nemzetek természetes jogaiba. Így azonban az addigi budapesti, hivatalos állásponthoz mérve bélyegezhették magyar nacionalizmusnak azt, ami mindegyik nemzeti irodalom elvitathatatlan joga, lényege.

Jómagam a történelem építőköveiből raktam össze a magyar nemzet egységét, családi használatra, túl a Kárpátokon, Bukarestben. Mivel sem a román fővárosban született feleségemnek, sem akkor cseperedő fiamnak nem lehettek fogalmaik, még kevésbé összefüggő képük a magyar históriáról, esti sétáinkon bevezettük a „házi szemináriumokat". Lakásunk közel esett a Cotroceni templomhoz, a hajdani zárdához. Kedves utcácskák vannak arrafelé, alig jár rajtuk valaki, az út szélén öreg fák, mögöttük családi villák. Jómódú polgárok, tisztviselők negyede volt, a két világháború közötti időkben kapta meg mai alakját. Ezekbe a házakba, ebbe a nyugtató csendbe és hivalkodó polgári biztonságba „beleépült" a háromszorosára növekedett Románia magyar meg másmilyen kisebbségi népeinek keze munkája és többszörös adókban lerótt áldozata. Máris körülfogott a történelem. Példálózhattam, hogy íme, a viharosan fejlődő Bukarest elvette ugyan székely földjeimtől a nemzeti szabadságot, és el akarta venni végképp az anyanyelvüket is, de kétségtelenül munkát adott nekik az építkezéseken, a fővárosba költöztetett aradi meg szatmárnémeti gyárakban, a vasútnál.

A városnegyed, Cotroceni sugallta a történelmi emlékezést, magyar emlékek keresését. Koós Ferenc emlékiratában olvashatni *(Életem és emlékeim)*, hogy a múlt század derekán a bukaresti magyarok ide, a Kotrocseny-zárda környékére jöttek ki, s az akkori szabad parkban énekelték szülőföldjük népdalait. A nemzethez való ragaszkodás a távolban is, ez tört fel a hajdani magyar iparosokból, szolgákból, urakból, és az a tudat, hogy a mostani csendes negyed magyar búcsújáró hely volt száz évvel ezelőtt, még inkább a nemzet történelméhez igazította gondolataimat... Rögtönzött előadásokat tartottam Árpádról, a honfoglalásról, Szent Istvánról, Mátyás királyról, Rákóczi Ferencről, Kossuth Lajosról. Mintha mindegyik név, korszak híd volna bukaresti száműzetésünk és a távoli — eszményivé szépült — nemzet között. Nem annyira a történelmi folytonosságot éreztem fontosnak, mint inkább a lélek és a szív egységét, zaklatott századokon át...

Kolozsvári lakosként, immár tizenöt esztendeje, nincs szükségünk rejtett „magánszemináriumokra". Fiam magyar középiskolában végzett, magyar társaságokba járt, magyar diáklapot szerkesztett, magunk naponta többször is elmegyünk a Szent Mihály templom előtt, bármikor betérhetek oda, ahol „legalább a kövek a mieink maradtak". Bukarestben ezzel érveltem volt, meglehetősen indulatosan, Simonka László kollégámnak és barátomnak, mikor faggatott, hogy miért akarok elköltözni Bukarestből, ahol huszonkét esztendőt töltöttem el, mégis csak az ország fővárosa, az erdélyi magyarságnak is központja lett?

— De itt semmi sem az enyém! Egy fa, egy köztér, egy kő. Csupán a sírok a magyar temetőben. Azok is, ki tudja, meddig. Meg az emlékek, Cotroceniben. Kolozsváron az enyéim a templomok kövei, a Fő-tér, a Farkas utca, a Belváros... Fák, táj, a benne rejtőző történelem mind-mind a nemzet sorsáról beszél, a nemzethez kapcsol. Csak érteni kell a szavukat.

Elegendő lenne ennyi? Megkísértett később a kétely. A Szent Mihály templomban gyönyörű freskókat századokig elrejtett, eltakart a puritán túlbuzgóság hajdanán rájuk kent mészrétege. A véletlen szabadította ki őket, csonkultan persze, kényszerű rabságukból, restauráláskor. Ilyen némákká válhatnak a mi köveink is, ha az emlékezés nem oldja fel hallgatásukat. Bukarestben még azt hittem, hogy Erdélyben minden magyar éppen úgy a történelem lelki otthonában él, mint én, távol szülőföldemtől. Kolozsvárott fájdult meg bennem a tudat, hogy az iskolai történelemoktatás kötelező rendje, a hazugságokat ismételgető sajtó, köztük magyar lapok tévelygő, félszavú ismeretterjesztése is, a hatalom nacionalista nyomása, az élet hajszája és a fásult közöny a mészrétegeknél jobban belepheti az élő történelem századait, eltakarhatja a „história freskóit", elszakíthatja a múlt minden értékét azoktól, akikre őseink hagyományozták. A magyar nemzet lelki megtépettségére Kolozsvárott döbbentem igazán.

Kezemben a gyógyítás „receptje", másként fel sem fakadnak bennem újra a keserű tapasztalatok, nemzeti betegségünk fájdalmai. Vékás Domokos barátom eljuttatta a *Magyar Nemzet* 13-i számát, ebben egész oldalas tanulmány a magyar nemzet egységének felvállalásáról. A szerzők neve az üzenet hitelességéről kezeskedhetik: Szokai Imre és Tabajdi Csaba. A magyar párt külügyi osztályának felelős munkatársai.

Magamban kétszer is elolvastam. A családi felolvasás következett, mint fontos közléseknél szoktam. Ekkor akadt el a hangom. Az izgalomtól.

Mintha személyes győzelmem is lenne az, amit a két politikus józan higgadtsággal kifejtett. Az enyém is, mert — mindannyiunké. A tanulmány soraiból a történelem kong fel, miként Reményik Sándor hallotta meg a mélységekben konduló harang szavát.

Annak a pártnak kellett kimondania, amelynek a nevében a nemzet egységét szétté pték. Nem ugyanaz a párt már? Csak a nevében, vagy abban sem teljesen? Az emberek semmiképpen. Szokai Imrét tavaly ismertem meg személyesen. Többször, nagyon őszintén beszélgettünk erdélyi magyar drámánkról. Jól ismerte a tényeket. Kérdéseimet szinte előre kitalálta. Türelmetlen faggatásaimra válaszai nyugodtak voltak, mint vérbeli diplomatához

illik is. De ahogy Reményik a harangszót meghallotta a végtelen mélységekből is, úgy érezhettem meg Szokai szavaiban a testvéri felelősségvállalás gondjait, érveit. „Ifjú török" magyarban és pártmunkásban, aki nem a pártot szolgáltatja a nemzettel, hanem a nemzetet szeretné szolgálni a párt színeiben. Török kaftánban is lehetett valaki hűséges — annak idején — a magyarsághoz, és elárulhatta díszes kokárdával a kabátja hajtókáján. Nem beszélt erről, csak elképzelem, milyen nehéz küzdelemmel járhatott a párton belül elfogadtatni a nemzet egységének eszméjét. Ez a harc régóta „érződött a levegőben".

Szokai vitt be Szűrös Mátyáshoz, a külügyek legfőbb pártirányítójához. Közvetlenség, derű, amely még a keserűséget is oldja. Mégsem tréfálkozás. Önbizalom inkább. Még akkor is, ha idegekbe ivódott félelem környékezi. Egy pillanatra engem is megcsapott a történelemnek ez a hidege. Arról beszéltem, szokásom szerint talán eltúlozva, hogy a magyar párt jobban támaszkodhatna a nyugati magyar emigrációra a nemzet szolgálatában. Lám, a románok... Közismert dolgot említettem. Bukarest kiküld egy kalandort Franciaországba. Ott az egyik szélsőjobboldali párt exponense lesz belőle. Román írók, művészek, üzletemberek mindig könnyedén váltak franciákká. Ez a politikus kiad vagy két könyvecskét Ceauşescu ellen. Később kiderül, hogy a füzeteket Bukarestben írták, ugyanazok a tollnokok, akik a diktátorhoz himnuszokat szoktak szerezni. Maga Ceauşescu is tudhatott az „ellene" kiadott könyvecskékről, amelyekkel az immár „francia politikus" — időközben az Európa Tanács képviselője — megszerzi a hiszékeny nyugatiak szemében az ellenzékiség hitelét. Akkor pedig következik a lényeg: újabb könyvecske, ezúttal a magyarok ellen, hamisításokkal és rágalmakkal tele. A franciák miért ne hinnének ennek a könyvnek, ha a diktátor ismert „ellenfele" jegyzi?

Szűrös Mátyás megértette célzásomat. Azt felelte, hogy a nyugati magyar emigráció nem vár biztatást, támogatást, magától is megteszi a kötelességét.

Ma sem tudom, hogy ez dicséret volt-e vagy óvatosság? Szűrös mindenesetre gyorsan és tapintatosan lezárta ezt a témát.

Egyik bizalmas barátomnak elmeséltem az epizódot. Neki ez volt a véleménye:

— Hátha Szűrös nem is neked mondta mindezt, hanem a szovjet elvtársaknak?

Meghökkentem:

— A KGB lehallgatná a magyar párt egyik titkárát?

— Leginkább őt, te örök naiv!

Csakugyan az vagyok, javíthatatlan jóhiszemű, pedig vannak tapasztalataim. Fazekas János pártvezető korában Bukarestben csak bömböltetett rádió mellett beszélt őszintén. Vagy erdei kirándulásra hívott el. Nem tagadta: tart a lehallgatástól. A „megbízhatatlan" magyar pártvezetők miért ne tarthatnának? Még Aczél György is. Tavaly őt is felkerestem. Először életemben. Előzménye: a *Boltívek teherbírás*ának letiltása, a könyvem ellen kiadott román nyelvű, rágalmazó brosúra, ama bukaresti tollnoki had terméke, amelyik a „francia" politikusnak is szállította a kéziratot, amelyik romániai magyar vezetők Magyarország címére küldött „tiltakozásait" fogalmazza. Fel kell idéznem megint a magam kálváriáját, a nemzet egységének körébe tartozik, hogy elkeseredésemben Aczél Györgyhöz fordultam. Előzőleg hiába tiltakoztam a román pártközpontnál, amely irodalmi díjamat önkényesen letiltotta, állásomból kidobatott, írásaimat száműzte a sajtóból, hiába kilincseltem a bukaresti művelődésügyi minisztériumban, amely mindezen parancsokat mint a saját döntéseit hajtotta végre. Úgy gondoltam, hogy a magyar szellemi élet irányítójának — függetlenül a róla alkotott személyes véleményemtől — ismernie kell valós helyzetemet, mielőtt a román buzgólkodók vagy tudatos, esetleg öntudatlan pesti szövetségeseik — sokan vannak! — reám sütik a magyar nacionalizmus bélyegét. Viszonylag gyors választ kaptam. Aczél rokonszenvéről biztosított, és megnyugtatott, hogy így van ez már, az internacionalizmus harcosai mindenkor számíthatnak alantas támadásokra. Ezt nem egészen értettem. Én világosan megírtam, hogy a magyar nemzeti hagyományok, az anyanyelv, az erdélyi magyar iskolák

védelmezéséért verték ki kezemből a tollat. Ezért kerültem feketelistára, miután balkáni fondorlattal eltávolították *A Hét* éléről a szókimondó Huszár Sándor főszerkesztőt és diplomatikus, de határozott helyettesét, Horváth Andort. Hol hát itt és ebben az internacionalizmus? Nincs tévedés a szóhasználatban? Vagy Aczél abból a logikából indul ki: a román nacionalizmus támadásaival szembeszállni tulajdonképpen már internacionalizmus-számba megy?

Tavaly őt is felkerestem, illendő megköszönném a levelét. A Benczúr utcában társadalomkutató intézetet vezetett. Már nem ő volt a magyar szellemi élet — látható — irányítója. Legalább nem tekinthető hízelgésnek a látogatásom nála. Kibírhatatlan nemzeti nyomorunkat panaszoltam. Félrevont az ablakhoz. Halkan beszélt:

— Nézze, nemrégiben jártam Moszkvában. A szovjet elvtársaknak megpróbáltam bemutatni a romániai állapotokat.

— És mit feleltek?

— Semmit.

— Gorbacsov sem?

Nemet intett a fejével. Szomorúan. Talán vádlón is, amiért ennyire tapintatlan vagyok, efféléről kérdezősködöm. Abban a pillanatban úgy éreztem, hogy nem is én vagyok igazán, nyomorult erdélyi kisebbségi író, szánalmas fogoly a huszadik század magyar történelmének...

Ebből a fogságból tör ki most Szokai és Tabajdi tanulmánya. Egyszer már fel kell nőni ehhez a felelősséghez. Ha az idősebbek nyilván képtelenek erre, akkor az „ifjú törököknek", akiket nem kötött annyira szerencsétlen „magyar hűség" Moszkvához. És akik szembe mernek nézni az elkövetkezőkkel.

Mert hamarosan jön megint a román „válasz". Talán magyar aláírásokkal is. Kiszolgáltatott történészeket, kutatókat, tudósokat, írókat kényszerítenek a Bukarestben kelt „tiltakozások" hitelesítésére. Miként annyiszor tették. És nincs kibúvó. Vajon megérti-e ezt a szörnyű kényszert egyszer majd az utókor?

Ha pedig zúdul, árad a bukaresti „felháborodások" özöne, Budapest állni fogja-e a harcot? Sok minden múlik ezen. Lesznek erdélyi tanácsadók is — ez az igazi csapda —, akik kérlelik a Szűrös-csapatot vagy Kádárt magát: ne lőjenek olyan repülőgépre, amelyen túszok ülnek... Ismeri-e elég mélyen a magyar vezetés az efféle román taktikázást? Tréfásan mondtam tavaly, remélem, nem annak fogták fel: „Az ég szerelmére! Önök nem Schmidttel tárgyalnak, hanem balkáni kupecekkel, s még a fordítottja sem igaz annak, amit állítanak vagy ígérnek..." Nem volt kedvem tréfálni. Most még kevésbé. Ha megbicsaklik a magyar bátorság megint, akkor elsöprő román nacionalista roham következik az iskoláink, az anyanyelvünk, talán puszta magyar létünk ellen is...

Végső pillanat ez, hogy a nemzet és a párt találkozhassék a történelemben. Vagy arra, hogy örökre elveszítse egymást. Meg tudják-e értetni az „ifjú törökök" a mélységesen nemzetietlenné nevelt magyar közvéleménnyel, hogy fellépésük, a nemzet egységének kinyilvánítása nem valaminő „nacionalizmus", hanem a magyar történelem folytonosságának egyetlen biztosítéka? Nem késett-e el az üzenet? Nem annyira a szomszédos népek lelki állapotához képest — ezek mindegyike tisztázta önnön identitását, még ha a románok elevé hamis hipotézist, a dákóroman származást „emelték is" pártprogramba —, hanem a magyar közítélet torzulásaihoz mérten? A pártállamnak — most ez a jelző igen gyakori — ugyanaz az előnye, ami a hátránya: „megbonthatatlan" egységet mutat kifelé. Jó ügy érdekében is fel lehetne használni ezt a nyilván látszólagos, de funkcionáló „egységet", leszámolva az eddig akár nemzetárulás-számba is vehető nemzetiségi pártpolitikával. Hátha egy egészséges nemzeti lélegzetvétel kitágítja tüdeinket? Hátha az „ifjú törökök" éppen az egészséges nemzeti üzenettel állíthatják maguk mellé az egyébként — szomorúan tapasztaltam — végsőkig megosztott, önmagával viaskodó mai magyar társadalmat? Nehogy a

gazdasági elégedetlenség, a csődök sorozata, a tehetetlenség és az ezekből támadó társadalmi feszültség elsöpörje a végre felismert és vállalt nemzeti felelősséget. Elvégre ez tovább szaporítja az anyaország ijesztő gondjait. Eötvös, Deák szép eszménye, a nemzeti polgárosodás szolgálatába állított szabadelvűség nem fogja-e gátjának, koloncának érezni az 1945 óta módszeresen eltorzított nemzeti kereteket? Lesz-e egy új Kossuth, aki a dolgok kényszere folytán, alighanem csak „a pártból" léphet elő? Hiszen ez a közélet egyetlen nevelő iskolája negyven esztendő óta.

Politikai meggyőződésem az ellenzékhez vonz. Erdélyi magyar kiszolgáltatottságom lélekben az új pártpolitika nemzetkoncepciója mellé állít. Ezt a feloldhatatlan dilemmát csak erdélyi ember élheti át és értheti meg! Ez a magunk külön, újabb Trianonja...

POMOGÁTS BÉLA

Kárpát-medencei körséta

TÉL VÉGI UTAZÁS

Az idei tél végét, szinte minden héten, utazással töltöttem, február közepétől március közepéig gyors egymásutánban jártam a szlovéniai, az erdélyi, a kárpátaljai és a felvidéki magyarok között. Mind a négy helyen ünnepi eseményeken vettem részt, az Anyanyelvi Konferencia Védnökségének társelnökeként (elnökünk, Lőrincze Lajos hosszabb ideje kórházi gyógykezelésre szorul). Ljubljanában a Petőfi Sándor Kulturális Egyesület összejövetelén, majd Alsólendván a muravidéki magyarok között, Nagyváradon és Nagyszalontán az Arany János-ünnepségeken, Ungvárott a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség közgyűlésén, végül Galántán március 15-e alkalmából a Csemadok által szervezett ünnepségen, majd baráti találkozón. Mindenütt friss tapasztalatokat szereztem, kulturális és politikai vezetőkkel találkoztam. Az ünnepi összejövetelek felvillanó megvilágításában — akár egy „vakuval" készült fotográfián — kaptam képet arról, hogy most: 1992. tél végén—kora tavaszán milyen gondok és remények, milyen eredmények és törekvések jelzik a kisebbségi létbe szorított magyarság helyzetét. A gyors „kárpát-medencei körsétának" éppen ez az értelme: az utazó, aki mindenhová vendégként érkezik, de sehol se idegen, egy futó szemlében személyesen találkozik a szomszédos országokban élő magyarok köznapi gondjaival és ünnepi reményeivel.

MAGYAROK SZLOVÉNIÁBAN

Két futó napot töltöttem a függetlenségét megszerző Szlovéniában, talán az egyetlen volt jugoszláv tagköztársaságban, amely látható módon a konszolidáció révébe jutott. Ljubljana barokk városképe a régi pompájában fogadja a látogatót, a belvárosban mozgalmas és vidám embersokaság, a piacon minden kapható, a vendéglőkben az osztrákhoz hasonló konyha és ízes csapolt sör örvendezteti meg a vendéget, és a tél végi alpesi tájban is csak az árulkodik a tegnapi polgárháborúról, hogy az útkereszteződések mellett betontömbök halmozódtak fel: ezekkel rekesztették el a páncélosok elől az utat. Szlovéniában tartva különben egy rövidebb szakaszon át kell szelni az ugyancsak független Horvátország területét is, a határállomás egy közönséges konténer, a szlovén határőr barátságosan integet a magyar útlevél láttán. Onnan kezdve aztán más a zászló, a címer és a pénz: a szlovén tolar (tallér) vásárlóereje többé-kevésbé tartja magát.

Bizakodók a szlovéniai kis magyar közösségek, noha gondjuk van elég: a Muraköz és a Muravidék ősi magyar településein számottevően csökkent a magyarság lélekszáma, és ezt a fogyatkozást nem egyenlíthetik ki a friss betelepülések a Vajdaságból. A betelepülők ugyanis többnyire menekültek, akik a katonai szolgálat vagy a szerb szabadcsapatok félelmet keltő megjelenése elől futottak az Újvidéktől és Zentától távoli Ljubljanába, s a legtöbben, ha a helyzet rendeződik, visszatérnének elhagyott otthonaikba. Ezekkel a menekült magyarokkal beszélgetve tárult fel előttem igazán az állandó fenyegetettség, amely most a bácskai és bánáti magyarok osztályrészéül jutott. Még igen jól emlékeznek az 1944-es őszre, midőn Tito partizánjai bevonultak az akkor Dél-Magyarországnak számító területre, s valóságos vérfürdőt rendeztek ott: nagyjából negyvenezer embert mészárolva le. A tömegsírokat csak mostanában kezdi megjelölni az emlékezet, s Baranyában vagy Eszék vidékén máris az 1944-es (és 1849-es) szörnyűségek ismétlődnek meg: a régi kíméletlenséggel, féktelenséggel, mintha a gyűlölettel szemben mit sem tehetne a kultúra és a történelem. Innen ered a vajdasági magyarok félelme és ez a magaarázata a menküléseknek.

A ljubljanai magyarok mindazonáltal otthonra találtak a szlovén fővárosban, ott nincs nemzeti gyűlölködés, sőt a szlovének rokonszenvet éreznek a magyarság iránt, elvégre e két nép között sohasem volt vetélkedés vagy viszály az elmúlt évszázadokban. A ljubljanai magyarok otthonossága nagymértékben mégis a Petőfi Sándor Kulturális Egyesületnek köszönhető. Ez az egyesület hosszú évek óta gyűjti össze közösségi életre, irodalmi és művészeti előadásokra a szlovén főváros magyarjait. Magam Czine Mihállyal, Komlós Attilával, a Magyarok Világszövetségének alelnökével, valamint Timkó Ivánnal, a szövetség munkatársával látogattam meg az egyesületet, s vettem részt igen sikeres találkozón. Talán csak egyetlen gondot említenék: a ljubljanai magyarok kissé magukra hagyottnak érzik magukat, többet kellene foglalkoznia velük mind az anyaország megfelelő szervezeteinek, mind a muraközi és muravidéki magyar intézményeknek.

Ljubljanából a muravidéki magyarok központjába: Alsólendvára vezetett az utunk. Ezen a vidéken nagyjából tízezer magyar él. Számos nemzetiségi intézmény gondoskodik róluk: a Muravidéki Magyar Nemzetiségi Közösség a kisebbségi kulturális önkormányzat szervezete, vannak magyar iskolák, működik magyar lap és rádió, dolgozik a Muravidéki Magyar Írócsoport. Nemrég jelent meg a *Naptár '92* című kiadvány, alcíme szerint: a szlovéniai magyarok évkönyve, ebben értékes nemzetiségtörténeti, demográfiai, kisebbségpolitikai és művelődéstörténeti írások olvashatók, például Bence Lajosé (ő valamikor tanítványom volt a pesti bölcsészkaron!) a muravidéki magyarság demográfiai helyzetéről, Hajós Ferencé (ő lesz hamarosan a Szlovén Köztársaság első budapesti nagykövete), az új szlovéniai alkotmány kisebbségi jogi rendelkezéseiről, vagy éppen Gönc Lászlóé (ő a Muravidéki Magyar Nemzetiségi Közösség titkára) az ottani magyarság helyzetéről és törekvéseiről. Gondok között élő, de ezekkel megküzdő, megbirkózó, éppen ezért bizakodó kis magyar közösséggel ismerkedtünk meg. Alsólendva ma határváros: Szlovénia és Magyarország között — reménykedem abban, hogy a két nemzet barátságának fontos összekötő állomása lesz.

ARANY JÁNOSNÁL NAGYSZALONTÁN

Erdélyben gyakrabban járok, különösen, hogy hosszú éveken át érvényben levő kitiltásom az 1989-es temesvári felkelés és a bukaresti átalakulások után egyszeriben megszűnt. Nagyvárad belvárosában is otthonosan érzem magam, a szép barokk templomok és szecessziós házsorok között: nagy kár, hogy pusztulnak a díszes homlokzatok, és a sétálóutcákat sáros szemét lepi el. Váradra és Szalontára most Arany János születésének százhetvenötödik évfordulója alkalmából jutottam el: a nagy hagyományokra visszatekintő váradi színházban két budapesti vendégnek: Czine Mihálynak és nekem nyílott alkalmunk arra, hogy

nagy költőnk szellemi örökségéről mondjunk néhány szót, a Nagyszalontán rendezett tudományos konferencián pedig kolozsvári, nagyszalontai, budapesti, nagykőrösi és hajdúböszörményi kutatók társaságában olvashattam fel előadásomat. Az Arany János-ünnepségek a szalontai új Arany-szobor leleplezésével érték el tetőpontjukat. Először a református templomban tartott Tőkés László püspök ünnepi istentiszteletet, majd magyar és román avatóbeszédek méltatták az esemény fontosságát, s emlékeztek meg arról a nélkülözhetetlen szerepről, amelyet Arany János életműve az erdélyi magyarság szellemiségének mai alakulásában tölt be. Csoóri Sándor, a Magyarok Világszövetségének új elnöke pedig arról beszélt, hogy Arany költészete közös öröksége minden magyarnak, bárhol is éljen a világon, s össze is kell kötnie minden magyart.

Végül leleplezték Arany János bronzszobrát, Kiss István Kossuth-díjas szobrászművész alkotását, a szép emlékmű alkotója különben maga is szalontai származású. A szobor tulajdonképpen a nagykőrösiek ajándékaként jutott el a költő szülővárosába — nem minden kaland nélkül, hiszen a határon egy teljes napig várakoztatták a román határőrség emberei, s csak többszörös közbenjárásra léphette át ama bűvös trianoni vonalat. Az ünnep mindazonáltal igen szépen sikerült, s ez nagyrészt Szalonta éppen most megválasztott magyar polgármesterének, Tódor Albertnek volt köszönhető: ő tett meg mindent annak érdekében, hogy az Arany-szobor a helyére kerüljön, a református nagytemplom mellé (a másik oldalon Erdély egyetlen — már két alkalommal: 1919-ben és 1945-ben ledöntött, s mindig újra a helyére állított — Kossuth Lajos-szobra áll). Az ünnepség sok ezer résztvevője, akik között jó számban voltak románok is, kölcsönös jó érzéssel ünnepelte a költőt, abban a reményben, hogy a nagy költészet nemcsak a hazai és az erdélyi magyart, hanem a magyart és a románt is összekötheti.

Az Arany János-megemlékezésekkel egy időben tartották meg Nagyváradon a Romániai Magyar Demokrata Szövetség „parlamentjének": a Küldöttek Országos Tanácsának kétnapos értekezletét. Az RMDSZ-ben is időnként megjelennek a politikai erózió jelei, közismert, hogy a szövetség vezetésében már régebben két áramlat: a radikálisok és a kompromisszumot keresők küzdelme zajlik, s az a kompromisszumos politika, amely most már hosszú évtizedek óta mindig a bukaresti kormánnyal egyezkedve kereste a kisebbségi jogsérelmek orvoslását, történelmileg alighanem megbukott. A megegyezéses hajlam ugyanis jóformán alig ért el többet szép ígéreteknél, s most, amikor Románia-szerte, s különösen Erdélyben a szélsőséges román nacionalista erők — a Vatra Romaneasca és ennek politikai képviselete: a Románok Nemzeti Egységpártja — széles körben szereztek pozíciókat, nos, most az erdélyi magyarságnak határozottabb önvédelmi politikát kell folytatnia. Ennek az erőteljesebb önvédelemnek a stratégiáját tekintve azonban még nem alakult ki széles körű társadalmi konszenzus, ráadásul a szövetség — Domokos Géza súlyos betegségéről és a Szőcs Géza visszavonulási szándékáról felröppenő hírek következtében — vezetési válsággal küzd. Egy dolog biztos: teljesen megengedhetetlen lenne az erdélyi magyarság politikai képviseletének megosztása, az ugyanis nyilvánvaló, hogy a mind súlyosabbá váló önvédelmi küzdelmek csak szervezeti egységben érhetik el céljukat.

És hogy egy egészen új nagyváradi példára hivatkozzam: ennek a szervezeti egységnek is mindig körültekintő és okos politizálással kell párosulnia. Mint mindenki tudja, a közelmúltban zajlottak le a romániai helyhatósági választások, s a magyarság ért el sikereket, és szenvedett kudarcokat, közöttük fölöslegesen is. Éppen Nagyváradon, ahol az RMDSZ jó eséllyel szerezhette volna meg a román Demokratikus Konvencióval együtt a sikert, s ebben az esetben a román demokraták kapták volna a polgármesteri, a magyarok az alpolgármesteri helyet. A magyar szövetség azonban nem kötött koalíciós megállapodást, egyedül indult, s az első fordulóban a három román párttal (a kormányzó Fronttal, a Vatra pártjával és a Demokratákkal) szemben hiába szerzett relatív elsőséget, a második fordulóban lemaradt a Fronttal szemben, s így elesett a remélt alpolgármesteri helytől. Mindez egy rosszul kiszá-

mított politikai taktika hibájából, hiszen az bizonyos volt, hogy a város lakosságának nagyjából 38 százalékát képviselő magyarság egyedül nem boldogul. Ezért mondom azt, hogy a határozott (a korábbinál mindenképpen határozottabb) nemzeti politikát össze kell kötni a politikai bölcsességgel: a kettőnek együtt lehet sikere.

KÖZGYŰLÉS UNGVÁRON

A napokban tartotta ez idei közgyűlését a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. Az Ungváron rendezett összejövetelre, amelyre hazai, illetve más kárpát-medencei magyar pártok és társadalmi szervezetek is elküldték képviselőiket, olyan történelmi pillanatban került sor, amely egyaránt választ elé állítja a kárpátaljai magyarságot, és ennek érdekvédelmi szervezetét. Az egykori Szovjetunióban lezajlott történelmi változások ugyanis egészen új helyzetet hoztak létre, és ennek a helyzetnek még erősebbek és talán kockázatosabbak a kihívásai, mint a korábbinak, amikor a kárpátaljai magyarságnak arra kellett törekednie, hogy helyreállítsa a korábbi évtizedekben teljességgel szétvert kulturális intézményeit, számot vessen a közelmúlt tragikus történelmi eseményeivel, és kijelölje azt az utat, amelyen haladva önkormányzatát kivívhatja és felépítheti. Ez az út máris jelentékeny sikerekhez vezetett.

Ukrajna nemrégiben kinyilvánította szuverenitását, és a Kijevben érlelődő politikai elképzelések, különösen a ma még ellenzékben levő, de hamarosan könnyen kormányra kerülhető politikai pártok tervei értelmében ez a szuverenitás rövid időn belül teljessé válik, és a hatalmas — több mint ötvenmilliós — szláv ország a Független Államok Közösségének laza kötelékeit is eloldva mint valóban teljesen szuverén állam helyezkedik majd el az európai nemzetek közösségében. Az ukrán politikai erő — mind a kormányon lévők, mind az ellenzékiek — a kárpátaljai magyar kisebbség számára autonóm státust kínálnak, természetesen a szuverén Ukrán Köztársaság keretében. Ez az autonóm státus várhatóan igen nagy mértékben meg fogja növelni a kárpátaljai magyar politika mozgásterét, és erősítheti majd az anyaországhoz fűződő kapcsolatait is.

Időközben azonban megindult a kárpátaljai ruszinok nemzeti újjászületése, egy olyan nagyjából nyolcszázezres etnikai közösségé, amely a szóban forgó területen túlnyomó többségben él, és mind nyelvi, mind történelmi, mind vallási különbségek választják el az ukrán nemzettől. (A betelepült ukránok lélekszáma nem éri el a százezret.) A ruszinoknak saját nyelve van, és ez nem egyszerűen az ukrán nyelvjárása, történetük összefonódik a Kárpát-medence népeinek, elsősorban a magyarságnak a történetével, önálló kultúrát hoztak létre, vallási tekintetben pedig — az ortodox ukránokkal ellentétben — a római pápával közösségben élő görög katolikus egyház hívei. A ruszinok nemzeti, kulturális és vallási téren egyaránt elnyomott helyzetben éltek a második világháború után, a szovjet uralom és az ukrán igazgatás nem ismerte el nemzetiségüket, és most, a ruszin nemzeti ébredés idején éppen az ukránokkal szemben kívánják megfogalmazni, kinyilvánítani nemzeti egyéniségüket és önállóságukat.

A ruszin politikai erők, élükön a Ruszin Szövetséggel, széles körű autonómiára törekszenek, méghozzá Kárpátalja egész területén, amelyet „Podkarpatszka Rusz" néven mint önálló köztársaságot kívánnak beilleszteni a föderatív módon átszervezendő Ukrajna keretei közé. Sőt léteznek olyan ruszin elképzelések is, amelyek szerint a Kárpátaljai Köztársaság teljes mértékben elválna Ukrajnától, és szuverén kisállamként, esetleg a két világháború közötti korszakhoz hasonlóan a csehszlovák föderációhoz csatlakozva találná meg európai helyét. (Még az is elképzelhető, hogy felbukkan a Magyarországgal kötendő konföderáció elképzelése is!) Ezek az elképzelések azonban ellentétesek a kijevi tervekkel, és jóllehet, az ukrán politika vagy ennek egy része odáig eljutott, hogy kész elismerni a külön ruszin etnikumot, az önálló ruszin állam eszméjével mindazonáltal szembenáll.

A magyarság dilemmáját éppen az jelenti, hogy mind az ukrán, mind a ruszin erők mintegy választásra akarják kényszeríteni, és másik féllel szemben szeretnék kijátszani — széles körű önkormányzatot ajánlva fel számára. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség helyzete ilyen körülmények között bizony nem könnyű, minthogy ennek a választási kényszernek az elfogadása egyféle politikai öngyilkossággal érne fel. A magyar kisebbség ugyanis nem mondhat le sem az államalkotó ukrán nemzet, sem a vele hosszú évszázadok óta együtt élő ruszin nemzeti kisebbség támogatásáról. Éppen ezért a KMKSZ vezetése igen bölcsen elutasítja ezt a választási kényszert, és miközben változatlanul kitart az ottani magyarság területi, illetve kulturális autonómiája mellett — ezt az autonómiát a legutóbbi népszavazás is szentesítette —, arra törekszik, hogy mind az ukrán, mind a ruszin politikai erőkkel jó viszonyt építsen ki és tartson fenn. Ez a törekvés érvényesült a szervezet közgyűlésén is.

Ugyanakkor a közgyűlésnek természetesen számos más kérdésben is állást kellett foglalnia: a privatizáció, különösen a kisparaszti földtulajdonok visszaadása ügyében éppúgy, mint a szövetség új szervezeti szabályzatának megalkotásában. Természetes dolog, hogy mindezeknek a dilemmáknak a feloldását viták, időnként éles viták kísérték, a KMKSZ „felnőtté válásának" jele volt ugyanakkor, hogy ezek a viták a legkevésbé sem rendítették meg azt a politikai egységet, amely a kárpátaljai közel kétszázezres magyarság körében a KMKSZ és annak vezetője: a kétségtelenül érett politikai egyéniségként tevékenykedő Fodó Sándor körül kialakult. Ezt a politikai egységet és ezt a józan, bölcs politikát kell a magyarországi politikai erőknek és társadalmi szervezeteknek is támogatniok.

MÁRCIUS 15-E GALÁNTÁN

Az idei márciusi nemzeti ünnepet a felvidéki magyarok között töltöttem, a galántai Csemadok meghívására ünnepi beszédet mondtam a peredi negyvennyolcas emlékműnél (ennek szövegét alább közlöm), másnap Kántor Lajossal, a kolozsvári Korunk főszerkesztőjével „rendhagyó" irodalomórát tartottunk a galántai magyar gimnáziumban, majd este egy Csemadok értelmiségi találkozó vendégei, egyben előadói voltunk. Zsúfolt volt a program, Galántán és Pereden kívül jártunk Deákiban (amelynek román kori templomában őrizték egykoron a *Halotti beszéd*et is magába foglaló Pray-kódexet) és Vágsellyén is, találkoztunk Csemadok- és Egyetértés-vezetőkkel, magyar polgármesterekkel, meglátogattuk Tóth Lajost, akinek neve és tevékenysége az egykor Vágsellyén működő legendás Vörösmarty-egyesület révén ismerős: ez az irodalmi kör volt a hetvenes években a felvidéki magyar értelmiség legbátrabb fóruma, és aki most Galántán magyar magángimnáziumot alapított. Egyszóval, ismerkedtünk a mátyusföldi magyarság eredményeivel és gondjaival.

Gondok terhelik ugyanis a szlovákiai magyarságot is: egyrészt az ottani politikai élet alakulása, másrészt a magyar politikai erők megosztottsága és belső küzdelme következtében. Csehszlovákia parlamenti választások előtt áll (mire ez az útibeszámoló az olvasó kezébe jut, talán már túl is van rajta), s könnyen lehet, hogy a választási eredmények alapjaiban fogják felforgatni az ottani politikai helyzetet. Éppen a magyar nemzeti ünnep előtti napon zajlott le Pozsonyban a szlovák nacionalista pártok nagy tüntetése, ezen Tisóról, a szélsőjobboldali Szlovák Állam háborús bűnösként kivégzett elnökéről emlékeztek meg, s több mint százezres tömeget vártak, azzal a nem is titkolt szándékkal, hogy ha valóban ennyi ember összegyűlik, ki fogják kiáltani a szlovák állami szuverenitást. Szerencsére csak mintegy ötezer ember vett részt a demonstráción, így a nehezen visszafordítható és a magyarság számára is veszélyes aktus elmaradt.

A szlovákiai választások mindazonáltal nehéz helyzet elé állítják a felvidéki magyarságot: a két főbb szlovák politikai mozgalomból — a liberális és a kereszténydemokrata párt

soraiból — kiváltak a nacionalista erők, s ezek összefogva, ráadásul a kisebb nacionalista pártoktól támogatva még kormányra is kerülhetnek. Ugyanakkor erősödni látszik a szlovák kommunisták utódpártja, és fellépett, méghozzá Alexander Dubček vezetésével, a szlovák szociáldemokrácia is. A magyarság politikai pártjainak és mozgalmainak ebben a helyzetben közös nemzeti stratégiát kellene kidolgozniok és össze kellene fogniok. A Duray Miklós vezette Együttélés, a kereszténydemokraták és az újonnan fellépett Magyar Néppárt hajlandó erre a nemzeti összefogásra, a Független Magyar Kezdeményezés utódjaként fellépő Magyar Polgári Párt egyelőre még keresi helyét. A magyarság parlamenti képviseletének igen komoly feltétele ugyanakkor ez az összefogás: reméljük, hogy a magyar kisebbségi mozgalmak vezetői ezúttal félreteszik személyes és politikai ellentéteiket, és egységesen vállalnak felelősséget a felvidéki magyarság politikai képviseletéért.

BESZÉD PEREDEN

Egy vesztett csata még nem vesztett háború, és egy elveszített háború sem jóvátehetetlen, ha a nemzetben van elég készség az erők összegyűjtésére és a lelki egészség helyreállítására. A peredi csata — 1849. június 20-án és 21-én — a katonai parancsnokok késlekedése és viszálykodása következtében elveszett, és csakhamar elveszett a magyar szabadságharc is. A nemzet mindazonáltal nem adta meg magát, először passzív ellenállásban, később okos politikában kivívta önrendelkezését, és a hatvanhetes kiegyezés után példás fejlődéssel alapozta meg Magyarország korszerű polgárosodását és biztos európai helyzetét. Az a polgárosodás és az az európai jellegű fejlődés, amelyet a magyarság a 19. század végén elért, éppen ma ismét ösztönző példa lehet. Még akkor is, ha tudjuk, hogy a közel fél évszázados fejlődés után az első és a második világháború, a trianoni és a párizsi békeszerződés, a történelmi Magyarország felbomlása és a negyvenesztendős kommunista diktatúra következett: megannyi újabb és mind végzetesebb vereség.

A magyarság — ez szomorú történelmi tény — az elmúlt évszázadokban szinte valamennyi háborúját elveszítette, a vesztett háborúk után következő nehéz és olykor elviselhetetlennek tetsző békékben viszont szinte mindig magára talált, és újra tudta kezdeni most már szellemi küzdelmeit nagy nemzeti eszményeiért. Tisztelettel adózunk a magyar katona emléke előtt, bármilyen háborúban kényszerült is harcolni, helytállni és meghalni, igazi eszményünk mégis a magyar tudós, a magyar író, a magyar értelmiségi, a magyar munkás és a magyar paraszt. Mindazok, akik alkotó szellemi vagy testi munkával fáradoznak azon, hogy a csatákban kivérzett nemzet ne csak „túlélje" a veszteségeket, hanem mindig megújuljon életerejében, erkölcsiségében és kultúrájában.

Ennek a megújulásnak a jelképe és ünnepe március 15-e is. Az ünnep mindig különös fénnyel világítja be a múltat, a jelent és a jövőt, egyszersmind igazolja a köznapi munkát és fáradozásokat. A szemünk láttára megújuló magyarságnak három ilyen világító nemzeti ünnepe van: március 15-e, Szent István napja: augusztus 20-a, és az ötvenhatos forradalom és szabadságharc ünnepe: október 23-a. Ezek az ünnepek szorosan összefonódnak, s van abban valami szép jelképesség, hogy az államalapító és nemzetépítő szent király ünnepét a magyar szabadság két emléknapja övezi.

Szent István napja — a magyar országgyűlés határozata értelmében — állami ünnep, és mind a három történelmi emléknap nemzeti ünnepünk. Tehát az egész magyarság ünnepe, függetlenül az állami hovatartozástól — minthogy az ünnep, amely az emlékezés és a kö-, zösségi szolidaritás napja, nem darabolható fel a térkép szerint. Ellenkezőleg; összeköti azokat, akiket elszakított egymástól a történelem és a hatalom. Ahogy a keresztény emberek az egész világon közösen köszöntik a Megváltó megtestesülését, majd feltámadását, mi, magyarok is egymás kezét keressük.

Közösségünk sohasem irányul mások ellen, minthogy kohézióját nem a hatalomtól és

a politikától, hanem a szellemtől és a lélektől kapja. Lelki tartalma van március 15-ének is: ott van benne a szabadság, amely a legegyetemesebb emberi és európai értékek közé tartozik, és a nemzeti összetartozás szelleme, amelyet ünnepeinken mindig meg kell erősítenünk. Piros-fehér-zöld lobogóinkat, amelyeket éppen március 15-étől örökültünk, ennek a szabadságnak és ennek a szolidaritásnak az ereje emelje föl a fejünk fölé.

MODERNIZÁCIÓ ÉS NEMZETI IDENTITÁS

Az egykori szovjet birodalom gyámság alól nemrégiben felszabadult közép- és kelet-európai régió nemzeteinek a jelenben kettős történelmi kihívásra kell válaszolniok: egyrészt meg kell kezdeni és sikeresen meg kell valósítani a gazdasági és társadalmi modernizációt, a többször elkezdett és mindig erőszakos eszközökkel megszakított polgárosodást, amely vissza-, pontosabban elvezeti őket Európa fejlett nemzetei közé, másrészt helyre kell állítaniok a szovjet érdekeket kiszolgáló sztálinista diktatúrák következtében súlyosan megsérült nemzeti identitásukat. Korábban ugyanis mind a modernizáció, mind az identitás a sztálini mintájú párturalom áldozata lett. A szovjet társadalmi és gazdasági modell erőszakos alkalmazása, ha együttjárt is bizonyos ipari (főként felesleges nehézipari) fejlődéssel, megakadályozta a valódi modernizációt, súlyosan megkárosította az emberi környezetet, valóságos rablógazdálkodást vezetett be, sőt visszavetette korábban modernnek számító, európai színvonalú iparágak, például a magyar elektronikai vagy a cseh autóipar fejlődését. A „proletár internacionalizmusnak" elnevezett szovjet nagyhatalmi ideológia pedig lerombolta a nemzeti hagyományokat, elutasította a tradicionális nemzeti értékeket, és fellazította, megtörte a nemzeti azonosságtudatot. Most aztán a hatalomra jutott közép- és kelet-európai politikai erők egymással versengve próbálják megindítani a gazdasági és társadalmi modernizációt, s még inkább egymással versengve próbálják helyreállítani, bizonyos esetekben „túlfejleszteni" a nemzeti identitástudatot.

A modernizáció és a nemzeti identitás kettős kihívására azonban csak egyszerre lehet érvényes választ adni, s nem lehet tetszés szerint választani a „modernizációs" és a „nemzeti" stratégiák között. Máskülönben a modernizációból igazi kulturális háttér nélküli pszeudo-európaiság, az identitástudatból pedig közönséges: a két világháború közöttihez hasonló nemzeti türelmetlenség és idegengyűlölet lesz. Kétségtelen, hogy akár az első, akár a második veszedelemnek megvannak a reális lehetőségei, s aki felidézi maga előtt a román és a szlovák nacionalizmus túldimenzionált feltöréseit vagy a jugoszláviai polgárháború véres eseményeit, az bizony megvalósulni látja a veszélyeket. Ha ezek a veszedelmes lehetőségek további teret nyernek, akkor a régió országai a tervezett és remélt európai felzárkózás helyett valamiféle „harmadik világ"-beli helyzetbe fognak kerülni, ha nem is a dél-ázsiai és az afrikai, de talán a dél-amerikai modell szerint. A gazdasági elmaradottság felszámolására irányuló, aligha eredményes kísérletek ilyenkor igen nagy társadalmi feszültségeket eredményeznek, ezek fékentartása pedig előbb-utóbb valamilyen autoritárius uralmi rendszert hoz létre, amely maga is újabb feszültségteremtő tényező.

A közép- és kelet-európai nacionalizmusok virulens újjáéledése igen nagy veszélyt jelent a magyar kisebbségek számára, minthogy nemcsak az utóbbi két-három esztendőben elért eredményeiket veszélyezteti, de egész politikai és kulturális intézményrendszerüket, sőt puszta létüket is. Éppen ezért a kárpát-medencei magyar népcsoportoknak még tudatosabban, módszeresebben és gyorsabban kellene végrehajtaniok a saját körükben a polgárosodást, és ezzel együtt a nemzeti identitás megerősítését. Igen nagy szükség van arra, hogy a kisebbségi magyarság mindegyik szomszédos országban messzemenően éljen a privatizáció (reprivatizáció) és a piacgazdaság törvényes lehetőségeivel. A Trianon utáni kisebbségi sorba taszított magyarságnak eredetileg igen nagy gazdasági ereje volt, ez különben kulturális erejével együtt szinte ellensúlyozta a többségi népek számbeli erejét. Éppen

ezért az utódállamok arra törekedtek, hogy törvényes és törvénytelen eljárásokkal: földelkobzásokkal, protekcionista intézkedésekkel gyengítsék azt a magyar erőt, amelyet aztán szinte teljesen szétziláltak az államosításokkal és kolhozosítással operáló kommunista diktatúrák. Az erdélyi, a felvidéki és a kárpátaljai magyarság ma szinte nincstelenül áll, a reprivatizációs rendelkezések mindazonáltal lehetőséget adnak számára, hogy legalább kis részben visszaszerezze elkobzott gazdasági erőforrásait. Fejlettebb munkakultúrája, gazdálkodási hagyományai pedig alkalmassá teszik arra, hogy helytálljon ebben a piaci versenyben, amely a régióban szinte mindenütt kibontakozik.

A gazdasági megerősödés elősegítheti a polgárosodást és a társadalmi modernizációt, egyszersmind lehetőséget ad a nemzeti identitástudat helyreállítását szolgáló intézmények megalapozására, illetve körének bővítésére. A kisebbségi magyarságnak persze mindent meg kell tennie annak érdekében, hogy számaránya és politikai ereje szerint létesíthessen és fejleszthessen tovább ilyen intézményeket az állami intézményrendszeren, és természetesen a költségvetésen belül. Azzal mégis számolni kell, hogy a jogaiért vívott harca időről időre a többségi nacionalizmus és a fölötte álló kormányhatalom ellenállásába ütközik. Éppen ezért gazdaságilag is fel kell készülnie intézményei védelmére, és áldozatokkal is ki kell bővítenie ezeknek az intézményeknek — az iskoláknak, a lapoknak, az irodalmi folyóiratoknak, a könyvkiadóknak — a rendszerét. Ugyanúgy, mint a két világháború közötti korszakban, amidőn az Erdélyi Szépmíves Céh, az Erdélyi Helikon, a Pásztortűz, a Magyar Írás, a Kalangya — az egyetemes magyar kultúra legértékesebb és legnépszerűbb intézményei közé tartozott.

A kisebbségi magyar intézményrendszer védelme és erősítése elképzelhetetlen az anyaország, a magyar állam, és bizonyos mértékig a nyugati világban élő tehetősebb magyarság tevékeny és kiszámított közreműködése nélkül. A magyar állam és a magyar társadalom a két világháború közötti időben is sokat és szívesen áldozott a kisebbségi sorsba szorított kárpát-medencei magyarság kulturális (és politikai) önvédelmére. Ezt a készséget, amely különben ma messzemenően megtalálható, ésszerű módon, jól tervezett programok keretében kell érvényre juttatni. Mindenekelőtt a határokon túli magyar kulturális intézmények: folyóiratok, lapok, könyvkiadók támogatásában. Arra azonban ügyelni kell, hogy a támogatás ne legyen politikai beavatkozás, ezt nemcsak a magyarság közép-európai helyzete sínylené meg, hanem a kisebbségi magyar népcsoportok autonómiája is, amelynek mindenképpen belső forrásokból, saját erők által kell kiépülnie. Sajnos, az imént körvonalazott kárpát-medencei körutazás alkalmával is találkoztam azzal, hogy hazai hivatalok vagy hivatalnokok időnként „kézi vezérléssel" próbálják elképzeléseiket érvényesíteni, s intrikákat folytatnak kisebbségi magyar vezetők ellen. Az ilyesmi sem a magyar kormánynak, sem a kisebbségi magyarságnak, sem az egész magyarságot átfogó nemzeti stratégiának nem érdeke.

KÖZÉP-EURÓPAI GONDOK ÉS REMÉNYEK

A közép-európai régió, amely hagyományosan nyugat és kelet: a német-római és a bizánci, a Habsburg és az ottomán, majd a német és az orosz hatalmi vetélkedések övezetében található, egykor történelmi realitás volt, később, ahogy valóságos léte éppen a nagyhatalmi vetélkedések következtében megszűnt, politikai és kulturális nosztalgia lett, most pedig mintha elérkezett volna az ideje annak, hogy ezek a nosztalgiák a biztosabb és alaposabb ismereteknek adják át helyüket, annak érdekében, hogy Közép-Európa újra realitás legyen, és ebben a Közép-Európában a széttagolt és szétszórt magyarság megint otthonára találjon. Csakhogy miként lehet nosztalgiából realitás éppen most, amikor Közép-Európa eszméje, úgy tetszik, ismét történelmi hajótörést szenved? Közép-Európa kérdése ugyanis elsősorban a kisebbségek kérdése: a régió belső integrációjának ügye azon múlik, hogy a térség országa-

gai milyen mértékben képesek elszakadni a már korábban is oly sok konfliktust és emberi szenvedést okozó nemzetállami berendezkedéstől, s miként tudják elfogadni a nemzeti kisebbségek önrendelkezési jogát, kulturális önazonosságát, és az anyanemzettel újjáalakítandó lelki egységét. Mondhatnám így is: a közép-európai gondolat próbája az, hogy miként őrizheti meg vagy találhatja meg újra a maga valóságos hazáját itt Közép-Európában, itt a Kárpát-medencében a legnagyobb kisebbség: a magyar nemzettestről 1918 után leszakított körülbelül három és fél—négymillió magyar.

A közép-európai integráció kétségtelenül előre haladt az elmúlt két esztendőben, különösen a „visegrádi hármak" — persze nem mindig konfliktusok nélkül alakuló — kapcsolataiban. De mi lesz Románia, Ukrajna (Kárpátalja) és Szerbia esetében? A hagyományos közép-európai térséget — ez ma nagyjából a korábbi „szocialista" országok övezetével azonos — magát is egy eléggé éles határvonal osztja meg: Róma és Bizánc, a nyugati és a keleti kereszténység, a nyugati és a keleti civilizáció egykori határvonala, ami kétségtelenül a nyugat kárára változott meg az első világháború után, midőn Erdély és az egykori magyar délvidék kelet érdekövezetébe került. Mi, magyarok éppen azért nem nyugodhatunk bele ennek a régión belüli elválasztóvonalnak a tartósabb létezésébe, kivált abba, hogy ez a vonal majd gazdasági és kulturális „vasfüggöny" legyen, mert vagy hárommillió magyar (Erdélyben, a Vajdaságban és persze Kárpátalján!) ma már a keleti övezetben él. Bennünket nem vigasztalhat eléggé az, hogy Lengyelország, Csehország, Szlovákia (már amennyire), Horvátország, Szlovénia (és talán Ausztria) velünk együtt előbb-utóbb egy virtuális Közép-Európa kerete lehet. Számunkra parancsoló szükség, hogy a közép-európai integráció előbb-utóbb kiegészüljön délkeleti, déli irányban is.

Következésképp összeköttetést kellene keresnünk mindazokkal a szellemi erőkkel, társadalmi csoportokkal, amelyek maguk is érdekeltek a közép-európai integráció létrehozásában, ami egyszersmind az európai felzárkózást jelenti. A román liberális demokratákra, az erdélyi görög katolikusokra, a Milosevics-rendszerrel szembehelyezkedő szerb demokratákra, a kárpátaljai ruszinokra gondolok. Mindez egyelőre egy értelmiségi párbeszéd alkalma és tárgya lehet, ilyen párbeszéd, például éppen a román demokratákkal, a román értelmiség legjobb képviselőivel folyt már eddig is. Ezt kellene folytatni, mindig újrakezdeni, hogy Közép-Európa ne maradjon pusztán a nosztalgiák világában, hanem egyszer ismét történelmi valóság legyen, s a maga belső integrálódása révén elősegítse az állami tekintetben megosztott magyarság minél teljesebb kulturális és lelki integrációját. Ugyanis ez a kettős — közép-európai és magyar nemzeti — integráció a jövő útja, s ha a nem éppen kedvező közép-európai történelem ezt az utat ismét elrekeszti, akkor térségünk hosszabb időre ismét el fog szakadni az európai civilizációtól, és belső fejlődése, modernizációja is megreked.

TŐKÉS LÁSZLÓ

Bevezető gondolatok — lázadó hittel

A Magyar Szocialista Párt Hívő Tagozatának meghívásával kapcsolatban többen is kételyeiket fejezték ki. Némelyek egyenesen azt tanácsolták, hogy ne fogadjam el a meghívást, nehogy a párt saját politikai céljaira használhasson fel.

Visszaemlékszem, hogy 1990 februárjában megint mások arról akartak meggyőzni, hogy az akkori egyházvezetők igehirdetésre szóló meghívásait, kompromittált múltjuk miatt, utasítsam vissza. Tavaly a debreceni pápalátogatáson való részvételtől is el akartak tántorítani, de egyeseknek még a református világtalálkozó is szentségtörésnek számított. És tovább sorolhatnám azokat az eseteket, melyek alkalmával kellemetlen választás elé állítottak, illetve visszautasító magatartásra akartak rávenni egyik vagy másik oldal hívei.

Tapasztalatom szerint Magyarország politikai közvéleménye erősen *megosztott* és *polarizált*, az ország politikai légköre rendkívül *destruktív*. A mostoha kisebbségi állapotából nemzetéhez és az anyaországhoz közeledni vágyó, határon túl élő magyar csalódva találja magát szemben ezzel az egészségtelen helyzettel. Testvérek helyett mostohákra talál, s belőle is elillan minden testvéri érzés. Hamar kénytelen beletörődni a Moszkva tér és a Rákóczi út puszta realitásaiba. És maga is alkalmazkodik.

A régit felcserélő *újfajta pártosság* engem is kezdettől fogva nyomaszt, lelkiismereti kényszer alatt tart. Hosszú ideig én is messzemenően alkalmazkodtam, és úgy igyekeztem viselkedni, hogy senkit ne bántsak, lehetőleg mindenkinek a kedvében járjak. Nemigen sikerült. Végül azonban meguntam ezt a folyamatos, kínos alkalmazkodást, szüntelen egyensúlyozgatást és bosszantó méricskélést, és nemrég elhatároztam, hogy békésen és csendesen *fellázadok*. Tisztáztam magamban, hogy senkivel sem leszek hajlandó távolságot vagy haragot tartani a másik kedvéért, s noha továbbra is meg fogom hallgatni mindenki véleményét, mégis ezután egyedül a *lelkiismeretemre* hallgatok. Ha tévednék is — bár jó lelkiismerettel tegyem.

Azóta történt, hogy táviratban üdvözöltem a *FIDESZ* kongresszusát, Nagyváradon találkoztam az *SZDSZ* képviselőivel, és üzentem elnökének, vasárnap pedig elmentem a *Kereszténydemokrata Néppárt* I. kongresszusára — ma pedig itt vagyok, a *hívő szocialisták* „rendhagyó estjén". És mindezzel együtt utóbb is vállalom a tavalyelőtti *taxisblokáddal* kapcsolatos álláspontomat. Mert igenis megengedhetetlen, hogy kizárólagos indulatokkal viszonyuljunk egymáshoz.

Hívő emberként eljöttem tehát a hívő szocialisták rendezvényére, abban az evangéliumi hitben, melyet itt lévő szolgatársam is minden bizonnyal oszt, hogy: „Áldott, aki jő az Úrnak nevében". — Ittlétünk így legyen áldott. A hit egyetemes, senkitől sem választhat el, akik őszintén vallják. Nevében senkit sem lehet „kizárni az üdvösségből".

És jöttem úgy is, *mint magyar*. Nemzeti közösségünk is van annyira egyetemes, hogy nem akadhat fenn sem országok, sem pártok határain. Meg kell haladnia az egymástól elidegenítő különbözőségeket. A múltból örökölt távolságokat is át kell hidalnia — összefonódva a hegyeket is elmozdítani tudó hittel.

Tartva ugyan a „kereszténykurzus" oktalan vádjától, magyar keresztényként ma mégis azt mondom, hogy *ne vessük el egymást* és a bizodalmat — „melynek nagy jutalma van" —, hanem *fogadjuk be egymást* szeretetben. Szocialisták és nem szocialisták ezzel bizonyítsák *hiteles kereszténységüket* és az egész nemzetre igényt tartó *igaz magyarságukat*.

Elhangzott Szegeden, a Móra Ferenc Múzeum dísztermében rendezett tanácskozáson 1992. április 28-án.

BENKŐ SAMU

Szolgálni — szolgalelkűség nélkül

Az összmagyarság gyászol itt ezen a helyen, ebben a napsütéssel megáldott órában. És a gyászolók között itt vagyunk mi is, Erdély múltjának magyar kutatói, akik a hátunk mögött hagyott évtizedekben oly sokszor részesültünk Hajdu Lajos bátorító, kemény kézszorításában. Kedves professzor barátunk a jogtalanság és jogfosztás, a jogtiprás és jogvesztés évadján éppen a magyar jogtörténet erdélyi ága írásos emlékeinek megszólaltatásával, e források időszerű mondandójának hangsúlyozásával tette elviselhetőbbé puszta létünk hordozását.

Találkozásaink színterei sem voltak szokványosak. A Bécsikapu tér díszes palotájában — ahogy ő nevezte: a Nagy Levelesházban — találkoztunk először, abban az időben, amikor tudvalevő volt, hogy a kutatóasztalok egyikénél biztosan ott ül egy középkori hártyaoklevél fölé görnyedve Mályusz Elemér, mindjárt a bejárat mellett egy terjengős barokk mondat latin szóáradatához Kenéz Győző keresi a magyar igéket, kettőjük között pedig Hajdu Lajos forgatja alkalmasint az Erdélyi Gubernium levéltárának vastag iratkötegeit. A kutatás szüneteiben, miközben gyors egymásutánban szívtuk egyik cigarettát a másik után, Trócsányi Zsoltnak az erdélyi levéltárakra vonatkozó eligazító szavait hallgattuk. — Ők már mind együtt vannak a testi enyészet, valamint az ember alkotta szellemi javak örökkévalóságának birodalmában. — De ott van közöttük az a Szabó T. Attila is, akivel Kolozsvár csillagos ege alatt, a Györgyfalvi negyed sétányain hármasban töprengtünk a hajdanvolt erdélyi írásbeliség kutatásának feladatain.

Fázódtunk együtt, zimankós téli éjszakán a Balt Orient expresszen, át a Királyhágón. S mikor mi már nem jöhettünk erre, a pannon tájak felé, jött ő hozzánk egyedül, nagy csomaggal. Hozta — dugdosva a vámosok elől — Illyés Gyula verskötetét, mellette magasra nőtt, ropogós kenyeret, s persze szülőföldje venyigéinek bíborszínű termését.

Van egy szava anyanyelvünknek, melyet időszerűnek és helyénvalónak tartok itt kimondani. Ez a szó: *szolgálat*. Igen, hiszen fiaink és unokáink gyakran vágják manapság a szemünkbe, hogy nem *szolgálni*, hanem *élni* akarnak.

De lehet — kedves fiatal barátaim! — nagy célok *szolgálatába* szegődve *élni!* S Hajdu Lajos élete példája szerint *éppen így* érdemes élni.

A földi létből immáron kilépett barátunk, miközben sok kortársával együtt egy nagy európai látomás ígéreteibe belekapaszkodva láthatta és megtapasztalhatta, hogy a Platóntól Bolyai Jánosig ívelő, a közösségteremtés igényével fellépő utópikus gondolatból miként lett a keleti despotizmus ember és nemzetet egyaránt megalázó politikai gyakorlata, nem fordított hátat ifjúkora humanista álmainak, hanem a szaktudomány, jelesen a jogtörténet magas szintű művelésével adott jeles példát a racionális pályamódosításra, főként pedig arra, hogy a tudományos búvárkodás magányos óráinak örömét miképpen lehet a közösségépítés téglájaként felhasználni. Erdélyi nagy jogászok, a Szász Károlyok, Dósa Elekek, Balogh Artúrok, Mikó Imrék példáját szokta nekünk emlegetni, amikor látta, hogy védekezőeszközeink közötti ma mennyire hiányzik a korszerű jogi műveltség. Éppen ezért minden erejével támogatta azokat az erdélyi fiatalokat, akik jogi pályára igyekeznek — de elvárta tőlük, hogy életük céljának kijelölésében egyeztessék az egyéni és a közösségi érdekeket.

Ebből az életműből tanuljunk mindnyájan — öregek és fiatalok — szolgálni. Szolgálni — szolgalelkűség nélkül.

A hamvakat őrizze a békesség angyala — a szülőföld kegyelete!

Elhangzott 1992. január 30-án a Farkasréti temetőben, dr. Hajdu Lajos, az ELTE jogtörténész professzora temetésén.

Közép-Európa mint értékítélet?

A *Magyar Lettre* legutóbbi, téli számában olvasható egy tanulmány Közép-Európáról. S minthogy e fogalom, meghatározhatatlansága folytán vagy ellenére, legalább tíz éve szenvedélyesen érdekel, rögtön el is olvastam. Már az első bekezdésből kiderült, hogy a szerző nem nagy híve Közép-Európának. Én viszont, érdekes módon, épp akkor érzem virtuális jelenlétét a legvalószínűbbnek, amikor kétségbe vonják vagy egyenesen tagadják. „A fogalom természetesen földrajzilag behatárolt — írja Eric Hobsbawm —, a legjobb akarattal sem kényszeríthető bele sem Oslo és Ibsen, sem Pétervár vagy Dosztojevszkij. Alapjában véve azonban a »Közép-Európa« kifejezés — mint a közélet oly sok, látszólag leíró terminusa — az értékítéletek közé tartozik. Közelebb áll a politikához, mint a földrajzhoz, inkább a programok világába, mint a valóságba való. Nem olyasmit jelöl, ami van, hanem valamit, ami legyen, amit tehát meg kell teremteni. (...) Alapvetően politikai fogalommal van itt dolgunk, mégpedig olyannal, amelynek céljait nemkívánatosnak vagy ártalmasnak, egyáltalán, irreálisnak érzem." — így az osztrák szerző. A továbbiakban pedig rövidesen leírja a lehetséges, vagy valahol éppen érvényben levő Közép-Európa-értelmezések néhány változatát.

Elsőként az eredeti, nagynémet birodalmi változatra tér ki. Ennek ismertetésétől eltekintek, minthogy — megítélésem szerint legalábbis — mára minden aktualitását elveszítette. Majd így folytatja: „A Közép-Európa kifejezés második változata: honvágy a k. u. k. monarchia után. Ez érthető — írja —, hiszen a korábbi Habsburg kettős monarchia területének utóbbi hetvenéves történelméhez képest a Ferenc József-i úgynevezett »népek börtöne« Czernowitz, Kassa vagy Fiume lakosai számára visszatekintve már nem is látszott olyan elviselhetetlennek, mint amilyennek 1914 előtt tűnt." Ezt indokolandó következik a fejtegetés: „Sajnos, semmi kétség afelől, hogy a politikai szabadság és az emberi jogok dolgában a régi Habsburg-terület nagy részén ma rosszabb a helyzet, mint 1913-ban volt. (...) Ez persze nem azt jelenti, hogy a régi közép-európai k. u. k. konglomerátumot politikailag, sőt gazdaságilag újból talpra kellene állítani. Egyébiránt azt se feledjük, hogy Ferenc József kortársai sokkal kevésbé lelkesedtek a Habsburg Birodalomért, mint mai utódaik teszik. (...) A Közép-Európa újjászületését szorgalmazó felhívások, amelyeket az utóbbi években keletről hallunk, negatív, s nem pozitív értelemben értendők. Nem azt jelentik, hogy »vágyakozunk a Sankt Pölten-i vagy görzi testvéreinkre«, hanem: ,»nem tudnánk-e máshová tartozni, mint Európa szovjet részéhez?« S ez teljesen természetes." Hobsbawm osztrák szögből értelmezi Közép-Európa jelentését. Tanulmányának címe is ezt foglalja magában: Ausztria és Közép-Európa. Méltánylandó, hogy figyelembe veszi a monarchia utáni nosztalgiát, fejtegetve az Ausztrián kívül lehetséges indítékokat is. Például a két évvel ezelőttig érvényes szovjet fennhatóságot, mely minden bizonnyal akaratlanul is belejátszott például a magyarországi Közép-Európa-hívek szemléletébe, de nincs kizárva, hogy a csehek, szlovákok és részben a lengyelek értelmezésébe és viszonyulásába is.

De idézzük tovább: „Közép-Európának ez a második politikai változata meglehetősen ártalmatlan. A harmadik veszélyesebb, mert különbséget akar tenni »magasabb rendű« emberek és népek (nevezetesen »mi«) és »alacsonyabb rendűek« között (akik a többiek). Miként annak idején Metternichnek tudtak, ma is mindenki tud olyan országutat, amely a szomszédos barbárokhoz vezet. S mint mindannyian tudjuk, velünk ellentétben a barbárokkal nincs mit kezdeni. Közép-európainak lenni ebben a felfogásban annyit jelent, hogy nem vagyunk kelet-európaiak vagy balkáni lakosok. Mindenekelőtt pedig ezt: jobbak vagyunk, mint az oroszok vagy a lengyelek, a románok, a bosnyákok és a montenegróiak, akármi

legyen is azoknak az »emberalatti embereknek« a neve, akik a legjobb esetben is csak mint vendégmunkások kívánatosak »nálunk«".

Még ha alapvetően meghatározónak tekinthetjük is, hogy a szerző osztrák szögből látja és értelmezi a fogalom fenti változatát, annyit még közepes önismerettel és őszinteséggel is be kell ismernünk: elméletileg lehetséges Közép-Európának egy ilyen, értéktöbbletünket fitogtató értelmezése is. S nemcsak osztrák szögből tekintve rá, hanem magyar, szlovák vagy cseh, de akár lengyel, horvát vagy szlovén szemszögből is. Kinek-kinek ugyanis megvan a maga Balkánja, még akkor is, ha nem a Balkán-félszigeten terül el, vagy esetleg: földrajzilag meg sem határozható. Lehetséges ilyen értelemben közép-európaiságot hangoztatni, akkor is, ha az ember nincs és nem is volt szovjet megszállás alatt. Ha teszem azt, kisebbségi sorban él a néhai Osztrák—Magyar Monarchia államalakulatának térségén (kisebbségiekből pedig épp elég sok és főleg sokféle él a világ e szegletén), aki érezhetné úgy: adekvátabb, ha szellemi hazájának nem az anyaországa és szülőföldje közötti határmezsgyét határozza meg, hanem tágabban: e térség egészét: Közép-Európát.

Noha épp e térség kisebbségi státusban élő nemzeteinek lenne jószerével legtöbb oka arra, hogy jó hetven éve közép-európainak tekintse magát, mégsem jellemző. Milyen emelkedett státust biztosíthatott volna pedig nekünk, vajdasági magyaroknak is, ha bő hetven éve, ha Trianon óta egyvégtében közép-európai magyaroknak éreztük volna magunkat. Pedig isten láthatja szerencsétlen kisebbségi lelkünket, soha eszünkbe sem jutott. Nem is juthatott: az anyaországból ki-, az újonnan alakult szomszédos államalakulatba beszorított bennünket a történelem. Örültünk, hogy vagyunk valahol, nemhogy ki mertünk volna nézni a kerítésen. Ami minket illet, azon a gyakorlati bizonyosságon kívül, hogy (még) megvagyunk, mást sem mertünk magunkról sem tudni, sem tudomásul venni, nemhogy a Balkántól való elhatárolódásunk néven nevezhetőségén töprengtünk volna. Holott mi mégicsak közvetlenül tapasztalhattuk, hogy kulturális örökségünk nem a Balkánhoz, hanem ahhoz a térséghez köt bennünket, amely négyszáz éven át a Habsburg-monarchia államalakulatába tartozott. Ám a tényleges közép-európaiság egészséges és nem reszketeg és önféltő nemzeti tudatot feltételez, alaposabb történeti és önismereti tudást, mint amilyennel e térség kisebbségei, de többségi nemzetei is jószerével rendelkeznek.

De térjünk még vissza a szóban forgó tanulmányhoz: „Közép-Európa mint politikai fogalom tehát elvetendő — állapítja meg a szerző, kétségkívül teljesen helyénvalóan. — De mi a helyzet a közép-európai kultúrával? — teszi fel az ugyancsak kétségkívül helyénvaló kérdést. — Van egyáltalán ilyen? Azaz, van-e regionálisan körülhatárolható magas kultúra, művészet és tudomány?" Majd — számomra legalábbis vitatható érvényességgel — a következőképp adja meg a választ: „Egykor volt ilyen közép-európai kultúra. Európa nagy részében ez az emancipálódott, vagyis művelt és polgárosult zsidók kultúrája volt a német művelődés hegemóniájának időszakában. Három okból is közép-európai volt. Először is, a német csak Európa középső részén volt a kultúra voltaképpeni nemzetközi nyelve, ha nem is az egyetlen. A közép-európai kultúra egy németül beszélő csoport kultúrája volt, amelynek tagjaira az volt jellemző, hogy más nyelven is beszéltek, s így kulturálisan az összekötő kapocs szerepét játszhatták a népek között. (...) Emiatt valószínűleg nem tekinthetjük valódi közép-európaiaknak azokat, akik nem álltak valamiképpen a nyelvek és kultúrák keresztútján, hanem pusztán nemzeti vagy regionális sajátosságokhoz kötődtek."

E jegyzet terjedelme nem teszi lehetővé, hogy e bonyolult kérdést, hogy létezik-e ma közép-európai kultúra, érdemében akárcsak meg is fogalmazzam. Egyelőre azzal zárom följegyzéseimet, hogy a szóban forgó osztrák szerzőnek nemcsak válaszával nem tudok teljesen egyetérteni, de kultúrafogalmával sem. Nem hiszem, hogy helyénvaló magas kultúrára, művészetre és tudományra szűkíteni egy hajdani, mostani vagy esetleg majdani közép-európai kultúrának a fogalmát. Hobsbawm tagadja mai létét: „Ma egyrészt világkultúra létezik, másrészt nemzeti kultúrák" — állapítja meg. Nem hiszem. Számomra igen

valószínű, hogy valamilyen formában ma is létezik, *megvan* egy nehezen meghatározható közép-európai kultúra is. Semmiképp sem úgy, mint értékítélet. Puszta ártalmatlan monarchia-nosztalgia lenne csupán? Erre próbálok majd a továbbiakban körültekintően legalábbis: rákérdezni.

Magyar Szó, Kilátó, 1992. jan. 25.

„Európa utáni honvágy"

Legutóbbi följegyzéseimet azzal zártam, hogy szerintem létezik egy nehezen meghatározható közép-európai kultúra is. S nem hiszem, hogy e föltevés puszta ártalmatlan monarchia-nosztalgia lenne csupán. Mindenekelőtt azért nem, mert a néhai Osztrák—Magyar Monarchia fennállásának idején sem azzal a kétségtelen egyértelműséggel létezett, hogy abba automatikusan beletartozott volna minden egyes kulturális és művészeti megnyilatkozás, amely a Monarchia egészének térségében létrejött. Ha létezik valaha a Monarchia államalakulatának keretében közép-európai kultúra, az semmiképp sem jelenthetett értékítéletet, de alapvetően kifejezett egy önmeghatározást és orientációt. (Hanák Péter meghatározása.) A közép-európai kultúra mint *önmeghatározás* és *orientáció* sem a múltban, sem a jelenben, sem pedig a jövőben nem volt, nem lesz és nem is lehet olyan egy tömbből faragott, mint az egyes nemzeti kultúrák. Nem is volt és nem is lehet soha olyan egyértelmű, mint ez utóbbi. Szükségszerűen tágabb, nyitottabb, és minden egyértelműsítésnek mélyen ellenálló fogalommal van dolgunk.

A közép-európai kultúra fogalmának meghatározási kísérletei során már csak azért is óvatosnak kell lennünk, mert nagyon nehéz megtalálni a megfelelő egyensúlyt a hasonlóságok és a különbözőségek meghatározása között. Abban az értelemben, ahogyan *Danilo Kiš* fogalmaz erről: „...az az érzésem — írja *Vázlatok közép-európai témákra* című esszéjében — hogy manapság valamiféle egységet látni ebben a kiterjedt és heterogén térségben, e megannyi nemzeti kultúra és nyelv között, józserével bizonyos egyszerűsítés: a különbségek elhanyagolásának, illetve a közös vonások hangsúlyozásának eredménye. (Szemben a nacionalisták eljárásával, akik elsiklanak a hasonlóságok fölött, viszont kidomborítják a különbségeket."

Sokkal közelebb jutunk e fogalomban rejlő önmeghatározás és orientáció mibenlétének meghatározásához, ha nem monarchia utáni nosztalgiát olvasunk ki belőle, hanem Európa utáni honvágyat. Abban az értelemben, ahogyan erről ugyancsak Danilo Kiš ír: „Ha félreteszünk bizonyos történelmi és geopolitikai reminiszcenciákat, érdeket, szövetséget és helyi antagonizmusokat, ha egy pillanatra megfeledkezünk az összetűzésekről és háborúskodásokról, erről az egész bonyolult történelmi háttérről, amely a nemzetek közötti kölcsönös vonzalomból és ellenszenvből tevődik össze, a közép-európai kultúra, mai szemmel nézve, afféle „Európa utáni honvágynak" látszik. E mélyen igaznak tűnő megállapítás gyökereit pedig a következőképpen határozza meg Kiš: „Közép-Európa" kulturológiai szempontból legfeljebb még csak hivatkozási alapul szolgálhat arra a közös európai családfára, amelynek keleti leágazásai ugyanannak a gyökérnek a hajtásai, s a középkor, a vallás (vallások), a reneszánsz, a barokk egyazon nedveiből táplálkoznak. „Közép-Európa" fogalma megjelölheti továbbá azt a legitim kívánságot is, hogy ez a közös örökség elismertessék, tekintet nélkül a különbségekre, vagy éppenséggel miattuk. Mert ezek a különbségek teszik sajátossá, ezek kölcsönöznek neki külön identitást az egyetemes *európai* entitás keretében."

Amikor Hobsbawm tagadja Közép-Európa mai érvényességét, azzal érvel, hogy „ma egyrészt a világkultúra létezik, másrészt nemzeti kultúrák", az európai kultúrát — különös

módon — meg sem említi. Nem hiszem azonban, hogy valamiféle világkultúra térhódítása belátható időn belül elmoshatná a különbségeket aközött, amit európai kultúrának nevezünk, és az ún. világkultúra között. A világkultúra gyors térhódításának legfőbb oka ugyanis az, hogy kialakult a mindennapi nyelve. Ilyenek például a különböző zenék, de ilyen a táplálkozáskultúra világkultúrájából átvett hamburger is. Egy-egy kultúra egésze azonban nem nemzetköziesedhet teljes egészében, mert az önmaga teljes feladását jelentené. Ha létezik, márpedig kétségkívül létezik európai kultúra, mindenképpen léteznie kell közép-európai kultúrának is, épp a kettőjük közötti különbségek néven nevezhetősége okán.

Mind Hobsbawm, mind pedig Danilo Kiš Közép-Európáról szóló írása a nyolcvanas évek második felében íródott, amikor Közép-Európa térségében még szinte végeérhetetlennek látszott a szovjet fennhatóság, s amikor Jugoszlávia megléte oly természetesnek és magától értetődőnek tetszett, hogy az a „konkrét prés", amely a nacionalista és soviniszta ideológiák vihariramú elburjánzásához s a háborúzások kitöréséhez vezetett, józan ésszel teljesen elképzelhetetlen lett volna. E röpke időtávon máig nagyon sok minden érvényét vesztette, a Közép-Európáról való gondolkodás azonban nem. A ránk szakadt pusztítás és rombolás e rettenetes korszakában az nyer mindinkább igazolást, hogy milyen reménytelenül zsákutcába vezet a csak nemzeti kultúráknak és valamiféle világkultúrában való gondolkodás. A nacionalizmus nacionalizmust szít, a saját nemzeti kultúránk mindenek fölé való emelése kizárólagosságot, amibe — hosszú távon legalábbis — nem a másik nemzet kultúrája, hanem épp a magunké bukna bele.

Közép-európaiságról töprengeni ma éppoly illegális szellemi tevékenységet jelent e térségben, mint például 1986-ban, csak másként. Ekkor írta Danilo Kiš a következőket: „Mivel már maga az a tudat, hogy részei vagyunk egy közép-európai kultúrának, végső soron disszidensség, az író, akit közép-európainak neveznek vagy aki magát vallja annak, legtöbbször száműzetésben él (Milosz, Kundera, Skvoretzki) vagy félre van állítva és szamizdatokban jelenik meg (Konrád), vagy pedig börtönben van (Havel)." Ma viszont a különböző nemzeti eufóriák és tűrhetetlenségek közepette a másságok méltánylását, lebecsüléstől mentes tudomásulvételét ígérné a közép-európaiság mint önismeret és orientáció.

Mészöly Miklós Volt egyszer egy Közép-Európa című (1989-ben napvilágot látott) prózakötetének alcíme: Változatok a szép reménytelenségre. Közép-Európáról töprengeni ma is, s e szögből tekintve rá tán soha jobban, mint épp most, ennyit tesz: végigfutni a *szép reménytelenség* különböző változatainak skáláján. Szép reménytelenséggé e szellemi „ujjgyakorlatokat" mindenekelőtt az teszi, hogy e térségben a nemzeti és nemzeti kisebbségi önmeghatározásunk sérült. Szemellenzős, elvakult vagy vak.

Tagadhatatlan, hogy van ebben a Közép-Európa-fogalomban valami délibábszerű örök távoliság. Látni véljük az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlása után néhány évtizeddel, holott amikor a legreálisabban létezhetett volna, valamennyi itt élő nép a „népek börtönének" érezte. Ott lebegett megszépített múltként és elérhetetlen jövőként azon népek szeme előtt, amelyek az elmúlt negyvenöt évet szovjet fennhatóság alatt töltötték. Most ugyanezek közül hányan vélik máris Európát édes otthonuknak? Közép-Európa tagadása ma sokkal inkább következik önismerethiányból, mint néhány évvel ezelőtt. Ez a mostani azt látszik bizonyítani, hogy az eszmei totalitarizmus megszűnte után a vélt vagy valóságos nemzeti szabadság és önrendelkezés is járhat önismeretzavarral. Mindebből persze nem következik közvetlenül az, hogy helyes önismerettel rendelkezni e térségben annyi, mint középeurópainak lenni, de orientáció szempontjából mindenképp a legmérvadóbb látószögnek látszik e tekintetben.

Magyar Szó, Kilátó, 1992. febr. 1.

A pokol: a másik nemzet

A SÉRÜLT NEMZETTUDATRÓL

Legutóbbi följegyzéseimben csupán egy mondat erejéig tértem ki arra, hogy Közép-Európáról mint önismeretről és orientációról való töprengésünket mindenekelőtt az teszi „szép reménytelenséggé", hogy e térség valamennyi népének nemzettudata sérült. Nem halogathatom tovább e kérdéskörre vonatkozó gondolataim följegyzését. Pedig lényem egyik felével legszívesebben örök időkre elhalasztanám. Abban a csalfa reményben, hogy majd csak átvonul fejünk felett, majd csak elmúlik az a gyilkos egymásnak feszülés, amely e térség népeit mostanában újfent oly markánsan meghatározza. De végül is be kell ismernem magamnak: följegyezni e gyötrelmesen időszerű tárgyra vonatkozó gondolataimat, önismeretem és orientációm egyetlen releváns formáját jelenti.

„A biztonság hiánya, az a felismerés, hogy a nemzet léte *nem magától értetődő*, a mai napig az egyik legjellegzetesebb társadalom-lélektani vonása Kelet-Európának" — állapítja meg igen pontosan Jacques Rupnik egy régebbi Magyar Lettre-ben olvasható tanulmányában, amely a nacionalizmus kelet-közép-európai ébredésével foglalkozik, különös tekintettel a történelmi gyökerekre. Noha e (föltehetően 1990-ben íródott) tanulmányt sok vonatkozásban sajnos túlhaladta az idő, a Balkán térsége azóta drasztikusan „libanonizálódott" például, a bizonytalanság gyökereit illető megállapításai időtállóak. Vitathatatlan, hogy „e nemzetiségi jogviták gyökerét a történelmi elfojtásban kereshetjük. A nyugati nemzetekkel ellentétben Kelet-Európa népeinek 1918-ig nem volt államuk, soknemzetiségű birodalmak, Ausztria, Oroszország, az oszmán birodalom fennhatósága alá tartoztak. Nacionalizmusuk előbb fogalmazódott meg kulturális és nyelvi vonatkozásban, mintsem politikailag." Majd felteszi a kérdést: „Vajon mekkora lehet az elfojtások fölszakadásának lehetősége a most kezdődő posztkommunizmus idején?"

„Két elgondolás van érvényben — írja Rupnik —: a hűtőszekrényé és a purgatóriumé. A kommunizmus egy kicsit a hűtőszekrényre hasonlít, amelyben mintha évtizedekig be lettek volna zárva az élő népek. Problémáikat, szomszédaikkal való rivalitásaikat befagyasztották. S most mindez újból napvilágra jut. Olykor ugyanazon szavakkal és elképzelésekkel szinte érintetlenül, olykor — ha a hűtőszekrény rosszul működött — komoly károsodással kerül elő, amit ötven éve beletettek." Arról, hogy a „hűtőszekrény" milyen rosszul működött, előre elképzelhetetlen, irtózatos tapasztalatokkal gyarapodhattunk az e tanulmány megírását követő röpke másfél év leforgása alatt. Mindenekelőtt itt, a Balkánon, legalábbis területének túlnyomó részében, ahol az a bizonyos „hűtőszekrény" még mindig használatban van, noha már régen nem működik. S ez a körülmény a fent idézett elgondolásnál jóval tovább bonyolítja és „libanonizálja" a helyzetet.

S hogy mi köze van ennek Közép-Európához? Amikor a Balkán az Balkán, s a fegyveres összetűzések itt folynak, ahol a „hűtőszekrény" szerepét mostanában a békekötések sorozata vette át, s ez a „hűtőszekrény" is „rosszul működik". Sokak szemében — kiváltképp tőlünk északabbra — minden bizonnyal teljes dezorientációként hat Közép-Európa emlegetése itt. Kétségkívül sokakban működik értékítéletként e fogalom, mármint, hogy mi itteniek vagyunk azok, akiket mint primitíveket nem illet meg a Közép-Európába való besorolás. S erre is meg kell fogalmaznom a magam „följegyzéseit". Meggyőződésem ugyanis, hogy Vajdaság egyetlen lehetséges orientációja csak Közép-Európa lehet. Elsősorban azért, mert történelmi gyökerei e térséghez kötik. Igaz, hogy századunk folyamán e tartomány etnikai összetételén többször is erőszakosan változtattak (elég, ha utalunk a ki- és betelepítésekre), soknemzetiségű voltát azonban — hála Istennek — a mai napig sem sikerült egyetlen hatalomnak sem felszámolnia. Vajdaság a mai napig is: Közép-Európa — kicsiben. A többszázados együttélésnek kialakult egy olyan hagyománya és kultúrája, amely

bizonyos értelemben kiegyensúlyozottabb, mint ami soknemzetiségűség tekintetében Közép-Európa egészére jellemző. Itt ugyanis az együtt élő nemzetek önálló államiságról számbeli csekélységük folytán sohasem ábrándozhattak, így önállósodási álmukat egyetlen rezsim sem tehette „hűtőszekrénybe". Mindez persze a gyakorlatban korántsem volt soha ilyen egyszerű és egyértelmű, főbb vonásokban azonban mégis igaz.

Vajdaságot egy virtuálisan, illetőleg önmeghatározás és orientáció tekintetében létező Közép-Európába sorolni, történelmi és kulturális gyökerein túl — többnemzetiségű volta miatt lehetséges. S ez jelenleg — mi tagadás — elsősorban az aktuális hatalommal való szembesülés megnyilatkozásának minősül. Meggyőződésem azonban, hogy hosszú távon is az egyetlen releváns orientációt képviseli. Az uralmon levő hatalommal szembeni ellenzékiségen túl is adva van (még mindig, a hatalmas méretű kivándorlás ellenére is) a soknemzetiségűség ténye. Annak a bizonytalanságnak az enyhülése, mely nemcsak Vajdaság, de egész Közép-Európa és az egész Balkán térségének népeit jellemzi — nem a homogén nemzetállamok megteremtése révén fog bekövetkezni (hisz ilyenek teremtése itt teljes képtelenség), hanem egy majdani politikai oldódás lassú folyamata során, amikor e népeknek alkalmuk lesz számot vetni a tulajdon nemzettudatukkal. Hogy mindennek eljöveteléhez az én életem — reálisan megítélhető tartalma — nem lesz elegendő? Egész biztosan nem.

Itt tengődünk valamennyien az egymásnak feszülés gyilkos poklában. A sartre-i egzisztencialista tétel, miszerint a pokol: a másik ember, kelet-közép-európai változatban: a másik nemzet. Nincs más megoldásunk, mint a remény, hogy e pokolból egyszer kikecmeregheünk. S arra gondolok, ha egyszer elérem e feneketlennek látszó gödör peremét, amelybe belevettettünk mi itt, Közép-Európa peremén, legalább tudjam, melyik az az irány, amely a maga délibábszerű örök távolságában is, mint orientáció, egy emberformájú élet élésére valódi eséllyel kecsegtethet.

Olvastam nemrég a kolozsvári *Korunk* egy régebbi számában *Szilágyi N. Sándor* tollából egy tanulmányt *Szempontok a nemzettudat lélektanához* címmel. Az erdélyi magyarok sajátos nemzettudatával foglalkozik. Rendkívül elgondolkodtató. Olyan szempontokat foglal magába, amelyek támpontul szolgálhatnak a vajdasági magyarság nemzettudatának vizsgálatához is, sőt meggyőződésem: egész Közép-Európa nemzeteinek nemzettudata vizsgálatához is. Szilágyi N. Sándor *fókuszált nemzettudat*ként határozza meg az Erdélyben élő magyarság nemzettudatát. „A nemzettudat ugyanis, mely végső soron a különbözőség, a másság tudata (az azonosság tudata mellett), nem úgy alakul ott, ahol valamely etnikum kompakt, homogén tömegben él egy nagyobb területen, mint ahol különböző etnikumok élnek együtt." Összevetve a magyarországi magyarok nemzettudatával, mely szerinte diffúz nemzettudatnak tekinthető, megállapítja, hogy a romániai magyarokkal más a helyzet. „Mi általában korábban, már két-három évesen megtudjuk, hogy magyarok vagyunk, hiszen a különbözőség evidenciája ott jár-kel az utcán: abban az életkorban rendszerint nem értjük még a románok beszédét, s ha értünk is belőle valamit, nyilvánvaló, hogy az nem magyarul van. Így nálunk a másság tudata nem valami általános, közelebbről nem határozott ismeret, hanem konkrétan a románokhoz kapcsolódik: az, hogy magyarok vagyunk, esetünkben konkrétan azt jelenti, hogy nem vagyunk románok. Nemzettudatunk tehát kettős meghatározottságú, és szervesen hozzátartozik a pozitív definíció is, a nyelvi-etnikai hovatartozás tudata és a negatív is, a másik etnikumtól való különbözőség tudata. Így aztán, tetszik, nem tetszik, a románok óhatatlanul hozzánk tartoznak, hiszen a tőlük való különbözésünk tudata szervesen beépül személyiségünkbe. Ennélfogva mi egyszerre vagyunk magyarok és nem-románok. Nevezzük ezt a fajta nemzettudatot *fókuszált nemzettudat*nak."

Minthogy az a bizonyos hűtőszekrény többé-kevésbé egészséges nemzettudatunkat is befagyasztotta az elmúlt évtizedek folyamán, úgy tűnik, önismereti szempontból nemcsak *nemzettudatunkat*, de annak — e térség nemzeteire kisebb vagy nagyobb mértékben, de egyaránt jellemző *fókuszáltságát* is üdvös lenne már egyszer közelebbről szemügyre vennünk. Szilágyi N. Sándor tanulmányának szempontjai kitűnő mintául szolgálhatnak e tekintetben.

Magyar Szó, Kilátó, 1992. febr. 8. JUHÁSZ ERZSÉBET

HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY

Székely nacionalizmus vagy rendi öntudat?

PILLANTÁS A 18—19. SZÁZADOK FORDULÓJÁNAK SZÉKELY KÖZÉLETÉBE

Székely nacionalizmus a 20. század alkonyán? A politológusok kissé tanácstalanul fogadták ezt az első látásra valóban bizarr jelenséget. Reakciójuk érthető, hiszen a *nacionalizmus* a modern nemzetek sajátja, míg az emberemlékezet óta magyarul beszélő *nemes székely nemzet*et csupán a középkori Erdély *rendi natió*jaként tartották számon, mely azonban a korszerű értelemben vett nemzetté válás szakaszában a magyarság szerves részeként, a magyar nemzeti érdekek áldozatkész és öntudatos védelmezőjeként jelentkezik.

A székelykeresztúri Székely Ifjak Fóruma köré tömörült csoport ideológusa, G. Borbély Levente állítja és bizonygatja: a székelység igenis nemzet. Okfejtésében előbb székely *etnosz*ról beszél, melyet nagyvonalakban a sztálini nemzetdefiníció alapján próbál meghatározni („...olyan emberi közösség, amelyet a következő tényezők kovácsoltak össze: a közös származás, sors és történelem, az ennek folyamán kialakult közös anyagi és szellemi **műveltség, az ennek megfelelően kialakult társadalmi, politikai szerkezettel és az *etnikai öntudattal*,** amely mindezeknek élő tárháza."),[1] kifelejtve — nyilván szándékosan — a felsorolásból a *nyelv*et. E mulasztásra később visszatér: „...a nyelvet illetően azt is kell tudni, hogy egy népnek három nyelve van: a beszélt, az írott és az énekelt. Ebből a háromból csak egy lett finnugor (magyar)."[2] A nyelv kapcsán párhuzamot von a magyarul beszélő székelyek és az angolul beszélő amerikai négerek meg az írek között. Különös: a brosúra megjelenésével csaknem egy időben egy román újságíró tollából olvashattuk, hogy „...a nyelv nem lehet a nemzet egyedüli meghatározó kritériuma (lásd Dél-Amerikában a spanyolul beszélő argentinok, bolíviaiak, kolumbiaiak, peruiak, venezuelaiak stb.). Következésképpen az osztrák—magyar dualizmus idején elmagyarosított, de nemzeti öntudatukat megőrző székelyek vissza kell hogy kapják nemzeti státusukat...".[3]

Visszatérve G. Borbély Levente fejtegetéséhez: ő a csonkított sztálini pontok alapján meghatározott közösséget székely etnosznak nevezi, bizonyára maga is érezvén, hogy sem a definíció, sem a közösség, amelyre vonatkoztatja, nem felel meg csak igen hiányosan azoknak a követelményeknek, amelyek figyelembevételével egy nemzet egyénisége körvonalazható. Az ekképpen etnoszként (magyarán: népként) definiált székelység azonban a brosúra szövegében váratlanul nemzetként jelentkezik, mégpedig a szó modern értelmében. Mikor és miképpen vált azzá? — erre nem kapunk választ.

Jelen tanulmány nem vitairat, hiszen G. Borbély Levente füzete, melyben a mítosz keveredik egy indokolatlan és reménytelen közéleti kaland forgatókönyvével, historiográfiai szempontból kuriózumszámba sem vehető. Mindazokat, akik szóra méltatták, a háttérben zajló jelenségek késztették arra, hogy állást foglaljanak. Nem néhány fiatal délibábos álma a nyugtalanító, hanem az a politikai hazárdjáték, melyben az általuk keltett hangulatot próbálják felhasználni a történeti igazságot többnyire jól ismerő kalandorok, akik egy hagyományokra alapozott, de perspektíva nélküli, ráadásul kidolgozatlan és zavaros autonómia-

terv meghirdetésével robbantottak ki nemzetközi botrányt. Az 1991 őszén lejátszódott események Bibó István évtizedekkel korábban megfogalmazott gondolatát igazolták: „...az önrendelkezési elv sérelmeinek zavarkeltő, destabilizáló szerepe nyilvánul meg abban, hogy hatásuk jelentőségében messze túlmegy az érintett elégedetlen lakosságon, s kiterjed az egymással szembenálló érdekelt országok egészére... Ez a hatás legfőképpen abban nyilvánul meg, hogy az önrendelkezésből kiinduló nemzeti tudatot szembefordítja a demokráciával. Különösen fenyeget ez a demokratizálódás átmeneti állapotában lévő... országokban; az illojális vagy annak tekintett államrészek vagy kisebbségek léte a szabadságjogok felfüggesztésére, s ezzel az egész ország demokratizmusának megrontására ad kézenfekvő jogcímet; a békés úton ki nem elégülő önrendelkezési igények külpolitikában és belpolitikában veszélyes és ugyancsak antidemokratikus kalandorpolitikára adnak indítást; végül az önrendelkezés kilátástalansága az azt elérni nem tudó népekben vagy embercsoportokban kiábrándult és szabadságellenes ideológiák és mozgalmak fellépésére ad tápot."[4]

Mindezek tudatában, hogy elejét vegyük az újabb politikai ballépéseknek, kötelességünk tudomásul venni: bár nincs tömegalapja (az ún. „székely autonómia-terv" nyilvánosságra hozatala alkalmával, 1991 októberében a székelység magasfokú politikai érettségről tett tanúbizonyságot), székely „nacionalizmus" mégiscsak létezik. Indokolt-e, vagy csak a politikai demagógia eszköze, vannak-e újkori előzményei, vagy csupán az Orbán Balázs nyomán (re)folklorizálódott, a székely mitológiával egybeolvadó történeti hagyományokban gyökerezik? Talán közelebb kerülünk e kérdések megválaszolásához, ha megvizsgáljuk: miként viselkedett a székelység abban a korban, amikor a közép-kelet-európai régióban élő népek nemzetté érése, nemzeti ébredése végbement.

*

Általánosan ismert tény, hogy a felvilágosodás, mely nyugaton a társadalmi megújhodás eszmei kerete volt, Közép-Kelet-Európában erőteljes nemzeti színezetet nyert. A Habsburg Birodalom etnikai sokszínűsége, az erre ráépülő és — nyugati perspektívából mindenképpen — elavult társadalmi viszonyok következtében az itt élő népek nemzeti ébredése bonyolult folyamatként jelentkezik, melyben nemzeti és rendi érdekek több síkon keresztezik egymást. A magyar rendek Bécs központosító politikáját próbálják semlegesíteni, míg a szerbek, szlovákok, románok, azaz (egyelőre a saját rendi önkormányzattal és a magyarokhoz hasonló előjogokkal rendelkező horvátokat leszámítva) a történelmi Magyarország jelentősebb nem magyar népei a magyar nemességgel kerülnek szembe, törekvéseikhez a kezdeti impulzust pedig éppen a bécsi udvartól kapták (a görög katolikus erdélyi román püspökség és papi szeminárium a 17—18. századok fordulójától, a pozsonyi szlovák papi szeminárium II. József korában, a szerb ortodox egyház támogatása a saját nyelvű tankönyvek, iskolák terén az orosz befolyás ellensúlyozására), mely tudatosan segítette őket egy saját értelmiségi réteg kitermelésében.

Hol helyezkedik el az érdekek eme bonyolult szövevényében a székelység?

A 18. századi székely rendi „nacionalizmus" két hevesebb hullámban nyilvánult meg: az 1760-as évek elején, a határőrezredek felállítása ellenreagálásaként, és az 1780-as években, a II. József-féle reformok elleni szervezett tiltakozás formájában.

A nyugaton viselt háborúk (hétéves háború — 1756—1763) következtében a birodalom keleti határainak védelme foghíjassá vált, növelve a tatár beütések és az ellenőrizetlen népmozgás nyomán a pestis beszivárgásának veszélyét. A Rákóczi-forradalom óta határőrszolgálatot teljesítő polgári zsoldos őrség (az ún. „plájások") ugyanis — a központi hatalom megítélése szerint — elégtelen volt a feladat teljesítésére. Br. Buccow Adolf Miklós, Erdély 1761 elején kinevezett katonai parancsnoka, miután megbízatásának első évében sikeres toborzást folytatott a határ menti román vidékeken, ahol a kecsegtető előnyök és szabadal-

mak fejében (jobbágyterhek alóli mentesülés) a lakosság buzgón íratta magát a határőrezredbe, 1762 nyarán megkezdi a székely ezredek felállítását. A székelyeket először a Br. Schröder ezredes által aláírt, a királynő nevében tett előterjesztés — politikusan — ősi harci erényeikre apellálva próbálja önkéntes határőrszolgálatra bírni.[5]

A Gyergyóban megkezdett toborzás alkalmával viszont a nép azzal érvelve, hogy „...ők mindig szabadok voltak s katonáskodni is nem rendeletre, hanem törvényeik s kiváltságaik értelmében szoktak volt törvényesen rendelt honfitársaik vezetése alatt...",[6] megtagadja a fegyverfelvételt.

Udvarhelyszéken a bizottság fenyegetőzés és egyfajta — egyelőre visszafogott — erőszak útján próbál sikert elérni, de a főparancsnok tartva a székvárosban összeseregleti, egyre türelmetlenebb tömeg indulatától, meg bizonyára számolva azzal is, hogy ez a Székelyföld közepén elhelyezkedő vidék nem igazán fontos stratégiai szempontból, néhány napos huzavona után 1762. szeptember 18-án elhagyja Székelyudvarhelyt. Az anyaszék megmenekült, ám Buccow és emberei ezt követően mind erőszakosabban és kitartóbban lépnek fel Csíkban, Gyergyóban, Kászon- illetve Háromszéken, valamint Udvarhelyszék Bardóc fiúszékében. Udvarhelyszék kedvező helyzete arra készteti a szomszédos székek lakóit, hogy „közönségéhez" mint a „székely natio főbb tagjai"-hoz forduljanak (mint Háromszék lófő és gyalog székelyei átiratukban, melyet Udvarhelyszék közgyűlése 1763. július 12-én tárgyalt és vett jegyzőkönyvbe). Ezt a megszólítást Udvarhelyszék *anyaszéki* minőségének elismeréseként is értelmezhetjük (amitől a többi szék tisztviselői korábban nyilvánvalóan idegenkedtek). Az egyébként tisztázatlan eredetű, különben is régen elavult anyaszéki státus, mely a gyakorlatban a székely nemzetgyűlések Udvarhelyszék valamely helységében való tartásában (lehetséges magyarázat a központi fekvés) és az itt rövid ideig — bizonyítottan 1505-től 1562-ig — működő fellebbviteli törvényszék létében nyilvánult meg (a köztudattal ellentétben Székelyudvarhely, az „anyaváros" sohasem volt a székelyek főkapitánya, és még kevésbé a székely ispán székhelye), a 18. század körülményei között látszólag visszanyeri időszerűségét. Udvarhelyszék köznemesei pedig érezvén, hogy a határőr-katonaság terhétől szorongatott székek tőlük várják a segítséget, mintegy „nemzetmentő" szerepben tetszelegve fordulnak székük tisztjeihez, jelezve, hogy a nemzet „súlyos bajai" orvoslására „megmásolhatatlan" szükségük lenne a székelyek mindennemű „törvényeire, diplomáira, privilégiumaira, constitutiojaira, indultumaira, szokásaira, etc.", ezért kérik „az egész archiumot (így!) első levéltől fogva utolsó levélig felhányattatni", a talált „szükséges instrumentumok" másolatait pedig kezükhöz adni.[7] A szövegből kitetszik: ők még esküdni mertek volna arra, hogy a székelyek ősi törvényeit tartalmazó legendás nemzeti levéltárnak valahol ott kell lappangani az anyaszék archivumának egyébként valóban gazdag és viszonylag régi iratanyagában.[8]

A politikai harci eszközként bevetett történelmi érvelés — amelynek szilárdabb megalapozásához kellettek a székelyek régi törvényei, diplomái, privilégiumai, constitutiói, indultumai (kedvezményei), szokásai — a korabeli jogsérelmeket panaszoló beadványok, társadalmi vagy nemzeti igazságtalanságokat leleplező írások gyakori kelléke, találkozunk vele Európa-szerte, a francia felvilágosodás képviselőinek munkáiban (lásd Rousseau *Társadalmi szerződés*ét) éppúgy, mint az akkor születő román nemzeti ideológia alapokmányaiban.

Ebben a szellemben fogant a háromszéki lófő és gyalog székelyek fennebb már idézett átirata is, melyben a Lipót császár 1691-es diplomája, majd VI. Károly, és végül Mária Terézia által elismert „schitiai nemes prerogativák"-ra hivatkozva tiltakoznak a határőrség felállítása ellen.[9] Udvarhelyszék köznemesei a háromszékiekével egyazon napon jegyzőkönyvezett emlékiratban figyelmeztetik az anyaszék tisztjeit és főnemeseit: „...egy nemzetből, Hunortól és Magortól egyaránt származtunk nagyságtokkal, és azután Schitiából kijövén, egy áron vásárlók meg sován földünköt...". Szerintük a *Tripartitum* nemcsak közös származásuk, hanem a nemesi és székely szabadságok „egyenlőségének" is bizonyítéka,

mert — mint írják — „...senki alább való nem lett azon törvény szerént, hanem aki a communitas poroncsolatját nem teljesítette, az olyanok (...) avagy megölettek, avagy örökös jobbágyságra, szolgálat alá vettettek; mi pedig meg nem ölettettünk, mert még élünk, de jobbágyságra sem vettettünk, mert senkit nem szolgálunk, tehát edgyenlőségünkben maradtunk...".[10] A *Diploma Leopoldinum*ot meg az *Approbata Constitutiones*t ők is érvként használják, akárcsak Csík, Gyergyó és Kászonszék szabad székelyei, a székgyűléshez benyújtott, a határőrségbe állított személyek és idegen tisztjeik kihágásait felpanaszoló folyamodványukban.[11]

A II. József korabeli székely rendi defenzíva a határőrezredek szervezése idején tapasztalt ellenálláshoz képest sokkal bonyolultabb jelenség: akkor a székely rendek soraiból is csak a közvetlenül érintett réteg, azaz a székek „közönsége" lépett fel, a vármegyei nemesség, de a jelek szerint a székelyföldi „főemberek", meg a székek tisztségviselői is eléggé közömbösen szemlélték az eseményeket, most viszont ott találjuk az ellenzők között a magyarországi és erdélyi vármegyék nemességét, a szász natiót és természetesen a székely székek minden szabad jogállású lakosát.

Az ellenzők megnövekedett tábora, rendi, sőt etnikai összetettsége a reformok szerteágazó, az élet legkülönbözőbb területeit érintő jellegének a következménye.

A székely székekből származó tiltakozó levelek egy gyűjteményét az udvarhelyszéki levéltár *Székely Ládájában* találjuk, ami arra enged következtetni, hogy az akció egyik „koordinációs központja" az anyavárosban volt. A székely rendek leginkább a császár 1784. július 3-án kelt rendeletét kifogásolták, mely Erdélyt a hagyományos közigazgatási határok figyelembevétele nélkül 11 vármegyére osztotta, véget vetve egyúttal a székely és szász önkormányzati szervezetek működésének.[12] Nagy riadalmat keltett a székekben II. József tulajdonképpen soha életbe nem lépett elképzelése is, miszerint a nemességet is adó alá akarta vonni. Ennek hírére ismét az érdeklődés középpontjába kerültek a levéltárak. Ezt olvashatjuk ki az udvarhelyszéki nemes emberek egy csoportjának folyamodványából, melyben felkérik a *Continua Tablát*, hogy „initiálja" a nótáriusokat a „kezek alatt lévő archivumból" a székely nemzet eredetéről, nemességéről, viselt dolgairól szóló régi levelek kikeresésére, hogy „ezekből és ezek által megerősített" törvényeikből, „nevükben és képükben" egy, a Guberniumhoz címzett „alázatos könyörgő levelet" szerkesszenek.[13] Ugyanezt kéri még két, azonos szövegű és keltezésű, de más-más egyének kézjegyével ellátott levél is. Jellemző a második aláíróinak sorát záró patetikus hangvételű bejegyzés: „Én Groff Teleki Juliánna, néhai Báró Kemény Sigmond özvegye, ki nemesi szabadságomat életemnél drágábbnak tartom, könyörgök, minek előtte az elvétetnék, vétessék el életem, azzal nagyobb irgalmasságot vészek."[14]

A székely rendek viszonyulását a jozefinista reformprogramhoz tömören összegezi egy 1787-ből való, a királyi komisszáriushoz címzett tiltakozó levél: „Nemzetünk a külső németországi rendtartásra ne erőltessék, törvényünk szerint szabad választásunkból való magunk nemzete tiszteink által tulajdon magyar nyelveinken kormányoztassunk, törvényünk ellen közinkbe bejött jószágtalan tisztek movealtassanak. A Catholikus atyánkfiainak megváltoztatott magyar és deák oskolája, az eltöröltetett tanuló ifjak házai, fundatiói visszaállíttassanak, a több religion lévő oskolák meghagyattassanak."[15]

II. József rendeleteinek visszavonása után a rendek várható módon sietnek a kiváltságaikat védelmező alkotmányos állapot teljes visszaállítására és új törvényekkel történő megerősítésére. Az e célból 1790. június 6-ára, Budára összehívott, végül július 10-én megnyitott országgyűlés egyik vitatott kérdése Magyarország és Erdély uniója volt. Ennek előzménye II. József 1782. május 27-én kelt, ténylegesen csak 1784-ben végrehajtott rendelete a Magyar Királyi Kancellária és az Erdélyi Kancellária összevonására vonatkozóan, jóllehet, ezáltal a császár nem a magyar korona országainak egyesítését, hanem a bürokrácia leegyszerűsítését, végső soron pedig saját központosítási elképzeléseit akarta elősegíteni.

Jellemző a székelyek e kérdésben kifejtett álláspontja. A székek megbízottjai Udvarhely városában tanácskozva elhatározzák (Csíkszék kivételével), hogy követeket küldenek a magyar országgyűlésre, akik „...az új királlyal kötendő szerződésekben, hitlevélben és esküvésben nemes Erdélyországát is, mint a szent koronának tagját befoglaltatni kérjék és nemes Magyarországnak Erdéllyel lehető szorosabb uniáltatása módjáról értekezzenek."[16] Elképzelésük alapja, mint ez Udvarhelyszék rendeinek javaslataiból is kiderül, egyféle „cenzurázott unió", melynél a hangsúly nem az unió tényére, hanem a rendi kiváltságok bebiztosítására helyeződik.[17]

Hasonlóképpen viszonyult a kérdéshez az 1790. december 21-től kezdődően ülésező erdélyi országgyűlés is, ahol a nemesek soraiban két tábor alakult ki: Bánffy György gubernátor és hívei az unió mellett, míg Teleki Sámuel és a köréje csoportosult, főleg protestáns nagybirtokosok ellene foglaltak állást. A tervezet, amit végül kidolgoztak, sokban hasonlít az udvarhelyszékiek által javasolthoz. A kérdést az új uralkodó, II. Lipót döntötte el, 1791 februárjában királyi rendelettel újra különválasztva a Magyar és az Erdélyi Udvari Kancelláriát, majd az erdélyi országgyűlés uniótervére válaszképpen közölvén a rendekkel: „Én ezt az egyesítést több tekintet miatt meg nem engedhetem".

Különben e hosszúra nyúló erdélyi országgyűlés nem annyira az unió kérdése körüli bonyodalmak révén vált emlékezetessé, mint inkább a *Supplex Libellus Valachorum* tárgyalása és elutasítása kapcsán. Ez utóbbinak egy, napjaink hangulatkeltésére jellemző utórezgése észlelhető Eugen Poienaru már idézett cikkében: „A székelyeket és románokat egymás oldalán találjuk 1791-ben is, midőn a kolozsvári országgyűlésnek egy-egy panasz-beadványt nyújtanak át: a székelyek az embertelen bánásmód ellen tiltakoznak, melyben a *magyar* (kiemelés H. G. M.) nemesek részesítik őket, a románok pedig bizonyos követeléseik teljesítése érdekében (lásd: Supplex Libellus Valachorum)." Ez a ködös utalás és a ráépített spekuláció talán Udvarhelyszék néhány községe jobbágyainak panaszlevelére vonatkozik, melyben jobbágyság alóli felszabadításukat kérik. A tulajdonképpeni székely beadvány, mely 1791-ben az országgyűlés elé került (A nemes székelységnek alázatos könyörgő levele az erdélyi fejedelemség három nemzetből álló státusaihoz és rendjeihez) egészen más húrokat penget: „Nem méltán panaszkodik-e nemzetünk, midőn eredet szerint való és sok ütközetnek veszedelmei között fenntartott drága szabadsága csaknem végképpen elnyomatott? Nem méltán panaszkodhatik-e, midőn törvénye, régi szokása és sokrendbéli királyi és fejedelmi adománylevele mentségei ellen állapotja sokféle tartozások terhével alacsonyíttatik és avagy maguk a Tekintetes Státusok is nem érzékenyen szenvedik-e, midőn látják természet szerint való atyjokfiait, kiknek nemzeti szabadságuk soha semmi ellenkező törvénnyel, vagy törvényes végzéssel e mai napig el nem töröltetett; törvényekben, szabadságokban, szokásaikban és privilégiumaikban az időnek viszontagságaiban annyira elnyomattattaknak lenni, melyben magát úgy szemléli, mint oly nemes eredethez hasonlíthatatlan maradék, kit ha egyfelől a kezdettel együtt járó ős igazsága, másfelől a mostani kegyelmes Uralkodónak igazságos szerető jósága nem bíztatná azoknak a régi valóságára lehető visszaállításáról, csaknem minden reménységét elvesztené? Midőn látják őket törvénytelen adózásokkal terheltetni, mindenféle nemteleneket illető tartozásokkal szorongattatni, gyermekeiket nemzeti, de törvény ellen állított katonaságba kényszeríteni, a tanulástól elszorítani és idegen nemzeti elöljárók által törvénye, szabadsága és minden privilégiuma ellen verettetni, azokat ily sokféle utakon alacsonyíttatni, kik néha napján az országnak legbíztosabb védelmei, vitéz társai voltak."[18] Nos, ez a privilégiumait makacsul védelmező székely rendiség immár jól ismert hangja.

A II. József reformjai által védekező állásba kényszerített rendek ügyködésének következménye a Székely Ládában elhelyezett, 1792-es vízjelzésű papírra írott „Regestruma azoknak a leveleknek melyek nevezetesebbek, és vagy az egész Nemes Székel Natiot, vagy penig ezen nemes vármegyének Udvarhely Circulusát mely ez előtt székel szék nevezeten hivatott

illetik és ezen nemes vármegye archivumában találtattak".[19] E nekibuzdulás közepette az 1796-ban felbukkanó, a székelyek történetét a „rabonbánokon" át egészen Attiláig visszavezető „csíki székely krónika" úgy hat, mint olaj a tűzre. Igaz, a krónika hitelességét már a 18—19. századok fordulóján megkérdőjelezték, midőn Aranka György és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság kérésére átvizsgálták gr. Batthyány Ignác római katolikus püspök, Katona István és Benkő József, és úgy találták, hogy „sok olyas mondatik benne ami nagyon furcsa". Ennek ellenére jeles történészek egész sora (Orbán Balázs, Jakab Elek, Szabó Károly) hitt e kétségtelenül mesterien szerkesztett apokrif kompiláció valódiságában, sőt, vannak, akik hisznek ma is, bár Szádeczky Lajos már 1905-ben egyértelműen bebizonyította: a krónika hamis, igazi szerzője Sándor Zsigmond, aki 1796-ban egy birtokper megnyerése és nem utolsósorban családja előkelő származása biztosítása érdekében írta.[20]

A krónika a végül önmagát is túlélő székely rendi nacionalizmus szívósságának, a „nemes székely nemzet" újkori mítoszának leglényegesebb erőforrása volt. Sokat elárul e tekintetben az a fennkölt büszkeség, amellyel 1818-ban Udvarhelyszék gírás-gyűlésének* tagjai kézhez veszik Kilyéni Székely Mihály (a krónika szövegét függelékben tartalmazó) munkájának nekik ajánlott példányát, és ezt „örök emlékezetül" a nemzet legbecsesebb iratai közt, a Székely Ládában helyezik el.[21]

A csíki székely krónika felbukkanásával új lendületet nyert rendi hangulat talán legjellemzőbb lecsapódása az ún. „székely nemzeti levéltár" ügye. Az érintett rendek logikája szerint ha Csíkban megőrződött e nagybecsű régi írás másolata, az anyaszék levéltárában eredeti ősrégi szabadságlevelek, törvények kell hogy lappangjanak. Udvarhelyszék nótáriusai, majd 1803-tól az „archivum regestratióján" dolgozó „guberniális cancellista" és 1804-től a melléje rendelt „archivárius" viszont minden unszolás ellenére sem találnak semmit, ami a szenzációra váró urakat megnyugtatná. Mint már jeleztük, ez természetes, hiszen a „székely nemzet leveleinek archivuma" a képzelet szüleménye, valójában sohasem létezett. Ezt azonban akkor kimondani a nemzet ellen elkövetett sérelem lett volna. A székely rendiség buzgó védelmezői szentül hitték: ha a nemzeti levéltár nincs Udvarhelyen, akkor másutt kell lennie. Az 1820. február elsején tartott gírás-gyűlésen Sombori József kanonok állítja, biztos értesülései vannak arról, hogy a székely nemzeti levéltárból származó értékes levelek találhatók a segesvári archívumban. A segesvári hatóságok ezt tagadják, aminek következménye az a hosszúra nyúló pereskedés Udvarhelyszék és a segesvári magisztrátus között, melynek a főkormányszék is képtelen véget vetni, és csak az 1848-as év megrázkódtatásai feledtetik.

Tévedés volna azonban a székelység egészét egy makacs rendi védekező állásban önmagát körülsáncoló, csupán valaha létezett, illetve költött privilégiumainak a védelmérevisszaperelésére figyelő ásatag tömegnek vélni. Midőn a 19. század első felében Metternich cenzúrán, kémkedésen és rendőri felügyeleten alapuló konzervatív abszolutista rendszerével szemben a Wesselényi Miklós által irányított „vándor patrióták" megpróbálják felélesztení a közszellemet, a Székelyföld haladóan gondolkodó lakói hozzájuk csatlakoznak. Jellemző e hangulatra egy Marosszék gyűlésén esett incidens és annak folytatása. Amikor a szék „főtisztje" (a főkirálybírónak megfelelő rangfokozat) figyelmezteti a nem tetszése szerint beszélő Wesselényit, hogy tulajdonképpen nem is volna joga szólni, hiszen a székben nem birtokos, a „szabadelvűek" egy telket adományoznak neki Makfalván, melynek adománylevelét a Toldalagi Zsigmond vezette küldöttség nyújtotta át. Wesselényi a tőle várható nemes módon honorálja ezt a gesztust, iskolát építtetve az ajándékba kapott telken.

Politikai tisztánlátásról tettek tanúbizonyságot 1834-ben Udvarhelyszék rendjei is, midőn az első reformkori országgyűlésre a szék követéül Wesselényit választották, aki meleg hangú levélben köszönte meg a bizalmat. A „vándor patrióták" vezérének Udvarhely-

* Megyei vagy széki közgyűlés.

szék követeként való szereplése emlékezetes maradt: ő volt „az 1834—35-iki erdélyi országgyűlés lelke, vezérszelleme..., az ellenzék vezére, legnagyobb szónoka, a sérelmi politika bátor előharcosa...".[22]

A higgadt politizálás, a dolgok diplomatikus kezelése iránti fokozódó érzék tanúsága Csíkszék közgyűlésének 1841 októberében kelt, „nemes Udvarhelyszék tekintetes nemes rendeihez" címzett átirata is. Kísértenek még egyes, korábban észlelt beidegződések (vészhelyzetben az „anyaszékhez" való fordulás, a „szabad alkotmányú székely nemzet"-re történő utalás), ám a felsorolt sérelmekkel, a belőlük fakadó követelésekkel már nem valamiféle régmúlt állapotokat próbálnak reménytelenül visszasírni, hanem, mint írják, „a józan előhaladást kívánó kor szellemit felfogni tudó magasabbra törekvés nemes érzetitől indítva", a jövendő útjait egyengetik. Nevezetesen, tiltakozásuknak hangot adva szóvá teszik, hogy „a Nemes ezred kormánya" meghurcoltatott két csíki „őrnököt" (határőr katonai személyt), akik „magyar olvasó intézet" létrehozását, és általában „a nemes székely nemzet némely sérelmeinek törvényes úton orvoslását" szorgalmazták. Tiltakozás tárgyát képezi továbbá az az úzus is, hogy „a székely ezredek az alkalmatos székely származásúak el mellőzésével, többnyire idegen tisztekkel töltetnek el...".[23]

Vizsgálatunk elsődleges célja a 18. század második, illetve a 19. század első felének székelyföldi közéleti hangulatának felmérése, de úgy érezzük, ez hiányos lenne a szellemi élet néhány jelenségének — bár vázlatos — rögzítése nélkül.

Amint láttuk, nem kevés szellemi energiát kötött le a székely eredetmítosz és a történelem egyeztetése, a kiváltságok történelmi érvekkel való igazolása, és ha csupán ezek alapján ítélünk, akkor egy öncélú, provincializmusba fulladó székely „művelődés" képe körvonalazódik előttünk. Másfelől azt tapasztaljuk, hogy néhány városban, főleg a jelentősebb iskolák körül, de nemcsak a tanárok és diákok részvételével, hanem az iskolán kívüli érdeklődők bevonásával, aktív közművelődési élet alakult ki.

A csíki határőrezredben történt incidensek kapcsán például szó esett egy magyar nyelvű olvasó intézetről. Ehhez hasonló a Székelyföld több városában működött, így 1833-tól kezdődően az udvarhelyi református kollégiumban, 140-es népes tagsággal. A társaság jegyzőkönyveiből kiderül, hogy meghozatták többek között Széchenyi, Kisfaludy munkáit, a *Századunkat*, az *Aurórát*. Az egylet szerepkörét 1835-től a „Museum" veszi át, melynek teljes (szavazó) jogú tagjai ugyan a kollégiumhoz tartozók lehettek, de voltak iskolán kívüli, „tanácskozási joggal" rendelkező tagok is.[24]

1837-ben alakult a székelykeresztúri unitárius olvasótársaság, melynek ülésein a *Vasárnapi Újság*ból, az *Athenaeum*ból, illetve a résztvevők saját munkáiból tartottak felolvasást, 1838 márciusában pedig *Tavaszi Bimbók* címmel lapot indítottak. Az „ifjúsági könyvtárat" viszonylag csekély tagdíj ellenében a kollégium diákjain kívül a „városi és vidéki értelmes közönség" is használhatta. A társaságnak amolyan „levelező" tagjai is voltak, mégpedig később híressé vált kolozsvári „deákok" (Berde Áron, Kővári László, Jakab Elek), akiknek leveleit az összejöveteleken felolvasták, „s azok által épülnek, buzdulnak".[25]

Különösen jelentős a kézdivásárhelyi és csíkszeredai katonai iskolák 1841-ben alakult egyleteinek tevékenysége, ahol a felolvasásokon kívül hazafias szavalatok hangzottak el, sőt, mint Jakab Elek írja, „politikai eseményekről beszélgettek". Az alapítók célja — ismét Jakab Eleket idézve — az „önművelés, a hazaszeretet, nemzeti érzés és magasb kötelességérzet szíveikben s növendékeikben felébresztése és öntudatossá tétele volt".[26] Az ezredparancsnokság által kezdeményezett megtorló intézkedések ezek után érthetőek...

A korabeli sajtó rendszeres olvasásának igénye különben nem korlátozódott a városok területére, könyveket, folyóiratokat beszerző és kölcsönző művelődési egyletek működtek ez idő tájt a Székelykeresztúr környéki falvakban is, így Tordátfalván, Medeséren, Etéden, Alsósiménfalván.[27]

Az anyanyelvű művelődés másik forrása, a kor haladó eszméinek érlelője és terjesztője

a marosvásárhelyi és székelyudvarhelyi református kollégiumokban kibontakozó világi színjátszó mozgalom. Az udvarhelyi kollégiumban 1801-ben felállított „játszó szín"-re létrehozója, fő mozgatója és házi szerzője, Szigethi Gyula Mihály professzor szerint azért volt szükség, *„hogy korcsosodni kezdett anyanyelvünk jobban kimíveltessék"*. Akárcsak az olvasóegyletek tagsága, a „játszó színek" közönsége is az iskolák falain belül és kívül élők közül egyaránt verbuválódott.

Pezsgés észlelhető a „szellemi elit" körében is. Nemcsak arról van szó, hogy e tájegység a felvilágosodás és reformkor időszakában több kiemelkedő személyiséget adott a magyar kultúrának (Benkő József, Baróti Szabó Dávid, Kőrösi Csoma Sándor, Bölöni Farkas Sándor, a két Bolyai), de össznemzeti vonatkozásban is jelentős kísérletek történnek egy színvonalas művelődési élet intézményes kereteinek megszervezésére (Aranka György Marosvásárhely központtal működő „Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társasága").

*

Befejezésül próbáljunk összegezni. A határőrezredek szervezése idején előjogaikat konokul védő székely rendekkel találkozunk, melyek feledve a korábbi lokál-érdekeket, az anyaszék köré egyfajta „pánszékely" unióba próbálnak tömörülni. Ám, mivel mind a privilégiumok, mind pedig a székely szolidaritás általuk elképzelt formája időszerűségüket vesztették, kézzelfogható eredmény nem születik. Nem észlelhetünk azonban semmiféle székely—magyar szembenállást. A nemeseknek csupán passzivitásukat róják fel, de ezt is úgy, hogy közben felhívják figyelmüket a közös ősökre: *„egy nemzetből, Hunortól és Magortól egyaránt származtunk Nagyságtokkal..."*

II. József reformjaival szemben már egy tökéletesen egységes székely—magyar közös front lépett fel. Ez a szolidaritás részben a két rendi natio helyzet diktálta érdekazonosságát tükrözi, de jelentkeznek már az etnikai összetartozás tudatos vállalására utaló jelek is. Így, a társadalmi vonatkozásain túl entikumközi konfliktussá fajult Horea-féle lázadás alkalmával bevetett székely katonaság — Makkai Lászlót idézve — „amennyire megállapítható, teljesen a nemességgel azonosította magát, nyilván népi ösztöneinek engedve", továbbá, a véresebb eseményekhez közelebb eső aranyosszéki székelyek „tömegesen keltek fel a nemesség megsegítésére, s a nemesség mindenütt fellélegzett, ahol a székely katonaság megérkezett".[28] 1787-ben, a székely és magyar rendek Cserei János és Türi László révén közös memorandumban fogalmazzák meg sérelmeiket (a szászok külön!), melyben hangsúlyozzák, hogy a rendek a szent korona tagjai, a törvények felforgatását látják abban, hogy a concivilitassal „jövevények", „idegenek" váltak velük egyenjogúakká, és erélyesen tiltakoznak a német hivatali nyelv bevezetése ellen, mely következtében „a magyarok idegenek lettek saját hazájukban".[29]

A II. József-féle centralizációs kísérlet azáltal, hogy a magyar rendek és a polgári nemzet ellenszenvét egyaránt magára vonta, a nemzeti öntudat valóságos próbaköve volt, élesen elkülönítve a magyarságot az ország egyéb etnikumaitól. *A székelység pedig a nemzetté válás eme döntő szakaszában a magyar nemzet szerves részeként jelentkezik.* E kérdés megítélésében ne tévesszen meg a székelyföldi túlfűtött rendi hangulat, hiszen ugyanez lett úrrá a vármegyéken is. A levéltárak ostroma, a privilégiumlevelek utáni vadászat sem székely specialitás, a magyar vármegyei levéltárakban ez idő tájt kialakult viszonylagos rend és áttekinthetőség az előjogai bizonyítékait hasonló buzgalommal vigyázó nemesség addig soha nem tapasztalt arányú érdeklődésének és megbecsülésének köszönhető.[30]

Ami megkülönbözteti a 18. és 19. századok fordulójának székely nacionalizmusát az összmagyartól, az a főképpen 1796 után hangoztatott hun—székely eredetmítosz, mely alapján a székely rendek úgy érzik, hogy őket mint elsőként érkezett honfoglalókat mindenkinél több előjog illeti. A *prioritáselméletek* politikai harci eszközként történő bevetése a Habsburg Birodalomban a társadalmilag „hátrányos helyzetű", emiatt a polgárosultság és

civilizáció alacsonyabb fokán álló, következésképpen kisebbségi komplexusokkal küzdő népeire volt jellemző. Ez a Székelyföld lakosságára, ahol viszonylag korán fejlett írásbeliséggel számolhatunk, ahol több száz éves középfokú tanintézetek működtek, nem áll. Az archaikus székely „katonatársadalom" bomlása azonban ingadozóvá tette a rendek lába alatt a talajt, és ugyanakkor csábítóan kínálkoztak a középkori krónikáknak a székelyek hun származására utaló feljegyzései. Valószínűleg ez utóbbiak folklorizálódása képezi a hun—székely prioritáselmélet tudati alapját, melynek a csíki krónika felbukkanását követő népszerűsége, a székely mondavilág korábbi rétegeivel történő egybeolvadása természetes jelenség. Ez viszont nem több, mint a székelyföldi magyar nacionalizmus „couleur local"-ja.

E rövid visszatekintés nem azzal a céllal íródott, hogy eldöntse a székelyek etnikai hovatartozásának kérdését, mely mellesleg a szerző véleménye szerint régóta eldőlt. Annyit viszont meg kell jegyeznünk, hogy az 1876-os területi-közigazgatási törvényt, mely a székek önkormányzati rendszerét formálisan is megszüntette, székely Trianonnak, a székely nemzet felszámolásának[31] kikiáltani hatásvadász történelmi spekuláció. Már csak azért is, mert egy létező, a szó korszerű értelmében vett nemzetet adminisztratív úton megszüntetni nem lehet. Különben egy közösség etnikai hovatartozását nem a történelmi érvelések, hanem az illető embercsoport egyéneinek önazonosságtudatán alapuló kollektív opció határozza meg. E tekintetben sokatmondó Orbán Balázs példája, akinél senki sem hitt őszintében a székely—hun eredetmítosz valódiságában, mégis végrendeletében így ír: „családdal nem lévén megáldva a magyar népet tekintem családomnak s azt is kívánom fő örökösömmé tenni".

JEGYZETEK

1. G. Borbély Levente: A székelység és szerepe térségünkben. A Székely Ifjak Fóruma belső kiadványa, Székelykeresztúr, 1991. 5.
2. Uo. 7.
3. Eugen Poienaru: O minoritate în majoritate: secuii din România. *Gazeta de Vest*, 1991/62.
4. Bibó István: A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai. Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás. Válogatott tanulmányok, IV. köt., Bp., 1990. 404—405.
5. Szádeczky Lajos: A székely határőrség szervezése 1762—64-ben. Bp., 1908. 256. (a továbbiakban: Szádeczky, 1908.)
6. Jakab Elek—Szádeczky Lajos: Udvarhely vármegye története. Bp., 1901. (a továbbiakban: Jakab—Szádeczky.)
7. Szádeczky, 1908. 403—404.
8. Később kiderült: a székely nemzeti levéltár töredékeként emlegetett „Székely Láda" vagy „Nemzeti Láda" (ma a Kolozsvári Állami Levéltár részét képező Udvarhelyszék Levéltára egyik állaga) tulajdonképpen ebben az időben (a 18. században) jött létre, a levéltárat „az első levéltől az utolsó levélig" felhányó nótáriusok jóvoltából, akik ide helyezték el azokat az iratokat, melyek szerintük az „egész nemzet" jussát képezték, valamint a hasonlóképpen értékesnek ítélt adományokat. Vö. Hermann Gusztáv Mihály: Legenda és valóság a székely nemzeti levéltárról. *Székelység*, 1991/3.
9. Szádeczky, 1908. 415.
10. Uo. 419.
11. Uo. 427.
12. Udvarhelyszék Levéltára a Kolozsvári Állami Levéltárban. Székely Láda, 26. (II. 14.)
13. 1784. február 27-én keltezett levél. Székely Láda, 25. (II. 13.)
14. A két azonos szövegű, különböző személyek által aláírt levél keltezése: 1784. február 25. Székely Láda, azonos jelzet.
15. Udvarhelyszék Levéltára. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1787. 1/7.
16. Jakab—Szádeczky. 542.
17. Uo. 543—544.
18. Bözödi György: Székely bánja. Bp., 1985. 106—107.
19. Székely Láda, 87. (V. 5.)
20. Szádeczkynek a korszerű forráskritika jegyében végzett elemzését nincs módunkban itt részletekbe menően ismertetni, csupán következtetéseit idézzük: „*1.* A krónikát nem 1533-ban írták és nem 1695-ben másolták le az aláírt személyek, akik nagyobbára nem is léteztek. *2.* Sándor

Menyhért várában sem irhatták, mert olyan nem volt, s nem tudunk Sándor Menyhértről sem. *3.* Nem régi görög és latin oklevelekből szerkesztették, mert olyanok a Sándor család birtokában nincsenek és nem is voltak. *4.* A Sándor család hamis genealógiáját 1796-ban szerkesztették, s akkor szerkesztették, illetőleg hamisították a krónikát is. *5.* A pogány áldozókelyhül szerepeltetett kókuszdió-serleg nem ősrégi, hanem 17. századi ötvösmunka. *6.* A székely krónika családi hiúság és anyagi érdekek céljaira készült, hogy egyik, anyai ágon bárók és grófok ivadékául büszkélkedő Sándornak az Árpád nemzetségből való ősi vezéri leszármazást fitogtasson, s hogy a százados Apor—Sándor perben tanúbizonyságul szolgáljon." (Dr. Szádeczky Lajos: A csíki székely krónika. Bp., 1905. 73.)

21. Székely Láda, 65. (VIII. 14.) Figyelemre méltó eset a csíki krónika utóéletében a legismertebb irodalmi feldolgozásának keletkezése: Jókai a Kiskirályok című regényében Tanussy Decebál alakjával teszi nevezetessé a dicső ősöket vadászó nemest, akit előkelő családfa utáni vágyát kihasználva minden vagyonából kiforgat Vakkandy Anonymus, a sokoldalú, profi történelemhamisító. De maga Jókai is belecsik a legmerészebb Vakkandy Anonymus, azaz Sándor Zsigmond csapdájába, ihletforrásul használva a csíki krónikát. Az eredmény: a Bálványosvár című regény...
22. Jakab—Szádeczky. 558.
23. Hermann Gusztáv Mihály: Egy ismeretlen oklevél 1841-ből. *Székelység*, 1990/2.
24. Vita Zsigmond: Művelődés és népszolgálat. Bukarest, 1983. 123—124.
25. Sándor János: A székelykeresztúri unitárius gymnasium története. Székelykeresztúr, 1896. 281—282.
26. Vita Zsigmond, i. m. 126.
27. Uo. 135—136.
28. Makkai László: Magyar—román közös múlt. Bp., 1989. 187.
29. Erdély története. Bp., 1986. II. 1109.
30. Degré Alajos: A magyarországi vármegyei levéltárak története. *Levéltári Szemle*, 1964. 107.
31. G. Borbély Levente, i. m. 19.

VIGH KÁROLY

Teleki Pál és európai kortársai

Teleki Pált az a tény mindenképpen európai kortársai fölé emelte, hogy nem csupán politikus és államférfi volt, hanem nemzetközi hírű földrajztudós és kartográfus, valamint számos regionális kultúra kiváló ismerője. A politikai feladatok és küzdelmek során is mindig megmaradt tudósnak, aki úgy jutott el pályájának legjelentősebb és egyben végső szakaszához, hogy azt megelőzően a különböző nyugati egyetemeken, kongresszusokon képviselte hazáját a geográfia, a gazdaság és a politika témakörében. Ennek köszönhette, hogy amikor bilaterális vagy nemzetközi értekezleteken kormányfőként vagy egyszerűen delegációtagként kellett megnyilvánulnia, tárgyalnia, az ott felvetődött kérdéseket a legtöbb tárgyalópartnerénél szakszerűbben volt képes megközelíteni.

Teleki a nemzetközi tudományos tanácskozásokon úgy mutatott rá a Duna-medence földrajzi egységének Trianonban elhatározott gazdasági és politikai szétdaraboltságából származó súlyos problémáira, hogy ugyanakkor — sok tekintetben Bajcsy-Zsilinszkyhez hasonlóan — ráirányította a figyelmet e régióra leselkedő kettős veszélyre, amely a hitleri náci imperialista törekvések oldaláról, illetve a sztálini bolsevizmus felől fenyegeti a német és az orosz birodalmak között elterülő kis országokat és népeket. Amikor pedig alig néhány hónappal Hitler hatalomra kerülése után részt vett Párizsban a Szellemi Együttműködés

---

A fenti előadás elhangzott 1992. január 9-én Budapesten, a Kossuth Klubban a „Teleki Pál és kora" című konferencián.

Nemzetközi Bizottsága (Commission Internationale de Coopération Intellectuelle) ülésén, „Az európai szellem jelene és jövője" c. témakörről olyan szellemóriások között fejthette ki a nézeteit, mint Bertrand Russel, Paul Valéry, Aldous Huxley, José Ortega y Gasset és Madariaga. Majd amikor 1936-ban e szervezet Budapesten rendezte konferenciáját „A humanizmus szerepe a mai ember kulturális képzésében" címmel, olyan elismerést váltott ki felszólalásával, hogy a következő esztendőben e neves szervezet tagjai sorába választotta. Teleki Pál — egyéb funkciói mellett — 1931-től 1938-ig elnöke volt a „Nouvelle Revue de Hongrie" c. nagy hírű francia nyelvű magyar folyóirat szerkesztőbizottságának, amelynek feladatai közé tartozott időnként a francia értelmiség egyes kiválóságainak a magyarországi meghívása. A történeti irodalomban sommásan csak konzervatív jelzővel illetett Teleki 1937-ben kiállt Célestin Bouglé professzor, az École normale supérieur igazgatójának meghívásáért, holott a magyar kir. külügyminisztérium helytelenítette ezt az invitálást a professzor baloldali és szabadkőműves volta miatt.

Még ugyan számos adalékkal egészíthetnénk ki Teleki Pál teljes szellemi portréját, de úgy vélem, az általam felsoroltak is elegendőnek bizonyulnak ahhoz a kérdésfeltevéshez, hogy vajon mindezt akár csak egyetlen politikus kortársáról is elmondhatnánk?

Amikor Teleki 1938 novemberében visszakerült a politikai életbe — előbb mint kultuszminiszter, majd 1939 februárjában mint kormányelnök, végzetes események sorozata kezdett rázúdulni Európának eme vészzónájára. Németország ekkorra már bekebelezte Ausztriát, és Csehszlovákia is áldozatul esett az ún. müncheni politikának. A nyugati demokratikus nagyhatalmak gyengeségét látva, Teleki ekkor még egy Róma—Budapest—Varsó tengely létrehozásában reménykedett, amely majd alkalmasnak fog bizonyulni arra, hogy ellensúlyul szolgáljon a további német terjeszkedésnek. Ez a reménység csupán néhány hónapig éltethette Telekit, 1939 szeptemberéig, amikor is a hitleri csapatok megkezdték Lengyelország lerohanását, ezzel elindítva a második világháborút. Ismeretesek Teleki érdemei a lengyelek ügyében. A II. bécsi döntés, az erdély-részi területek visszatérése után azonban Teleki csatlakoztatta Magyarországot a háromhatalmi egyezményhez, holott olyan ellenzéki politikusok, mint Bajcsy-Zsilinszky, Eckhardt, Peyer és Rassay helytelenítették ezt a lépést. Igaz: Churchill védelmébe veszi Telekit ezért a döntéséért, mert azt írja könyvében, hogy Magyarország ugyan csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, de „nem kötelezte el magát határozottan."

Teleki tehát abban a vészterhes időszakban volt Magyarország miniszterelnöke, amikor a Molotov—Ribbentrop paktum lehetővé tette, hogy a hitleri és a sztálini birodalmak közötti országok és népek a Baltikumtól Görögországig sorra az imperialista agresszió áldozataivá váljanak.

Teleki magatartását ekkor nem az Európa balsorsát meghatározó olyan diktátorokkal kívánjuk összehasonlítani, mint Hitler, Mussolini vagy éppen Sztálin, hanem a nyugati demokráciák, elsősorban Franciaország és Anglia, valamint a régió országainak a politikusaival, vezetőivel. Amikor erre a feladatra vállalkozunk, abból kell kiindulnunk, hogy ebben a régióban Magyarország az első világháború vesztesei között foglalt helyet, amely államtól az őt ért trianoni igazságtalanság miatt nem várhattak olyan önmegtartóztatást, hogy ne éljen a történelem adta lehetőséggel, elutasítva azokat a területgyarapodásokat, amelyek a két bécsi döntés, valamint a kárpátaljai akció révén kínálkoztak.

Az európai status quo fenntartása 1938-tól azért vált lehetetlenné, mert a nyugati demokratikus nagyhatalmak és amerikai szövetségesük nem készültek fel a III. Birodalomból fenyegető agressziósorozatra, a világháború kirobbantására. Ennek a leglátványosabb bizonyítéka volt a müncheni politika, amely egyfelől Franciaország és Anglia gyengeségét és felkészületlenségét bizonyította, ugyanakkor pedig a náci vezetés tettrekészségét.

Ennek megfelelően a történelem kemény ítéletet mondott a francia Daladier és az angol Chamberlain kormányelnökök felett, hogy kapituláns magatartásukkal bátorították

az agresszorokat, és hozzájárultak a II. világháború kitöréséhez. Edouard Daladier a Radikálszocialista Pártnak volt egyik vezetője, és már 1933—34-ben is miniszterelnök, hogy azután 1936-ban a hadügyi tárca gazdája legyen. Európa — és benne Franciaország — történetének a legkritikusabb időszakában tölti be ismét a miniszterelnöki posztot, 1938 áprilisától 1940 márciusáig. Ő, aki társadalompolitikai nézeteit tekintve a szélső polgári baloldalhoz tartozott, nem ismerte fel az európai realitásokat. Nagymértékben terheli a felelősség Franciaország katonai készületlenségéért, és ennek következtében az 1940-es összeomlásért.

Majdnem ugyanebben az időben: 1937-től 1940 májusáig volt miniszterelnök Daladier angol kollégája, Neville Chamberlain, a konzervatív államférfi. Nagy része volt a Francót segítő ún. benemavatkozási politika és a hitleri agressziót bátorító megbékéltetési politika folytatásában. Mindketten aláírói a müncheni egyezménynek. Arra törekedett, hogy a náci Németországgal és a fasiszta Itáliával egy szovjetellenes megegyezést hozzon létre. Miután ezt nem sikerült elérnie, a II. világháború kitörése után az angol csapatok norvégiai kudarca miatt lemondásra kényszerült.

Utóda, Churchill a II. világháborúról írt könyvében keményen bírálta mind a francia, mind az angol kormány megalkuvó müncheni politikáját, részletesen foglalkozva Chamberlain magatartásával München előtt és után. Ugyanakkor hiányolható, hogy a lengyel eseményekkel kapcsolatban nem ír Magyarország szerepéről, illetve a Teleki-kormány lengyelbarát magatartásáról. Ezzel szemben, amikor ezt követően az európai eseményeket elemzi és kitér az 1941 tavaszán lezajló jugoszláv válságra, Teleki magatartásáról és Magyarország szerepéről feltűnően hangsúlyosan és pozitívan ír. A hazai Teleki-irodalomban nem olvashatunk ilyen pozitív képet és értékelést a Teleki-kormányról, de különösen a miniszterelnök személyéről. Éppen ezért most átadom a szót Churchillnek:

„A magyar kormány 1940. decemberben kötött barátsági szerződést Jugoszláviával. De ha nyíltan szembeszáll a német követelésekkel, csakis azt éri el, hogy a németek a küszöbönálló hadműveletek során megszállják Magyarországot. Azonkívül nagy kísértés volt, hogy visszafoglalhatja a határaitól délre fekvő területeket, amelyektől a trianoni békeszerződés fosztotta meg Jugoszlávia javára. Teleki gróf, a magyar miniszterelnök következetesen azon fáradozott, hogy országa bizonyos mértékben megtarthassa cselekvési szabadságát. Korántsem volt meggyőződve róla, hogy Németország megnyeri a háborút... Hitler ultimátuma azt követelte meg tőle, hogy megszegje a Jugoszláviával kötött megállapodást. Csakhogy a kezdeményezést kivette a kezéből a magyar vezérkar, melynek főnöke, a német származású Werth tábornok a magyar kormány háta mögött közvetlenül a német főparancsnoksággal egyeztette a teendőket.

Teleki habozás nélkül hazaárulásnak minősítette Werth eljárását. 1941. április 2-án a londoni magyar követ arról értesítette, hogy a brit külügyminisztérium hivatalosan közölte vele: ha Magyarország részt vesz a Jugoszlávia elleni német fellépésben, Nagy-Britannia hadüzenetével kell számolnia. Így Magyarország az előtt a választás előtt állt, hogy vagy hiábavaló ellenállásra szánja el magát az átvonuló német csapatokkal szemben, vagy nyíltan szembekerül a szövetségesekkel, és elárulja Jugoszláviát. Ebben a kegyetlen helyzetben Teleki gróf egyetlen megoldást látott, hogy becsületét mentse. Röviddel este kilenc után elment a külügyminisztériumból, és visszavonult Sándor-palotabeli lakosztályába. Ott valaki felhívta telefonon. Úgy hírlik, az üzenet azt tudatta, hogy a német csapatok már átlépték a magyar határt. Nem sokkal ezután Teleki gróf főbe lőtte magát. Öngyilkosságával az volt a célja, hogy magát és népét felmentse a Jugoszlávia elleni német támadásért viselt felelősség alól. Áldozata tisztára mossa nevét a történelem előtt..."

Eddig az idézet. Nem hiszem, hogy ehhez valamit is szükséges hozzátenni.

Ezek után vállalt témám szempontjából fontosnak tartom a figyelmet arra a régióra irányítani, amelyben akkor Magyarország létezett. Csehszlovákia helyén keleten a Tiso-féle

fasiszta szlovák bábállamot találjuk. Jozef Tiso katolikus lelkész Andrej Hlinka halála után a Szlovák Néppárt vezetője. Kevesen tudják róla, hogy már 1927-ben miniszteri tárcát töltött be a csehszlovák kormányban 1929-ig. Az egészségügyi tárca volt az övé. A csehszlovák állam felbomlásakor, 1938-ban előbb a magyar kormánnyal tárgyalt, és egy szlovák autonómia esetében kilátásba helyezte Szlovákia csatlakozását Magyarországhoz. Majd miután Berlintől kedvezőbb ajánlatot kapott, a náci birodalom agresszív akcióit támogató politikájával, Szlovákiát Hitler védnöksége alá helyezve, előbb a Wehrmacht oldalán orvul megtámadta Lengyelországot, majd a német csapatokkal együtt részt vett a keleti hadjáratban. Jozef Tiso — akit mostanában a szlovák nacionalista körök rehabilitálni óhajtanak — pártjával együtt személy szerint is azzal dicsekedhetett, hogy Közép-Európában a fasiszta pártok közül egyedül a Szlovák Néppárt gyökerei nyúltak vissza a múltba, amikor is az első világháború után Andrej Hlinka vezetésével a szlovák autonómia kivívásáért harcoltak az első Csehszlovákiában.

Nem volt kellemesebb szomszédja Magyarországnak — és Telekinek — délkeleten sem, mert a II. bécsi döntést követően 1940. szeptember 3-án Ion Antonescu tábornok Hitler támogatásával államcsínnyel vette át a hatalmat II. Károly királytól. A fasiszta diktátor a náci birodalom csatlósaként Romániát kiszolgáltatta a Wehrmacht háborús terveinek, hogy ezért Transnistria névvel ukrán területeket csatolhasson Romániához. Kormányzási módszereire jellemző, hogy bebizonyította: a tömeges zsidóellenes pogromok végrehajtása során nem szorul a náci Németország segítségére. Gátlástalanságára jellemző, hogy 1944 tavaszán felajánlkozott Hitlernek egy Magyarország elleni akcióban való részvételre.

Magyarország és Teleki számára csupán délen létezett egy olyan szomszéd, Jugoszlávia, amellyel azért kötötte meg Teleki a barátsági szerződést, hogy ily módon közös erővel kíséreljék meghiúsítani a hitleri Németországnak Délkelet-Európára, a Balkán felé irányuló agressziós terveit. Jugoszlávia lerohanása után azonban Magyarország körül bezárult a fasiszta gyűrű, és délen Ante Pavelič-csal az élen egy horvát usztasa állam poglavnikja lett Magyarország szomszédja.

Miközben ezek az események a szomszédainknál lezajlottak, a náci Wehrmacht csapatai leigázzák Lengyelországot, elfoglalják Dániát és Norvégiát, majd a Benelux államok után térdre kényszerítik Franciaországot, és 1940 júniusában bevonulnak Párizsba. Ezekben a vészterhes időkben: 1939 szeptemberétől 1941 tavaszáig egyetlen kormányfő van Európában — a semleges országokat kivéve — aki nem vesz példát szomszédaitól, és nem fasizálja országát, s ez Teleki Pál.

Sőt: ezekben az években és hónapokban az akkori európai történelemben példátlan esemény történik Magyarországon, amelynek titkai még ma sem közismertek. A magyar miniszterelnök illegális, földalatti propagandatevékenységre szánja el magát a náci és nyilas szellemi mákony ellen. Ennél a tevékenységénél kitűnően hasznosította nemzetnevelői képességeit és gyakorlatát. Vezérlő gondolatát így fogalmazta meg: „Magyar úton kell tartani a lelkeket abban a krízisben, amelyben Európa hajója dobálózik. Magyar úton, tudva mindig azt, hová akarunk menni, de azt is, honnan jövünk..."

Teleki a miniszterelnökségen az ún. lélektani hadviselés V. osztálya keretében megszervezi a Nemzetpolitikai Szolgálatot, amely kifelé szociális és irodalompolitikai tevékenységet végzett, míg befelé a náci- és nyilasellenes propagandaháború titkos műhelye lett. Oly mértékben titkosan folyt a munka ezen a téren, hogy a kormány tagjai közül is csupán Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter tudott róla.

Teleki e szolgálat vezetőjévé Kovrig Béla egyetemi tanárt nevezte ki, aki főleg szociálpolitikai tanulmányaival már addig is hasznos tevékenységet végzett. Kovrig hűségesen és eredményesen szolgálta Teleki eszméit, és ugyanezt elmondhatjuk arról a maroknyi gárdáról, amely őt körülvette. Közülük elsősorban Molnár Sándor barátomat kell kiemelnem, aki Párizsból hazatérve és mint Bajcsy-Zsilinszky szűk baráti körének tagja került kapcsolat-

ba Teleki Pállal. Ő volt az, aki a sűrűn megjelentetett ún. „Közérdekű Levelek" sokszorosítását és postázását irányította egy kis Szerb utcai lakásból. Molnár adatai szerint mintegy 2 és fél millió példányra becsülhető a „közérdekű levelek" címén az ország szinte minden zugába eljuttatott röplapmennyiség.

És akkor még nem szóltunk a „Nemzeti Könyvtár" sorozatáról, amely legális köntösben szintén Teleki védőszárnyai alatt jött létre, és a sorozat egy-egy kiadványát átlagosan 10-15 ezer példányban juttatta el az olvasókhoz. Hadd soroljuk fel legalább néhány szerző nevét: Illyés Gyula, Féja Géza, Móricz Zsigmond, Nagy Lajos, Tamási Áron, Tersánszky Józsi Jenő, Tolnai Lajos, Veres Péter, Kodolányi János, Sinka István. Hogy e népművelő sorozatban ilyen mértékben helyet kaphattak a népi írók, az nem csupán a szerkesztő, Molnár Sándor érdeme, hanem elsősorban Telekié, aki jól tudta, hogy a magyar parasztság kezébe a fajtája soraiból kiemelkedő írók könyveit kell adni.

Íme, amikor Európa különböző sarkain már felgyulladtak a II. világháború torkolattüzei, Magyarországon nem hallgattak a múzsák, mert Hitler, Tiso páter, Antonescu conducator és Sztálin szomszédságában volt egy miniszterelnök, Teleki Pál, aki a legvégsőkig igyekezett népe és országa számára a békét megőrizni.

Ma sokszor és sokan hivatkoznak Európára és arra: mire kötelezne bennünket a közös európai műveltség és szellemiség. Csak sajnos, a szavakon túl a tettek ritkán következnek, illetve egészen más tetteknek vagyunk a tanúi. A mi szomszédságunkban is felháborító és szégyenletes események játszódnak le. Pedig már Teleki arra figyelmeztetett — idézem őt: „Európát a középszerűség feltörése és kultusza oda juttatta, hogy kincseit csak arra használja fel, hogy a társadalmi, valamint politikai küzdelemben mind barbárabb fegyvereket kovácsoljon és alkalmazzon úgy a nemzetek belső politikájának terén, mint a nemzetek közti érintkezésben."

Vajh' Európa jelenlegi vezetői megszívlelnék Teleki Pál szavait!

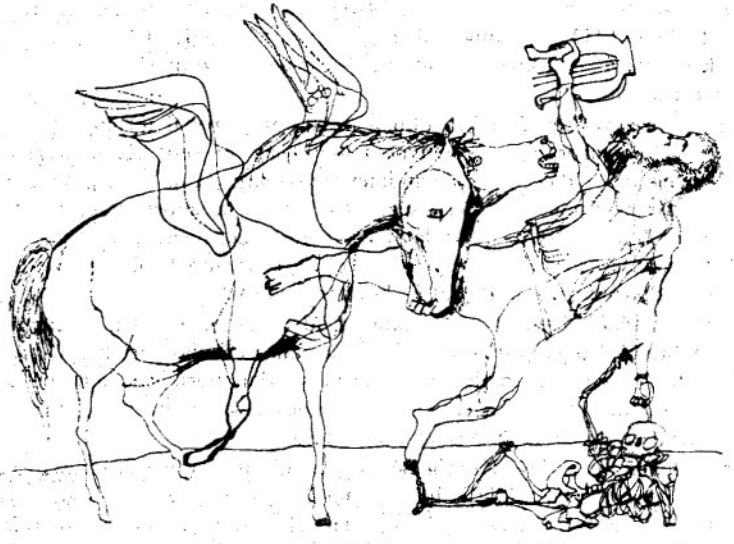

SZALAY LAJOS GRAFIKÁJA

DOBOSSY LÁSZLÓ

A magyar—szlovák kölcsönösségről

A második világháború befejeztekor a magyar értelmiség java részében élt még remény arra, hogy a csehszlovák nemzetállam létrehozását szorgalmazó hivatalos nyilatkozatok ellenére is lehet valamiféle módot lelni a méltányos magyar—szlovák kiegyezésre. Ez a — valljuk be: halványodó — remény hatja át Borsody István rokonszenves könyvét: az 1945-ben írt, bőven dokumentált, világos okfejtésű, okosan mértéktartó *Magyar—szlovák kiegyezést* (Officina Kiadó). „Arról van szó — vallja a szerző —, hogy végre lezárjuk a nacionalizmus korának ádáz viaskodásait, s lefektessük egy boldogabb kor alapjait. Mert ha az előttünk álló új korba is magunkkal hurcoljuk a múlt terhes örökségeit, akkor tovább nyögjük a régi ellentétek átkait." (158) Sajnos, Borsodynak, s a vele egyként gondolkodóknak csakhamar tapasztalniuk kellett, hogy a „régi átkok" az addiginál is kínzóbb hevességgel éledtek újjá. 1946 novemberében — reménybéntő, irtózatos körülmények közt — kezdetét vette a dél-szlovákiai magyarok tömeges deportálása, a csehszlovák kormány és a szlovák tartományi szervek határozata értelmében. A hatósági kényszer alkalmazásával végrehajtott Nyugat-Csehországba deportálás oka, tudjuk, egyfelől a szülőföldjükről elűzött szudétanémetek munkahelyeinek a részleges pótlása volt, másfelől azonban — s főleg — a délszlovákiai nemzetiségi viszonyok megváltoztatása. Mindenesetre az ily módon brutálisan módosult helyzetben eleve időszerűtlenné vált a Borsody-féle jó szándékú kiegyezési elgondolás; a magyar—szlovák kapcsolatokat hosszú időre a bizalmatlanság és a gyanakvás légköre ülte meg.

Az új, hirtelen megromlott viszony tényeit és összefüggéseit már — számos egyéb megrázó dokumentum mellett, amelyekből érzékletes válogatás olvasható a Molnár Imre és Tóth László szerkesztette *Mint a fészkéből kizavart madár...* című kitűnő szöveggyűjteményben (Széphalom, 1990) — leginkább a sokáig ugyancsak kiadatlanul kallódott összefoglaló művek tárják fel. Ilyenek: Fábry Zoltánnak az 1946-ban írt, ám nyomtatásban csak 1968-ban közölt *A vádlott megszólal* című nyílt levele a szlovák írókhoz, valamint Janics Kálmán egyedülállóan teljes, s így a közép-európai balsors példatárának is tekinthető adatközlése a kitelepítés és a lakosságcsere döbbenetes tényeiről (*A hontalanság évei*. Illyés Gyula előszavával, München, 1979.). A körülmény, hogy e koránsem vádló szándékú, inkább csupán tényfeltáró beszámolók ily nagy késéssel kerültek nyilvánosságra, kellőképp érzékeltethetik a vakvágányt, amelyen a nemzeteink közti viszony négy évtizeden át vesztegelt. Most pedig már ki kártalaníthatná a százezernél több magyart — köztük aránytalanul sok értelmiségit — nem is annyira az elvett ingó és ingatlan vagyonért, mint inkább az elvesztett szülőföldért?

Persze azért a megbékélést és a kölcsönös megbecsülést minden körülmények közt bátran kereső emberi szellem köztudomásúan lelkiismeretesebb, mint a viszályt és gyűlölködést szító erőszak (még Napóleon is elismerte, hogy a szablyánál — hosszú távon — csak egy

erő hatalmasabb: a szellemé). A magyarországi szlovakisztika szintén megtalálta a módot, hogy ez időben is — a bénultság évei után — kiemelkedő nyelv- és irodalomtudományi, valamint néprajzi és történelmi művek egész sorával mozdítsa elő a későbbi megbékélés alapjául és föltételéül szolgáló kölcsönös megismerés ügyét. Kniezsa István, Király Péter, Gregor Ferenc nyelvészeti munkái okkal váltottak ki megérdemelten széles körű elismerést. Szalatnai Rezső fáradhatatlanul dolgozott a két irodalom kölcsönösségének tudatosításán. Az évülhetetlen érdemű Sziklay László, aki a szegedi Pedagógiai Főiskola tanáraként is áldozatos munkát végzett, az összehasonlító irodalomtudomány nemzetközileg kipróbált módszereit eredményesen alkalmazva fejtett ki figyelemkeltő tudományos munkásságot. Mellette, s jórészt az ő ösztönzéseit követve Fried István, Kiss Gy. Csaba, Csukás István és Käfer István nagyívű és többfelé ágazó tevékenységgel szereztek megbecsülést maguknak és elsődleges tudományszakuknak: a hungaroszlovakisztikának. (Mellesleg — elveltűnődve az e világbeli hálátlanságon — hadd tegyem szóvá, hogy immár négy és fél év telt el e kiváló és nemzetközileg is okkal becsült szlovakista irodalomtudósunk — Sziklay László — elhunyta óta, s lekötelezett tanítványai és követői közül mindmáig senki nem szentelt elemző kritikai tanulmányt a szaktudomány érdekkörén túlmutató, úttörő jelentőségű életművének. Pedig ez ugyancsak jó alkalom lett volna a magyarországi irodalomtudományi szlovakisztika helyzetének fölmérésére, és fejlődési távlatainak vizsgálatára.)

A közép-európai összehasonlító történettudomány magyar művelői közül főként Kovács Endre, Függedi Erik, Arató Endre, Kemény G. Gábor, Vigh Károly, Niederhauser Emil, a újabban Szarka László megfontolt adat- és anyagközlések révén a magyar—szlovák viszony/viszály sokféleképp kényes vonatkozásait tárták fel, s valamennyien — bár természetesen más-más módon — a kiegyenlítődés, a megbékélés, az esetleg mégis megvalósítható kiegyezés érdekében munkálkodtak. Külön kiemelésre kívánkozik az irodalomtörténészként is jelesen tevékenykedő Gyivicsán Anna értekezése „a magyarországi szlovák nyelvszigetek etnokulturális változásairól", amelynek — a téziseken kívül — eddig egy jelentős fejezete jelent meg nyomtatásban, méltó figyelmet keltve (*A szlovák kultúra változása városi környezetben: Nyíregyháza.* Regio, 1991/1.).

A néprajz kutatóinak érthetőmód különlegesen sok feldolgozandó témát kínál a hajdan közös államban élt két nép állandó érintkezése, s tudósaink — Balassa Iván, Gunda Béla, Ortutay Gyula és mások ösztönzésére — éltek is e kedvező lehetőségekkel. A kiemelkedően termékeny népzenekutatás eredményei közül — eredetiségük okán — külön is gondolatkeltők Szőke Péter új szempontú tanulmányai.

Egyébként, aki kézbe veszi és áttanulmányozza a Käfer Istvántól szerzetesi szorgalommal összeállított terjedelmes bibliográfiát (*A szlovák és a cseh irodalom magyar bibliográfiája a kezdetektől 1970-ig.* Akadémiai, 1985.), amely a szlovák és a cseh műveltség termékeinek magyar nyelvű fogadtatásai adatait sorolja fel nem kevesebb, mint 21 708 tételben, akaratlanul is meggyőződhet róla, hogy olyan komplex módszerű tudományszaknak, amely egy másik nép múltját, fejlődését, helyzetét és persze tudati világát kívánja — a sajátunkkal összevetve — megismerni és megismertetni, a lehetőséghez képest eleve interdiszciplinárisnak kell lennie. Új távlatok nyílnak hát a magyarországi szlovakisztika előtt, miként — hitem szerint — a szomszéd népek közti kölcsönös kapcsolatokkal foglalkozó egyéb összehasonlító tudományszakok előtt is.

E fölismerés késztet arra, hogy fokozott érdeklődéssel kísérjem az említett és nagy jelentőségűnek ítélt bibliográfia szerzőjének irodalomtörténészi és közírói tevékenységét. Úgy vélem ugyanis, hogy a bibliográfusi anyaggyűjtő és -rendszerező munkája során olyan tapasztalatokkal gazdagodhatott, amelyeknek a gondos megismerése, kritikai mérlegelése, s a mások eredményeivel meg a magam elgondolásaival való egybevetése hasznára lehet tudományszakunknak. Käfer István most megjelent könyve „a magyar—szlovák szellemi

kölcsönösségről" (*A miénk és az övék*. Magvető, 1991.) fölöttébb alkalmasnak látszik rá, hogy általános érvényű észrevételek megfogalmazására késztessen.

*

Elöljáróban elmondom, hogy e könyv régebben és újabban írt tanulmányokat, cikkeket, előadásokat, hozzászólásokat, vagyis meglehetősen elegyes szellemi termékeket kínál olvasásra, három fejezetbe csoportosítva. Az első „a magyar—szlovák szimbiózis koráról" közöl részint tudományos igényű, részint inkább csak vázlatszerű beszámolókat. A másodikban „irodalmaink rokonságáról" címmel, ám e címtől jócskán el is távolodva, arcképvázlatokat olvashatunk múlt századi és jelenkori szlovák költőkről és prózaírókról. A harmadik „kapcsolataink problémáiról" tartalmaz általában elgondolkodtató, olykor azonban vitára is késztető írásokat.

A kötetben olvasható harminc szöveg közt van néhány, amelyek minden tekintetben kiemelkedő irodalomtörténeti, illetve -kritikai tanulmányoknak minősíthetők. Ilyenek főleg a „II. Rákóczi Ferenc és szabadságharca a szlovák nemzet kultúrájában" című értekezés, továbbá a Sládkovič-életművet széles körű tájékozottsággal elemző tanulmány („Andrej Sládkovič"), végül „a magyarországi szlovákok irodalmát" összefoglalóan, sőt társadalmi keretbe is illesztetten bemutató esszé. Sajnálom, hogy Käfer kötetének nem minden írása ilyen igényes színvonalú. Akadnak köztük vázlatosak (amilyen „a barokk magyar—szlovák vonatkozásait" fölvillantó adalék), s főleg a harmadik rész tartalmaz bosszantó bőségben alkalmi szösszeneteket is. Mindez természetesen az egyenetlenség érzetét kelti. Célszerű tömörítéssel, gondos szerkesztéssel nyilván el lehetett volna érni, hogy a kevesebb több legyen. Minden munkának — a szelleminek is — van melléktermék; kár, ha fölöslegesen terheljük vele munkánk eredményét, a művet. „Jót s jól: ebben van a nagy titok", a filológiai indíttatású irodalomtudományi tevékenységben is.

De hát fogadjuk el e könyvet úgy, ahogy kézbe kapjuk. Annál is inkább, mivel a kifogásolt szövegközlési kuszaság alkalmasint még feltűnőbben kiemeli jellegzetes közép-európaiságunkat. Meg aztán, s főleg: különleges érdeme szerzőnknek, hogy a szösszenetnyi szövegei sem érdektelenek; többnyire — még ha nyersanyagként hatnak is — van bennük mérlegelhető érv vagy vitatható ötlet. Ritkán hagynak közömbösen.

Ennek oka kétség nélkül a szerző rokonszenves — noha nemegyszer kérkedve vallott — szellemi magatartásában kereshető: úgy érzi, a szlovákok magyar pártinak, a magyarok viszont szlovák pártinak tartják, s e visszásságból arra következtet, hogy az út, amelyen jár, helyes irányba vezet. Nekem e magatartás azért is rokonszenves, mivel egyik kedvelt írómra, Montaigne-ra emlékeztet; ő ugyanis a felekezeti harcok lázától szenvedő Franciaországban, a sorsáról elmélkedve, múltbeli példa nyomán így határozta meg helyét — a mindenkori szabad emberek helyét — az egymásra acsarkodó felek viszályában: „A guelfek közt ghibellin, a ghibellinek közt guelf vagyok". Käfer legföljebb abban téved, hogy ezt az évszázadok óta más-más változatban ismétlődő, s a mi térségünkben — sajnos — nagyon is gyakori lelkiállapotot úgy éli át, mintha őelőtte mások nem lettek volna hasonló helyzetben.

A továbbiakban néhány, általános vonatkozású probléma kapcsán kívánok előadni közérdekűnek tűnő kritikai észrevételeket.

„A kérdés felvetése" című bevezető elvi állásfoglalás elején az a megállapítás olvasható, hogy „a magyar szlovakisztikában mindmáig tisztázatlan a magyar—szlovák irodalmi kapcsolatok mibenléte, elmélete és módszertana". (5.) E súlyosan elmarasztaló ítélet igazolására szerzőnk felsorolja azokat a múlt századi jeles irodalmárokat s e századi jól képzett irodalomtudósokat, akik nem ismerték fel, hogy a magyarországi szlovakisztika és a szlovákiai hungarisztika tárgya, úgymond, az „interetnikus kapcsolatok" vizsgálata legyen.

Általánosságban természetesen igaza van szerzőnknek, csupán az látszik érthetetlennek, miért épp csak az irodalomtörténészeken s az irodalomismertetőkön kéri ezt számon. Hiszen nyilvánvaló, hogy az interetnikai kapcsolatokkal együttesen, s egymás munkáját lehetőleg összehangolva, komplex módon kell(ene) foglalkozniuk a történészeknek, a demográfusoknak, a jogtudósoknak, az etnográfusoknak, a nyelvészeknek, az irodalmároknak, s újabban a politológusoknak is.

E kérdés kapcsán fontosnak tartom a Käfer „felvetésében" vázolt témakör kiegészítését a népeink történelem mögötti, mélyrétegi érintkezéseinek a módszeres vizsgálatával. Ismeretes ugyanis, hogy ma már a legszélesebben értelmezett történettudomány is feladatának tekinti — ahogy a legilletékesebb történész, Fernand Braudel írja — „a mély és gyakran csöndes névtelen történelem bizonytalan, ám roppant kiterjedésű területének feltárását". *(Écrits sur l'histoire,* 1969. 21.*)* A mi térségünkben pedig a népek együttélése a zivataros időszakok ellenére oly szoros volt, hogy a természetes érintkezés akkor is élénk maradt, amikor gyűlölködőn feszültek egymás ellen a hivatalos vezető rétegek. Ahogy — közvetlen megfigyelés alapján — Bartók írta népeinkről: „Békésen élnek egymás mellett; mindegyik a saját nyelvén beszél, saját szokásait követi, és természetesnek veszi, hogy más nyelvű szomszédja ezt teszi. Döntő bizonyítékerre a nép lelkének tükre: maguk a lírai népdalszövegek... A parasztok közt békesség uralkodik; gyűlölséget más fajtájúak ellen csak a felsőbb körök árasztanak." (Musical America, 1943.) Egyéb adatok is nagy számban bizonyítják ugyanezt. Fiatal történészeink és etnográfusaink részére mily szép feladat lenne például annak a számos adattal, sőt korabeli beszámolókkal is igazolható jelenségnek a vizsgálata, hogy még a századforduló évtizedeiben is (tehát a magyar—szlovák viszony végzetes megromlása idején) virágzón működött a cseregyerek-mozgalom: magyar gyerekek mentek szlovák vidékre (például az én apám Svätý Júrba) „tót szóra", ahogy akkor mondták — s helyükre szlovák gyerekek jöttek magyar vidékre (például a Csallóközbe) „magyar szóra". S természetesen vég nélkül sorolhatnám a kínálkozó témajavaslatokat: a házaló kisiparosokról, a mezőgazdasági munkásbrigádokról, a budapesti építkezések résztvevőiről..., ezek azonban rendre nem az irodalomtörténeti hungaroszlovakisztika tárgykörébe tartoznak. E tudományszak művelői természetszerűleg akkor végeznek hasznos munkát, ha — miként eddig — az irodalmaink fejlődésében előforduló kapcsolatok, párhuzamos jelenségek, tipológiai hasonlóságok vagy épp témakölcsönzések vizsgálatát végzik, Sziklay iránymutató példáját követve minél elmélyültebben, minél körültekintőbben. A társadalmi tudatformák alakulásának elemzését bízzuk a szociológusokra, a politikai változások s az ezek nyomán módosuló közgondolkodás értelmezését pedig a politológusokra.

Mindezt természetesen nem szándék nélkül hozom itt szóba.

Nehezményezem ugyanis, hogy szerzőnk — főleg könyvének a *Kapcsolataink problémáiról* című harmadik részében — egyre-másra vet föl olyan politológiai vonatkozású kérdéseket, amelyeknek vajmi kevés közük van az irodalom részterületeihez, ahol ő tájékozottan mozog — sőt olykor általában semmi közük sincs a voltaképpeni irodalomhoz. Így aztán olyan dolgozat olvastán, amilyen például *A szlovákoknak is van Trianonjuk,* önkéntelenül is Apellész festő szava jut eszünkbe a vargáról, aki olyasmibe avatkozik, amihez nem ért; s kívánjuk, bár maradna kaptafájánál. A Trianonra utaló cím olvastán ugyanis az lenne hihető, hogy a nagyhatalmak valamiféle abszurd döntése folytán a szlovák nemzet egyharmada négy, különböző berendezkedésű ország fennhatósága alá kényszerült. Szerzőnk azonban — természetesen — nem ilyesmi alapján beszél a „szlovákok Trianonjáról", hanem azért, mivel — szerinte — a szlovák—magyar együttélést a szlovák—cseh együttélés követte, vagy — élesebb fogalmazásban — a magyar elnyomást a cseh elnyomás váltotta fel. Így volt-e ez valóban? E sorok írója legkevésbé sem politológiában bóklászó irodalomtörténész; mivel azonban két évtizeden át (1918—1938) állampolgára volt az első Csehszlovák Köztársaságnak, s nemzedéktársaival együtt igyekezett nyitott szemmel megismerni

s elfogulatlanul megérteni a körülöttük alakult fejleményeket, hiteles tanúként állíthatja és adatokkal bizonyíthatja, hogy aki az akkori helyzetet a szlovák nemzet Trianonjának nevezi, továbbá aki az akkori szlovák nemzetet a Hlinka-párttal azonosítja — vagy téved, vagy megtéveszt.

Ilyen és hasonló kényes kérdésekben csak rendkívüli tapintattal, körültekintő hozzáértéssel, a politikai tudományok művelőinek (Montesquieu-nek, Tocqueville-nek, Eötvös Józsefnek, Max Webernek..., s előttük és utánuk oly sok másnak, köztük Jászinak és Masaryknak is) az alapos ismeretével szabad véleményt nyilvánítani.

Hasonlóképp: *A miénk és az övék* című esszében, amelynek föltételezhető jelentőségét szerzőnk azzal is hangsúlyozza, hogy e címet az egész kötet élére állította, halmozottan olvashatunk érvekkel alá nem támasztott állításokat. Például ilyeneket: „Nem lehet úgy nemzeti békét teremteni, ha azt hisszük, hogy a szlovákiai magyar más magyar, mint a magyarországi, s az itteni szlovák nem olyan szlovák, mint a határon túli." (263) Megint csak azt mondhatom, amit már föntebb is; ilyen kényes ügyben nem elég az apodiktikus kijelentés; pontosan kell közölni s tételesen bizonyítani: ki, hol, mikor állított ily súlyos következményű badarságokat. Épp Käfer, aki az e kötetben is olvasható Sládkovič-tanulmányában kitűnő kritikai érzékkel mutat rá a helyi és az egyetemes, a rész és az egész viszonyos összefüggéseire, ne érzékelné, hogy tudományszakunk alfája és omegája a tények és adatok tisztelete, a fedezet nélküli állítások következetes mellőzése, ami más szóval az igazság keresését jelenti?

Ugyanezen okból érzem sikamlósnak az újabb szlovák irodalomban sűrűn előforduló magyar „sztereotípiák" tanulmányozását is, amit pedig szerzőnk a további munkálkodása központi témájának nevez. Eltekintve ugyanis attól, hogy az ún. sztereotípia-kutatásnak kiterjedt nemzetközi irodalma van, s ennek az általam ismert darabjai általában óvatosságra intenek, a szlovák forrásokban ismétlődő „sztereotípiák" csak az egyébként is túltengő eleve elfogultságot fokozzák, az ellenségképet erősítik. Ha tehát nem azt keressük, ami összeköt, hanem ami elválaszt, a sajnálatosan meglevő érzelmi szakadék mélyítésén fáradozunk. Vegyük példának a Käfer könyvében több helyütt is — elrettentésül — idézett otromba szólást, amely szerint „a tót nem ember, a kása nem étel". Ez a múlt század végén s a jelen századunk elején, a legundorítóbb társadalmi környezetben fogant „sztereotípia", amely — szerzőnk emlékeztetése szerint — mai szlovák regényekben is visszhangzik, ugyanannak a (nem is föltétlenül magyar származású) szűk uralkodó rétegnek az elviselhetetlenül pökhendi szemléletét fejezi ki, amely a nemzetünk nagy többségét alkotó, szavazati jogától megfosztott és elvándorlásra, „kitántorgásra" kényszerített parasztságra is szégyenbélyeget forrasztott. Értelmezésem szerint a „sülve jó a paraszt, akkor is a fene egye meg" ugyanazt jelentette s ugyanolyan érzelmi tartalmat hordozott, mint a „tót nem ember". Helytelen hát ez utóbbi „sztereotípiát" s a hozzá hasonlókat úgy beállítani, hogy lám miként véleked-tek „a" magyarok „a" szlovákokról, főként pedig, hogy e bántóan felületes általánosítás a második világháború után — risum teneatis, amici? — egy egész népcsoport, az „emberi hang" hirdetői, kollektíven bűnössé nyilvánításának lehetett egyik indulati indoklása, méghozzá a magát demokratikusnak hirdető államrendben. Ez utóbbi szempontot csak azért említem, mivel a kín-keservesen polgárosodó feudális Magyarországon még az 1913. évi törvényerejű rendelet értelmében is választójogot a felnőtt férfilakosság egyharmada gyakorolhatott! Nyilvánvalóan akkor is volt, azóta is van egy másik — igazabb — nemzet: szerencsére e csöndes többség hordozza s adja át nemzedékről nemzedékre a valódi értékeket. Így van ez mindenütt, miért épp nálunk lenne másként? A mostani utalásunk tárgyául szolgáló korban is népünk igazi szellemi és erkölcsi értékeit, valóságos gondolkodását nem a megtévesztő eszméket dörgő Grünwald Bélák, s nem is a hamisan hangoskodó Rákosi Jenők fejezték ki, hanem sokkal hitelesebben Mocsáry Lajos, Ady Endre, s a hozzájuk hasonlók... Ők azok, akik a mások bűnét is átérző felelősség miatt lehajtott

fővel, de emelt szívvel — sursum corda! — vallották, hogy az ismeret lelkiismeret nélkül csak romlása a nemzetnek. Igen, ők tiltakoztak! 1945 után viszont a szlovák írók nem tiltakoztak, sőt: igencsak emlékezetes példáját adták az írástudók árulásának...

A nacionalista töltetű „sztereotípiák" létrehozásának és elterjedésének jellemző példájaként említhető a Käfertől is idézett példa nyelvünkről, amely — úgymond — „idegen nyelvekből összeállított tákolmány, még az agyonkoptatott 'haza' szó is, ami nem egyéb, mint a német 'Haus' eltorzított változata" (230). Bizonnyal fölösleges említeni, hiszen ezt nyilván Käfer is tudja (csak — tapintatból — nem mondja), sőt esetleg még a múlt század végi parlagian etimologizáló szlovák nemzetvédők előtt sem volt ismeretlen, hogy a ‚ház' szavunk ősi finnugor örökség.

Szerzőnknek e gyakran bukdácsoló kalandozása a politológia bozótjában irodalmi mű elemzését is kétesen befolyásolja (jóllehet, épp ezt a munkát — a műelemzést — várjuk el tőle legtöbb indokoltsággal). Nos, könyvének az *Irodalmaink rokonságáról* című második részében tűnődést keltő tanulmány foglalkozik a „szlovák—magyar összefüggésekkel" Ladislav Balleknek *A segéd* (Pomocník, 1977) c. regényében, amely a pozsonyi Madách Kiadó gondozása révén, Hubik István kiváló fordításában magyarul is olvasható (1980). Käfer ismételten hangoztatja, hogy fontos műről, kiemelkedő alkotásról van szó, méltatása azonban — különös módon — csak a tartalomra, a szereplőkre (ezek nyelvhasználatára), s általában a társadalmi-politikai kapcsolódások feltárására korlátozódik. Persze, jól tudom, hogy vannak szociológusok — köztük Masaryk is —, akik a szépirodalmi művekben egy-egy korszak vagy társadalmi csoport, vagy e csoportot alkotó kisebb egység (például család) tudati világának a kifejeződését keresik — több-kevesebb sikerrel. Az irodalmi mű azonban, főként ha értékes alkotás, más is, több is, mint csak szociológiai vgay politológiai adattár. Ha pedig a méltató vagy bíráló — valamilyen meggondolásból — csak erre korlátozza figyelmét, nem lenne-e indokolt, főképp pedig tanulságos az összehasonlító munka vállalása, vagyis — esetünkben — annak vizsgálata, hogy ugyanazon témát: a zömmel magyar lakosságú Dél-Szlovákia nemzetiségi összetételének megváltoztatására 1945 után tett erőszakos kísérletet miként dolgozza fel e jeles szlovák író az igazságtalanságot igazolva, s milyen másképp az igazságot — akárcsak óvatosan — bemutatva valamelyik ott élő magyar pályatársa, mondjuk Duba Gyula vagy Dobos László, vagy akár Fábry Zoltán az 1945—1948. években írt, de csak most megjelent *Üresjárat* című naplójában (1991).

Továbbá: ha már egyszer elsődlegesen tematikai vizsgálódásról, valamint — érintőlegesen, ám szerfölött elgondolkodtatón — magyar nyelvi elemek regénybeli előfordulásainak számbavételéről van szó, a „beszélő nevek" szerepe is figyelmet érdemelt volna. Tudvalevő ugyanis, hogy a mi tájainkon keletkezett irányregényekben a helységneveknek és a családneveknek is gyakran van jelentéshordozó feladatuk. Ha tehát a cselekmény helyszínéül szolgáló Palánkon (amely — tudjuk — Ipolyság átlényegített neve) az író Koháry névvel ruház fel egy mészárost, akinek üzletét az új hatóságok az odatelepült hegyvidéki szlováknak utalják ki, nyilvánvaló a hangulatkeltő szándék. Azon a tájon ugyanis, azaz Hont megyében, amelynek egyik járási székhelye Ipolyság (a regénybeli Palánk) volt, a roppant vagyont birtokló s grófi és hercegi címmel ékesített Koháryak neve az elnyomó arisztokrácia mindenhatóságát jelzi. A bökkenő persze menten szembeötlik; hiszen e nevet legföljebb csak szlovák regényben viselheti kisvárosi mészáros; a valóságban e vidéki mesteremberek éppúgy a nép fiai voltak, mint akik javaikat ajándékba kapták: a szlovák vidékről érkezett Riečan és társaik. Ily képtelen névadásra nem kétségesen azért volt szükség, hogy fedezetük legyen a Ballek regényébe szőtt politikai eszmélkedéseknek; például ennek: „Bizony megalázó életük volt régen a szlovákoknak. Tót nem ember. Ezt mondták annak idején Magyarországon." (Szívesen hozzátenném: nemcsak a szlovákoknak volt rossz soruk; rossz sora volt a magyar népnek is, főként a parasztságnak: a napszámosoknak, földmunkásoknak, uradalmi cselédeknek, a nemzet többségének. Köztudomású, hogy az akkori Magyarország-

ról kivándorlottak közt a magyar nemzetiségűek aránya lényegesen nagyobb volt, mint bármely nemzetiséghez tartozóké.)

Egyébként, a fölösleges félreértések elkerülése végett, hadd említsem meg, hogy Ballek regényét én is figyelemre és elemzésre méltó műnek tartom, főként egy — a lezüllesztett társadalom bűzös televényéből kinőtt — jellegzetes közép-európai pikaró-figura, a segéd sikeres megalkotásának érdeme folytán. Bizvást megérdemelte volna, hogy Käfer ne csak a „szlovák—magyar összefüggéseket" keresse benne, hanem szövegkritikai eszközökkel a sajátos esztétikai értékeket is.

Az előadottak alapján úgy tűnik, szerzőnk, aki pedig a Sládkovič-tanulmányában meg — részben — a magyarországi szlovákok irodalmi próbálkozásairól írt dolgozatában is érzékenyen és filológiai körültekintéssel vizsgálta a tárgyul választott alkotásokat, az e kötet harmadik részében olvasható írásainak tanúsága szerint inkább vonzódik a művelődéstörténeti tények és adatok csoportosításához, mint az irodalmi művek esztétikai értékeléséhez. Az irodalmat — méghozzá a legszélesebben értelmezett irodalmat — leltározó bibliográfus mintha háttérbe szorítaná a teremtő képzelet alkotta szóművészethez spontánul vonzódó szellemi embert. Kosztolányinak a Jules de Gaultier-től kölcsönvett s térségünkre alkalmazott megkülönböztetése szerint ő inkább *homo moralis*, mint *homo aestheticus* (míg nagy elődje, a hazai irodalomtudományi szlovakisztika nemzetközileg elismert művelője, Sziklay László, ellenkezőleg: a kapcsolatokban is inkább az esztétikai értékek érvényesülését kereste).

Persze, azért Sziklay is több ízben elemezte behatóan az ún. hungarus problémát, vagyis azt a kínos jelenséget, amelyre Käfer is — ám Sziklay említése nélkül — többször kitér könyvében, vagyis hogy az előző századok szélesebb értelmű 'hungarus' szavát egyszerűen a szűkebb jelentésű 'magyar' szóval helyettesítették, s nem gondoskodtak olyan fogalmi megkülönböztetésről, amilyent a velünk együtt élő nemzetek — azaz „nemzetiségek" — a maguk nyelvében meghonosítottak. Ahogyan Sziklay e fogalomkör kialakulásáról helyesen írta: (a nemzetiségek) „következetesen tettek éles különbséget az 'uhorský' és a 'madarský' — az 'ungarisch-ungarländisch' és a 'magyarisch' — között, mi a magunk nyelvében ezt mind a mai napig nem tudjuk megtenni... Látszólag csak a magyar szókincs kérdése, nyelvészeti kérdés, de az előbb említett tényben gyökerezik, hogy a XIX. századi magyar nemzeti mozgalom vezetősége az előző korszak latin 'hungarus' szavát egyszerűen ‚magyar'-ra fordítja — és ez az ország más nyelvű népeinél számos félreértésnek, ellentmondásnak lesz a forrása." (*Együttélés és többnyelvűség az irodalomban.* Gondolat, 1987. 77.)

Sziklay az itt idézett szövegben — tudóshoz illő mértéktartással — csupán sajnálkozva állapítja meg, hogy „mind a mai napig" nem sikerült megalkotni a vázolt fogalom magyar nyelvi kifejezőjét. Käfer viszont — sajátlagos terminológiai újítással — mindjárt pótolni is próbálja e hiányosságot. A történelmi — vagyis az 1918 előtti — Magyarországot, szlovákul Uhorskot következetesen Magyarhonnak, a Felvidéket pedig (minthogy e földrajzi névtől — mint írja [263] — viszolyog) Felföldnek jelöli. Nyilván nehéz átlátni, hogy jelentéstani szempontból a 'Magyarhon' miért elfogadhatóbb, mint például a 'régi Magyarország' vagy akár az '1918 előtti Magyarország', s hogy a 'Felföld' fogalomba miként fér bele a Kisalföld vagy a Csallóköz... Persze, érthetőmód, nem is erről van szó, hanem Käfer föntebb vázolt politológiai törekvésének arról az elgondolkodtató indítékáról, hogy ne borzoljuk északi szomszédunk nemzeti érzékenységét. Csak hát — vethető ellen — mi nem vagyunk „szomszéd"? A mi érzékenységünket nem kötelező figyelembe venni? A második világháború után és az azóta is történtek ne legyenek semmi hatással érzékenységünkre? A mi dolgunk csak az lehet, hogy bűntudatosan vezekeljünk — ugyan miért? Talán azért, mert az egyként ellenszenvesnek ítélt és lázadásra ingerlő közös uraink a feudális „Magyarhonban" éppúgy elnyomtak bennünket, a magyar népet, mint a szlovákokat? Az illetékes szlovák történészeknek igazuk van: címeres családok bőven parádéztak az ő nemzetükben is. S e címere-

sek éppúgy elnyomták, kizsákmányolták, megnyomorították e magyar pórokat, mint a szlovákokat. E tekintetben — Käfer könyvének címére célozva — nincs különbség aközött, ami a miénk, s ami az övék. Egymás érzékenységének a viszonos tisztelete szerves része a szellemi kölcsönösségnek, amelyet szerzőnk programként jelölt meg könyve alcímében.

*

Kölcsönösség: nem kétségesen ez az a kulcsszó, amelyet sohasem szabad felednünk, amidőn „annyi balszerencse közt, oly sok viszály után" is tiszta szívvel és őszinte akarással fáradozunk a gondban, reményben azonosan egymás mellett, egymásra utaltan élő népeink teljes körű megbékélésének távlati ügyén. Kölcsönösség nélkül nincs jó viszony, igaz szó nélkül nincs barátság. Az irodalmi és tudományos kapcsolatok ápolása azért oly fontos, mert a politikai érdekek elválaszthatják a népeket, szembeállíthatják az országokat, a szellemi értékek közvetítése azonban — főként ha elfogulatlanul végezzük — kiegyenlíti az ellentéteket; amit a politika elront, a kultúra helyrehozhatja. Ez az a terület, ahol mindnyájan egyenlők vagyunk; itt nincs többé magyar és szlovák, csak megértésre vágyó ember van. Illyés szavai szerint „a goethei világirodalom a népeknek igazabb és tartósabb közössége lehet, mint a Népszövetség". A magyar—szlovák szellemi együttműködés pedig ennél is közvetlenebb egyengetője népeink békés együttélésének. Ha pedig e szellemi együttműködést nem sikerül a kölcsönösség jegyében eredményesen megvalósítani, kétség nélkül sok derék fáradozás mehet veszendőbe.

A mi tájainkon ugyanis az irodalomnak, s kisebb mértékben a más művészeteknek, valamint általában a humán tudományszakoknak is közismerten különleges szerepük volt a nemzettudat formálásában. Amikor tehát a szellemi javaknak, s ezeken belül kiváltképp a sajátos irodalmi értékeknek a kölcsönös átadását és elfogadtatását szorgalmazzuk, voltaképp a nemzeti létünk, nemzeti gondjaink egészét kínáljuk megismerésre a másik népnek, amelytől az ő hasonló javait kapjuk cserébe. Csak helyeselni lehet Käfer nézetét, midőn — könyve végén — vallomás értékű megállapítással búcsúzik olvasójától: „A magyarság és a szlovákság közös múltjának és mai együvé tartozásának feltárása... legszemélyesebb magyar nemzeti ügy és ezzel együtt igazság és emberség dolga, politikai hatásoktól és politikai rendszerektől függetlenül."

A kölcsönösség eszméjéhez híven kívánni illik, hogy a szlovák hungaristák is a „legszemélyesebb nemzeti ügyüknek" tekintsék a magyar szellemi értékek maradéktalan és elfogulatlan megismertetését. Az arányok kiegyenlítődése nyilvánvalóan komoly hasznára lenne a kölcsönösségnek. Nincs értelme elhallgatni, hogy a szlovák hungarisztika teljesítménye jelenleg még — sajnálatos módon — mennyiségileg mögötte marad a magyar szlovakisztika eredményeinek. Példánkat csak az irodalmi kapcsolatok területéről véve: nem kétségesen komoly hasznára lenne mindkét ország kutatóinak vagy akár csak az érdeklődőknek, ha ott is készült volna, esetleg készülne olyan teljességi igényű bibliográfia a magyar szellemi termékek szlovák (és cseh) nyelvű fogadtatásáról, amilyen Käfer Istvánnak a már elismeréssel említett műve. Hasonlóképp bennünket, magyarokat is szerfölött érdekelhetne irodalmunk történetének szlovák nyelvű és szlovák távlatú: a szlovák kapcsolódásokat és párhuzamokat gondosan figyelembe vevő feldolgozása. A másik tükörben láttatás, a másképp működő mérleg jelzése az érdekelteknek is hasznos lehet. Ilyen összefüggésben látszik tanulságosnak, amit Cocteau írt arról, hogy őt mindig jobban érdekelte és további töprengésre késztette az, amit műveiről külföldi kritikusoktól olvashatott; más szemszögből megvilágítva láthatta, amit a maga nemzetbeliek — úgymond — ismert szólamokkal sommásan szoktak értékelni. Még fokozottabban van ez így az irodalmi elvek és művek fejlődéstörténetének megítélésében. Amiként erre jó példa lehet Sziklay László tudományos igényű rendszerezése, *A szlovák irodalom története* (Akadémiai, 1962) vagy Szalatnai Rezsőnek az azonos című, ám esszéstílusa folytán olvasmányosabb feldolgozása (Gondolat, 1964).

A szlovák irodalomtudományi hungarisztika alkotásai közül számunkra is fölöttébb tanulságosan emelkedik ki Rudolf Chmel összehasonlító tanulmányainak gyűjteménye: *Literatúry v kontaktoch* (Irodalmak kapcsolatokban, Szlovák Tud. Akadémia kiad., 1972), amely — 1980-ban — a pozsonyi Madách Kiadónál *Két irodalom kapcsolatai* címmel magyarul is megjelent, s amely bízvást tekinthető alapvető műnek. E kötetet szervesen egészíti ki a *Literárne vzťahy slovensko—maďarské* (Szlovák—magyar irodalmi kapcsolatok, Osveta, 1973). A kiváló komparatista újabb tanulmánykötete nem annyira közvetlen kapcsolatokat, mint inkább — nagyon indokoltan — párhuzamokat és egybevetéseket vizsgált: *Paralely a konfrontacie: o maďarskej literatúre a slovensko—maďarských literárnych vzťahoch* (Párhuzamok és szembesítések: a magyar irodalomról és a szlovák—magyar irodalmi kapcsolatokról. Slovenský spisovatel, 1986). E fontos művek részletekbe hatoló érdemi méltatása és bírálata most — sajnos — nem lehet feladatom. Annyit azonban — a kölcsönösség szellemében — e helyütt is hangoztatni kell, hogy a magyar szlovakisták körében igen élénk volt Chmel gondolatkeltő tanulmányainak fogadtatása, még ha a kívánatos szakmai vita — valószínűleg a protokolláris udvariaskodás okán — sajnálatosan elmaradt is. Nagyjábanegészében ugyanez mondható el a Chmel korszakos jelentőségű kezdeményezéseit újabban eredményesen folytató Karol Tomiš cikkeiről és tanulmányairól is. Az illetékes magyar szakkritika hasonlóképpen elismeréssel nyugtázta Jaroslava Pašiakovának a Komenský Egyetem kiadásában megjelent könyvét Kassák Lajos és a magyar avantgárd esztétikai elveiről és művészeti törekvéseiről (1973). *(Vývojové problémy a tendencie maďarskej avantgardy.)*

Elfogultság nélkül és mélyen sajnálkozva kell megállapítani, hogy az itt dicsérőleg említetteken kívül tudományos felkészültséggel — tudtommal (bár tévednék!) — senki nem foglalkozik a magyar irodalommal és a figyelmet érdemlő magyar—szlovák kapcsolatokkal. E körülmény pedig némileg egyenetlenné teszi országaink szakembereinek a több szempontból is szükséges együttműködését.

Igaz viszont, hogy irodalmunk — úgy látszik — főként a fordítások révén s oly kiváló közvetítők munkájának eredményeként, amilyenek mindenekelőtt Karol Wlachovský és Vojtech Kondrót, kiemelkedően van jelen a szlovák műveltségi tudatban. Kăfer István könyve is meglepő adatot közöl e jelenségről: „A hatvanas-hetvenes évek könyvtári forgalmi statisztikája szerint Jókai Mór és Mikszáth Kálmán műveit többen olvasták szlovákul, mint saját klasszikusaikat." (231) Ezzel szemben nálunk — mint köztudomású — egyelőre inkább a cseh irodalom néhány kiemelkedő alkotójának van hasonló általános sikere, főként Hašek, Čapek, Hrabal és — részben — Páral műveinek.

E jelenséget is érdemes lenne behatóbban vizsgálni. Ámde, bármint legyen is, hinnünk kell benne, hogy a magyar—szlovák szellemi kölcsönösség ügyét egyengetők hasznos és fontos munkával foglalatoskodnak. Bízvást megérdemlik, hogy akik más — esetleg (mint e sorok írója is) szomszédos — szakterületen működünk, elismeréssel és biztatással figyeljük tevékenységüket. Olyan lankadatlan erőfeszítésre vállalkoznak, amelyet állhatatosan kell végezniük, a rögtöni siker reménye nélkül, sőt a gyakori csalódások ellenére is. Ne mondjuk róluk, hogy lyukas edénybe töltögetnek tiszta vizet. A víz ugyanis kifolyhat, de az edény — reméljük — tiszta marad.

„Mítosztalan már, de lelkiismeret még"

FARKAS ÁRPÁD KÖLTÉSZETÉRŐL

A hatvanas évek második felében „rajban" indultak az erdélyi magyar líra új tehetségei, a *Forrás* úgynevezett második nemzedékének tagjai. A sok reményteljes pályakezdő között is kivételes figyelmet érdemelt Farkas Árpád már akkor erőteljesen egyéni hangú versvilága: hűsége az erdélyi örökséghez, erkölcsi komolysága, művészi igényessége fiatalos erővel, dinamizmussal, szemléleti, sőt, önszemléleti derűvel, bizodalommal és a kifejezésmód eleven szemléletességével társult. *Másnapos ének* című pályanyitó kötete nagy reményekkel töltötte el a magyar líra értő olvasóit, kritikusait. Aztán alig telt el három esztendő, 1971-ben a *Jegenyekör* mindenki számára egyértelművé tette, hogy a nagy várakozás nem volt alaptalan. Ezzel a kötetével Farkas Árpád egyszerre a magyar líra élvonalába érkezett, s ezt nemcsak a kritikusok regisztrálták örömmel, hanem még a magyarországi költőtársak is. Illyés Gyula éppúgy megkülönböztetett figyelemmel és várakozással tekintett rá, mint Nagy László. A bénító akadályoztatások után ekkorra mégiscsak színre lépő *Kilencek* pedig nemzedéktársi szövetségesül ajánlkoztak a *Kapuállító* és a *Vitorlaének* gárdája számára. A hozzájuk hamar fölzárkózó Nagy Gáspár is nyílt vallomással, versajánlásokkal, együttgondolkodó és együttérző versekkel jelezte a szövetségkötést és szellemi rokonságot. S ezek a kiragadott — bár korántsem esetleges — példák csak jelzések.

Farkas Árpád költői világképének hirtelen kitágulása és mélyülése mögött a tehetség immanens lehetőségeit kibontakozáshoz segítő külső erők is működtek. A hatvanas és hetvenes évek fordulóján a romániai diktatúra rövid ideig tartó megtévesztő enyhülést engedélyezett. Az ötvenhatos magyar forradalom után felerősödött nemzetiségi elnyomást is csökkentette valamelyest. Lélegzethez jutott egy pillanatra az elnyomott magyar nemzetiség, néhány évre lehetővé vált még a normális személyes kapcsolattartás is magyarországi és erdélyi magyarok között. A magyarországiak közül nagyon sokan ekkor látták először Erdélyt, először találkoztak személyesen erdélyi barátaikkal. Az erdélyi magyarok pedig ekkor utazhattak először újra Magyarországra és Nyugatra. A fiatal Farkas Árpád is eltűnődhetett néhány napig „Európa kivilágított ablakai alatt"... A romániai magyar kultúra is új fórumokat kapott *(Kriterion, A Hét)*, lélegzetet vett a romániai magyar irodalom. Máig emlékezetes és időtálló művek sora jelent meg néhány év alatt *(Zokogó majom, Anyám könnyű álmot ígér, Vendégség, Fától fáig, Caligula helytartója, Sajtóértekezlet, Kék farkasok, Istenek és falovacskák, Egy lócsiszár virágvasárnapja, Gólya szállt a csűrre, Csillag a máglyán,* majd már szinte a nagy sorozatot lezárón a *Kő hull apadó kútba* és *A nyugati hadtest)*. Ennek a még gazdagon folytatható sornak volt a legjobbakkal egyenrangú, az egyetemes magyar irodalomban is figyelmet keltő darabja a *Jegenyekör*. Aztán a román diktatúra már ezerkilencszázhetvenháromtól kezdve egyre drasztikusabb formákban nyilatkozott meg. Ezzel párhuzamosan Farkas Árpád költészete sem folytatódott a pályakezdés lendületével, magas minőségéből szikrányit sem engedett, de nagyon megfogyatkoztak versei. Következő köte-

tére már nyolc esztendőt kellett várni (*Alagutak a hóban*, 1979), ezt pedig azóta sem követte új verskötete — legutóbbi két esztendőtől eltekintve —, csak nagyon ritkán jelent meg egy-egy új verse is. Lehetséges, hogy pályájának ívе emberibb körülmények közepette is hasonlóképpen alakult volna, nem akarom az okot kizárólag a körülményekben keresni, azonban az is kétségtelen, hogy az olyan közösségi elkötelezettségű költő esetében, mint Farkas Árpád, nem lehet a pályaív alakulásakor a körülményeket figyelmen kívül hagyni. Azon is egyre többen tűnődnek, hogy a magyarországi „lágy diktatúra" milyen értékeket pusztított el rafinált manipulációs technikájával és cenzúrájával. A romániai „kemény diktatúra" pusztítása nyilvánvalóan sokkal számosabb, bár számbavételre nincs mód egyik esetben sem, hiszen ami meg sem született, arról beszélni is hiábavaló. Az azonban szembetűnő, hogy a romániai magyar irodalomnak a hetvenes évek elején egyértelműen megmutatkozó felívelése megtört a nyolcvanas évekre. Nagyívű kibontakozást ebben az évtizedben már senkinek a pályája sem mutathatott, a legnagyobb eredmény az önmegőrzés, a tisztességes szellemi önvédelem lehetett a legjobbak esetében is. A diktatúra, cenzúra, a könyvkiadás — helyesebben a könyvkiadás leállításának — ismert körülményei között ezen nem is lehet csodálkozni.

Mindezt nem Farkas Árpád mentségére hoztam föl, hiszen a *Püski* Kiadónál 1991-ben megjelent gyűjteményes kötete jelentős költészet foglalata, s egyben azt is bizonyítja, hogy Farkas Árpád a diktatúra gettójában, a világtól, az európai szellemi eseményektől, az értelmiségi létezés elemi feltételeitől megfosztva is megőrizte azt a magas szellemi és erkölcsi minőséget, amelyikkel jó két évtizede beírta nevét a magyar költészet legjobbjai közé. *A szivárgásban* példaszerűen szerkesztett összegzése Farkas Árpád eddigi költői eredményeinek.

A korai ciklusok fiatal költője csupa hit, vitalitás és bizalom. Eszmélkedése egyszerre meghitt, bensőséges és fiatalosan hetyke. Könnyedén, „panyókára vetett kabáttal" érkezik, tisztásigényének, elkötelezettségének, küldetéstudatának vallomásai egyszerre ragadnak meg őszinteségükkel és komolyságukkal. A költői öntanúsítás mosolyt is fakaszthat olykor gyönyörű naivitásával, de az életmű utólag minden lényeges ponton igazolja a korai küldetéstudat eltökéltségét. Másrészt ezekben a — sokszor még természetszerűleg suta sorokat is tartalmazó — ifjúkori versekben is megnyilatkozik Farkas Árpád realitásérzéke, differenciált látásmódja: a nagy álmokat, világmegváltó terveket nyíltan valló költő finom öniróniával is szemléli magát. Kiválását az otthoni közegből ő is küldetésként fogja fel, miként Nagy László, s ő is egész világnyivá növeszti a maga „anyakép"-ét. De amikor bemutatná anyjának nagy terveit, világmegváltó szándékait, még mielőtt megszólalna, nagyon is hétköznapi, gyakorlati feladatot kap: „Eredj, lelkem, hozz egy ölnyi aprított fát." Ez a finom irónia nem kérdőjelezi meg a küldetést, csupán azt tudatosítja már ekkor, hogy magányos küzdelemre kell berendezkednie a költőnek még abban a közegben is, amelyiknek a képviseletét vállalta. A korai pályaszakasz küldetést fogalmazó dinamizmusát, lobogó hitét a jellegben hozzá hasonló „kamaszszerelem" élményköre egészíti ki.

József Attila, Nagy László és — ritkábban — Ady, Illyés tudatosan vállalt hatását mutatják a sorokon áttűnő képek, a világot otthonossá tenni igyekvő költői szándék, s az önbiztató, önerősítő gesztusok. A hit és tűz dinamizmusát szeretetből, részvétből táplálkozó bensőségesség és tárgyszerű szemléletesség, gazdagon metaforikus természetlátás egyéniti („Fejednél ejtőernyőt nyit a vadkapor, beléfogódzik a Föld s már lebeg, nem zuhan." „napraforgók lámpái", „margaréták tányérjai", „mint aluvó gránátalma-bimbó").

Hirtelen kitágul a versvilág, a költői szemlélet összetettebbé és keményebbé válik, a nagy program nem tűnik el, hanem a hétköznapok kegyetlen realitásaival szembesül, eltökélt és sokrétű költői cselekvéssé nemesedik. „Köszörű-időben" kezdi meg mélyebb számvetését az emberi sorsnak azzal a lehetőségével, amely ugyan az erdélyi magyarság szűkebb közegében adott tapasztalata, de melyet egyetemes érvényű létdrámaként tud már kifejezni.

Ekkor derül ki, hogy a nagyhitű költőnek van ereje szembenézni a komor realitásokkal is. Felméri helyzetét, s illúziótlanul vállalja azt. „S nincs futamodás — körben a jegenyék!" *(Jegenyekör)*. Költői világképének törvényszerűsége, hogy az emberi helytállásnak, küzdelemnek — a huszadik század második felében abszurd tényekkel szembesülő — új programját is gazdag erdélyi ember- és tájélménye képzeteiben fogalmazza meg. *Mikor az öregemberek mosakodnak* kezdetű prózaköltemény a mindenkori magyar költészet egyik remekműve: egy mindennapi cselekvés bemutatását — a mozdulatok történelmi és mitológiai kitágításával, a tárgyias szemléletesség metaforikus és reflexív dúsításával — az emberi tisztaságvágy nagy versévé emeli. Motívumaiban hangsúlyosan magyar ez a költemény, de üzenete egyetemes érvényű, benne „hatalmas tisztaságszomjjal hajlik a zöld vizek fölé a Huszadik Század." A *Lipovánok* hasonlóképpen teremt egyensúlyt tárgyias bemutatás és reflexív értelmezés között, a vers egészéből elevenen érzékelhető az erdélyi magyar és a kemény létküzdelmet vívó lipován nép párhuzama, a zárlat mégis a bensőséges közösségvállalás érzésével toldja ezt meg: „Lipovánok, atyámfiai!" Farkas Árpád úgy tud összegzőn lezárni egy verset, hogy a főmotívum új jelentéssel gazdagodva, a meglepetés élményével hat. Az emberi sorsok történelmi és létfilozófiai érvénnyel jelennek meg a verseiben. Egyre gyakrabban kényszerül arra, hogy az etikus személyiség belső ügyeként nézzen szembe szűkebb közössége helyzetével. Ez az eszmélkedés az egyik gazdagító forrása Farkas Árpád költészetének már a hatvanas évek végétől kezdve. A közösségi gond, a veszélyeztetettség, az erdélyi magyar sors távlattalansága, kiszolgáltatottsága természetszerűleg került e küldetéses költészet centrumába. Erős kihívást adott ennek Farkas Árpád nyugati útja is. *A befalazott szószék* plasztikusan, érzékletesen jeleníti meg a bécsi látványt — a Kapisztrán János befalazott szószéke előtt gondtalanul evő-ivó, kártyázó bécsi polgárokat —, majd egyetlen váratlan, ám az adott szituációban természetes önreflexív kérdéssel a nemzetiségi magyarság magárautaltságának, magárahagyatottságának kifejezésévé tágítja a látványt: „Hej, te békétlen, / mit érne, ha mi itt / kongatni kezdenénk / közömbös Európa közömbös harangjait?" Így kap a versben nyomatékot és új értelmet a „befalazott szószék" motívuma. A metaforaképzésnek ez a plaszticitása, a szemléletes látvány eszmei telítése Farkas Árpád költészetének egyik legnagyobb erőforrása. *Idegenben*, nyugat-európai útján a szabadság fuvalmaitól „dülöng"-ve is az otthoni világhoz kötő érzéseit fogalmazza meg, pedig a vallomás ihletében is pontos, sőt kegyetlen képet fest az otthoni világról. Számára azonban már ekkor evidencia, s nem tétova tűnődés kérdése a szellemi helytállásnak az a módja, hogy nemzetiségével fizikai létében is sorsközösséget vállalva fejezi ki ennek a létnek az abszurditását, s keresi humanizálásának lehetőségeit. Többnyire éppúgy a „Lehetetlen képviseletében" vállalja küldetését, mint az emberi sors esélyeivel viaskodó Nagy László tette ezt pályájának utolsó szakaszában.

Farkas Árpád közössége minimális emberi jogaiért is küzdve méri fel az emberi sorsot, s a nemzetiségvédelem, mint az emberi személyiség elemi jogainak védelme közvetlenebb, gyakorlatibb feladatokat is megfogalmaztat vele. Egyre gyakoribbak lesznek költészetében a létfilozófiai töprengések, de ezek többnyire elválaszthatatlanul összekapcsolódnak a nemzetiségi közösség szellemi és erkölcsi képviseletével is. Kötetének ilyen vonatkozásban is jelentéses a struktúrája: a nyugat-európai „lehetőségek" és látványok számbavétele, felmérése után sorakoznak az illúziótlan elkötelezettség olyan közismert vallomásai, mint a *Jegenyekör* és az *Avaron*.

Aztán az eddigiekben megfogalmazott elszánt küldetést újabb és újabb próbák elé állítja. A *Hét groteszk* ciklus ilyen értelemben szinte ellenpróba a kötet struktúrájában: fonákjáról is megvizsgálja léte adottságait, üldözöttség és magány közegében a groteszk látásmód dokumentálja szellemi-erkölcsi erejét. Helyzetét ebből a metszően racionális pozícióból is megvilágítja: „Nos, hát a hit, az elfogyott, / a remény bőre megmaradt, / a szeretet ennyi csak a rés: / ajkához ér / a *kés*!" A *Kerti törpe* című groteszk félreérthetetlenül

kifejezi a személyiség fizikai veszélyeztetettségét, a hatalom megfigyelőhálózatának működését, s e barbár mechanizmus erkölcsi elítélését. A groteszk esztétikai minőség Farkas Árpád verseiben is a szatíra és a líra szintézise, egyértelmű benne a költői személyiség szellemi-erkölcsi fölénye és kiszolgáltatottságának fájdalma. Egyéni karakterét e két elem különleges szintézise teremti meg: Farkas Árpád szarkasztikus képekben mutatja meg a tébolyult hatalom működését, s egyetemes emberi értéktudattal minősíti azt „hitvány törpehad" cselekedetének, jóllehet, „fél" tőle, hiszen kiszolgáltatott, el kell viselnie, hogy a kerti törpe „le s föl sétál az ablak"-a alatt. A groteszk látásmódban is nagy erővel tudja kifejezni belső tájának eltökélt védelmét: A *Műtét* című prózaversének alanya végignézi, hogy távolítják el a késes, csipeszes kezek belső szerveit, vakbelét, tüdejét, máját, epéjét. Azoktól búcsúzva még önirónia is megszólal („jó dohányörömök, fuccs nektek"), de amikor a szívéért nyúlnak, nem tűri tovább a „műtétet": „Fölkunkorodik az asztalon rögtön, fölbontott mellét hasát tenyerével összefogja, s az ajtóból hegyeset sercint: — Hülyék! Itt azért még nem tartunk!"

Farkas Árpád költészetében a groteszk csak partikuláris szín, benne valamiképpen még az abszurd szituációkban is több méltóság, több egyértelmű aktivitás van annál, hogy a groteszk esztétikai minőségnél sokáig időzne. Annyira tragikusnak érzékeli az erdélyi magyarság, s így a személyiség léthelyzetét, hogy a közvetlenebbül tragikus esztétikai minőségekben nagyobb formátumú versekben tud szembenézni vele. Eltökélten küzd az egyetlen élet esélyeiért, s mint minden igazán közösségi ethoszú művész: minden körülmények közepette az életérdekű érveket kutatja. Rég felfedezte magának az a vitális moralitást, amelyik a reménytelennek látszó helyzetben sem adja meg magát. Még a pusztulásban is „méltóságos" tud lenni, a „szivárgás" közepette is konok hittel áll munkába, az „égig érő" hóban is „alagutakat" épít, hogy a „csodák csodája", az ember, a közösség önmegváltása, önmegmentése a lehetetlen körülmények ellenére is létrejöjjön *(A szivárgásban, Alagutak a hóban)*.

Nem akarom ezt — az utóbbi két évtizedben annyiszor kigúnyolt, lebecsült „cselekvő", „küldetéses" költői magatartást kizárólagos érvényűnek tekinteni az annyiszor eszményített groteszkkel szemben. Nem hiszem, hogy a művészetben — akárcsak egyetlen korban is — valamelyiknek is kizárólagos létjoga volna. Csupán azt kívánom nyomatékkal hangsúlyozni e jelentős életmű példájával is, hogy a groteszk és a fenséges esztétikai minőség lehet egymást kiegészítő jellegű egyetlen életművön belül is. Groteszk, abszurd diagnózisra is lehet közvetlen cselekvésprogrammal művészileg hitelesen válaszolni. Ez a közvetlenebb aktivitás adott esetben elkerülhetetlen belső törvénye egy-egy életműnek. S ez a művészetnek semmivel sem kisebb esélye, mint a rejtekező távolságtartás, a játék, a groteszk fintor és egyebek. A döntő kritérium csakis az esztétikai érték, a művészi hitelesség lehet. A magyar irodalomkritika jelentős része könnyű kézzel söpri félre most az olyan műveket, melyek művészi alanya bevallottan egy közösség részese, a közösség sorskérdéseivel küzdve aktív, cselekvő személyiség. Ilyenkor váteszről, romantikáról érkezik a kritika, teljességgel elfeledve azt, hogy az emberi kultúra közösségi-történelmi tapasztalatra épül, s az organikus kultúráknak — például a népinek és a kereszténynek egyaránt — aktív életelvük van. De ha csak a magyar irodalom történetét nézzük, abból is nyilvánvaló, hogy a nemzeti emlékezet, a nemzeti értéktudat (mely sohasem működhet érvényesen és tartósan az egyetemes emberi értéktudat ellenében) nem tesz különbséget „önelvű" és „küldetéses" művészet között az utóbbi rovására.

A romantika vádja elérte Farkas Árpádot is. Ez pedig azért érthetetlen, mert Farkas Árpád már jó két évtizede teljességgel illúziótlan költő. Amit „váteszként" állít, az csupán annyi, hogy az embernek — az egyénnek és a nemzeti-nemzetiségi közösségnek egyaránt — elemi joga volna a szabadság, s minden körülményben törekednie kell arra, hogy erkölcsi lény maradjon. Ez persze így közhely. Farkas Árpád költészete a létezés speciális kínzókamráiban tud illúziók nélkül élni, s művészi hitelességgel képes helytálló, cselekvő magatartást tanúsítani.

Ez a „cselekvő magatartás" azonban nem romantika, hiszen reális és pontos diagnózisa van az emberi létről éppúgy, mint nemzetisége történelmi és jelenkori helyzetéről. Az előbbire egymagában elegendő példa lehet — a még a *Jegenyekör*ben megjelent verse — a *Sectio caesarea*, létszemléletének ez a nagy összefoglalása, szembenézése a „tenyésztett enyészet"-tel, s a „kínná lombosodott konok küzdelemben" megszülető teljes emberarccal.

Költészetében sokoldalúan vizsgálja az emberi létezés esélyeit, az ifjúság reménységeitől a szépség és öröm szétfoszlásáig. A *Nagyszoros elégiája*, *Szerelmek hátországaiban*, *Vének tivornyája*, s megannyi más jelentős verse tanúskodik bölcs és illúziótlan létszemléletéről. A közösségi sors képe pedig sugallatosan és plasztikusan egyaránt oly gazdag Farkas Árpád költészetében, hogy szociológiai és társadalomtörténeti vonatkozásait is érdemes lenne külön tanulmánynak számba vennie. A lehallgatásoknak, örökös megfigyeléseknek, vallatásoknak kitett sorsok éppúgy megszólalnak ebben a költészetben, mint ahogy megjelenik az öregek, betegek, kiüresedő, elnéptelenedő falvak, a már csak alig pislákoló életek képe, s a nyomorúság megannyi plasztikus ténye („Billeg ujjaid közt a húsjegy, kenyérjegy, / búcsúzol, anyám."). Különösen keserű fájdalommal ismétlődik a „szivárgás", az „eszeveszett" menekülés tragikusan átélt jelenkori történelme. A diagnózis tehát nagyon is komor, pontos. Ezt a létfilozófiai és szociológiai telítettségű képet a kulturális élményekkel sokrétűen szembesülő utalásos versek sem módosítják a tényeket illetően, s pusztulást, leveretést, szétszóródást mutat a „kőmarokkal szórt mag", a történelem is. A megidézett elődök és kortársak példájával, magatartásával, életművével való szembesülés gondolatilag újabb dimenziókkal gazdagítja Farkas Árpád költészetét, poétikailag is sokrétűbbé teszi, de a számvetés eredménye közvetlenül gyakorlati értelemben szinte kizárólag tragikus. Ennek ellenére ebben a versvilágban a régi és mai elődök egyaránt azzal emelkedtek és emelkednek sorsuk fölé, hogy szembeszegültek és szembeszegülnek azzal. Ezáltal váltak megszólítható, megidézhető személyiségekké is. Mint ahogy az életüket becsülettel, méltósággal végigélő egyszerű, névtelen emberek is a humánum szabta erkölcsi törvények teljesítése révén válnak példává, amikor „keresztelőjánosok méltóságával" mosakodnak, vagy amikor haldokolva is szétszóródás ellen szólnak. Farkas Árpád költészete a Nagy László-i erkölcsi példa egyéni kép- és formavilágú erdélyi változata. Vívmánya ebben a vonatkozásban az, hogy ezt a „Lehetetlen"-nel is szembeszegülő magatartást szigorú motívumszerkezetű, organikus belső rendszerű költészete a közvetlen és abszurd realitások közegében művészi hitellel képviseli, tanúsítja. Amihez Nagy László mitikus erőket mozgósított, azzal Farkas Árpád plasztikusan érzékletes, tapinthatóan szemléletes versvilágban néz szembe. Művészileg hitelesíti a helytállást, meggyőz arról, hogy az a magatartás, melyet költői személyisége képvisel, emberileg magas rendű cselekedet. Szemléletesen érzékelhető sors, de megvalósított létfilozófiának is nevezhetjük. *(Püski, 1991.)*

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Farkas Árpád: A szivárgásban

Van úgy, hogy a költő megüti azt a hangot, amelyet a sokaság örömmel fogad, mondván: ez a mi hangunk, ezek a mi gondolataink, érzéseink — a mi szavaink, csak nem tudtuk kimondani őket; a mi nevünkben szólal meg a költő. A nemzet minden lírikusára áll ez, csupán idő kérdése, hogy szavait átérzi-e a művelődő sokaság. Igaz, vannak, akik mindig a kevesek kedvencei lesznek — Füst Milánról mondogatják például, hogy ő a „költők költője". Az is igaz, hogy a népszerűség olykor a sokaság nevében megszólaló költőt is a halála után éri utol — Csokonai, József Attila is így járt, s ha közönségen nagyközönséget értünk, országos visszhangot, akkor Ady sem járt különbül.

Populáris és exkluzív: nem egészen ellenkező pólusú fogalompár — egymásnak nem annyira ellentétei, mint kiegészítői. Perlekedő hangadóik mégis úgy képviselték őket, mintha egymást kizáró vagy érvénytelenítő értéktípusokat fednének; költészetünk mindig hajlamos volt arra, hogy két ágra, egy exkluzívra és egy populárisra szakadjon. Valójában populáris művek is hozhatnak az irodalomba „új borzongásokat", melyeket aztán fél évszázadon keresztül másolgatnak a sznobok — elég, ha a daliró Petőfire vagy a balladaköltő Aranyra gondolunk —, és exkluzív alkotások is lázba hozhatják a nagyközönséget, igaz, rendesen erős késéssel.

Gyaníthatóan az ötvenes évek és mérsékeltebben az utána következő évtizedek hazug népszemlélete és kultúrpolitikája okozza, hogy napjainkban, mintegy visszahatásként, rájár a rúd mindenre, am populárisnak mondható a költészetben. Az elfogultság olyan hatalmas látókörű és műveltségű alkotókat sem kímél, mint Illyés Gyula, s olyan gazdag benső rétegzettségű életműveket is kikezdett már, amilyen a Nagy Lászlóé, Csoóri Sándoré, s aki mellettük tanúskodik, az is könnyen megkaphatja a „populista" vádat, hiába tudná bizonyítani, hogy minden érték iránt egyformán fogékony.

Én nem vádolok senkit, csak egyre szeretném figyelmeztetni a „populista" irodalom esküdt ellenségeit: az irodalom ilyetén csonkolása teljes elvérzéssel fejeződhet be. Örüljenek inkább, ha még találkoznak versolvasó, versszerető emberekkel; örüljenek, ha még valamelyest *nép-szerű* a vers. Kár elvágni a szálakat Illyés és Babits, Nagy László és József Attila, Bella István és Dsida Jenő között, miként Pilinszkyt sem hagyhatjuk „kilőni" Illyés Gyula mellől és viszont.

*

A Romániában élő Farkas Árpádot arra jelölte ki léthelyzete és verskultúrája, hogy közösségének hangadója legyen — közelebbről az erdélyi magyarok, főleg a falun élők szószólója. Most, hogy az ötven felé közeledő költő válogatott versei megjelentek az újabban ismét itthon működő Püski Kiadónál, jól látható működésének ez az egyértelmű tisztázottsága. Így tanúskodik elődei és sorstársai mellett: „s a vízmosásos szemekben az árnyak / nézik, nézik évezredes hosszan / hogy a türelem partjain milyen erdő ég el". Természetszimbolikája és metaforikus kifejezőeszközei keresetlenségükben lehetővé teszik, hogy könnyedén váltson át a közvetlen szólás hangnemére — a vers így folytatódik: „csak lábujjhegyen, halkan!: / apáink hűlő, drága arcán járunk" *(Apáink arcán)*.

Mint anyaországi pályatársai közül Bella István, ő is kész költő már húszévesen. Hangjának közvetlenségét meg is őrzi, csupán metaforái lesznek egyre nagyobb fesztávú áthidalások hasonló és hasonlított közt. Mindent személyessé, emberivé varázsol, dolgok és fogalmak egyneművé lényegülnek át, egész versvilága egylelkű, a költő lelkületével azonos. Csodákkal benépesített világ ez, s nem kell visszamenni az időben Hérakleitoszig, hogy kimondhassuk: itt minden az ő életét halja és az ő hálálát éli: „szivárog fel / a mélybehullt, forró / lábdobogás" — írja halottai valamelyikéről. Másutt: „Megrázta magát a föld / s az emberi verejték / százados gyöngyei / csengve gurultak az ekevasakon". Idillikus képei mindig a borzalom visszáját mutatják — Radnóti Miklós rokona ebben: „kiforr a némán erjedő nagy éjben / a csönd, a szó, a béke és a bor" — ezt a csupa béke és nyugalom sort ilyen szavak vezetik be: „S borzongó, szomjas ujjak jönnek értem" *(Szőlőszem)*.

Tiltakozik a megbékélés, a cselekvéstelenség ellen — a falu zárt világából úgy akar kitörni, mint itthoni falvaink költő-küldöttei, a fiatal Nagy László, Csoóri Sándor vagy Ágh István. *Csak csend ne legyen* — mondja címszavakban, s íme egy jellemző mondata: „hársak, hangoló utak xilofonjai, / szólaljatok, ha végighúzza rajtatok / rózsaszínű ujját a reggel". Ez a suhancos kedvesség többé nem hagyja el — mindmáig van verseiben, a tragikummal terhes darabokban is, valami eredendő humor és derű. S ugyanúgy ez a visszájáról

is igaz: boldog pillanataiban is átsuhan versein valami vészjósló árnyék: „Salétromként kicsapódik a szerelem és megköt / esőmosta falként beomló homlokomon". Nem fél bizonyos áthallásoktól — Garai Gábor legjobb szerelmes versének hasonlat-boga sejlik a képsorban („Mert ha a szerelem elhagyott, / kipattogzik arcodon vékony / fehér rétegben a védtelenség, / mint omló falon a salétrom"). Másutt Nagy László hat rá: „Tűz, tűz, gyönyörű, / mellkasban lobogó liliom-máglya". Expresszionisztikus túlzásai, a felajzott energiákat kifejező képek is Nagy Lászlóra emlékeztetnek: „Kapjatok félre minden gyúlékony / rongyot, papirost, fát; — / rám kapcsolták a világ összes áramát. / Vörösen izzó rőt rezsó a mellem".

Mind e hasonlóságok ellenére, korán megtalálja félreismerhetetlen hangvételét: egyszerre melankolikus és ajzott, kesernyés és derűs, szomorú és hetyke, lemondó és kihívó. Tájképei egészen sajátszerűek. Talán csak Erdélyben, a magas hegyormok közt szállong az éj sötét kályháin a süllöngő keserűgomba szaga, talán csak ott rajzolják száraz villámok rajzaikat a föld arcára ráncnak, ott kerekednek föl temetőbogarak a dohányszínű alkonyatban, páncélos hátukra véve egy-egy kopjafát, ott jelenik meg fején gyertyával a bárány. És ott pirosodik a forgácsokkal borított irtásokon a szamóca, mint a favágók elhullott vércseppjei. Ez a hangsúlyozott erdélyiség azonban nem választja el őt mitőlünk, a síkságok és dimbes-dombos tájak lakóit. Az él benne mindenestül a természetben, aki a képzeletével is lát, s nemcsak a jelenségeket figyeli meg, hanem szavaival meg is teremti a jelenéseket. S ő egész lélekkel, szemmel, képzelettel, sejtelemmel, s az elődök emlékével együtt benne áll a tájban, mely benne él embereivel együtt. Humorával is: „Ó lányok, / mint a befőttet, ide / eltett a szükség télire, / szalicil-hó hull, bőrötökre simul / puhán". Ez a vidám tárgyiasítása embereknek ugyanarról a tőről fakad, mint a természet dolgainak megszemélyesítése: egymást mondja ki ember és vidék.

Történelmi látomásverseinek párját is meg tudnám nevezni idehazai líránkban. A „fölkoncoltak s temetetlenek", a „főbe lőttek" emléke köti, élesztgetését hivatásának tekinti: „ó, megrontott husúak, megégett / hiteknek füstje, felszállj, / szívünkön átremegj". Érzékeli a Kelet és Nyugat közös határmezsgyéjén meghúzódó haza kényes egyensúlyi helyzetét, közelről borzong át rajta az ázsiai fenyegetés, mely nem pusztán földrajzilag értendő. Hatalmas távlatba helyezi a „szociolíra" másoknál oly szűkös tematikáját. Egész évszázadunk történelme benne sejlik az öreg parasztok mosakodó mozdulataiban: az első, a második világháború rohamai, az űző és az üldözött, a verő és a megvert sorsa, a tisztaság vágya és a beszennyeződöttség. De benne van az örök emberi sors is, a létharc és a halál árnyéka, dac és szorongás, önzés és lemondás.

Magyarnak lenni Romániában — ez persze egy fokkal nehezebb, mint a szokásos emberi sors. A gazdagságról tudja, hogy mindenekelőtt a lélekben, az emberi kapcsolatokban rejlik, s ebből nem forgatható ki az ember: „kétmillió arcnak ránca, / sorsnak konca — és kölönce / jő velem a bal zsebemben / dohányporral elkeverten, / anyaföldem — minden kincsem / és koloncom — menekítem: / nosza rajta, ha tudjátok, / vámoljátok, vámosok!" *(Határátkelés)*.

Csínján emleget nemzeti, nemzetiségi sérelmeket — nem is használhatja fel őt a felelőtlenség, a politikai kalandorság. Ellenáll ennek a nemzetből kiemelkedett nagyjaink sora, Dózsa és Petőfi, Kőrösi Csoma Sándor és Bartók. S ellenáll az elszigeteltségében megőrzött közösség is, melynek kultúrája ugyancsak az emberség példája. Az ember itt is esendő — nem idealizálja közösségét: „A népvándorlás első évezredének végére jutva / nem álmodok magamnak már máshol hazát, / csak ott, / hol testvér is marjamba mar, / nemcsak barát, / hol barbár legelőin szagos füvet harap a nép, / bűze melegít, / s csülökre kel a civilizáció morzsáiért!" — Súlyos, kemény szavak ezek, Kölcseyhez, József Attilához, Illyéshez is méltóak. Erdélyi költészetünkben — nagyjából Farkas Árpád korosztályánál maradva — egy Szőcs Géza vagy egy Markó Béla intellektuálisabb versvilága mellett ez a legnemesebb

és legcsillogóbb. Tartására kényes, költő-egyéniségét gondosan műveli, erkölcsileg is karbantartja: „Kínná lombosodó konok küzdelemben / teljes-ember-arcod végre megszülessen".

Léthelyzetének elszigeteltségét, s nem valamiféle „góbéskodó" manírt hív életre a ritka tájszavakkal. Élvezi a nyelv ízeit, mint legnagyobb kincsét, de mértékkel él velük. Mesehősökhöz hasonlítja magát, aki a legnagyobb tétre indult el otthonából. Szerelem és ifjúság az erőtartaléka. „Hamari győzelemre éhes, csodákra szomjas Fiú"-ként, „szenvedélyek vőlegénye"-ként tünteti fel magát. Az örömök, természetes érzelemajándékok az útravalói: „a romok közt talált karéjnyi búzakenyeret, / a szerelmet úgy morzsolgatja, holtáig tartson". S a lenézett „provincián" ő is a világ szabadságáról álmodik: „Billeg egy fűszál / ajkai közt, és világszabadság, motyogja csönd- / ben és konokon. Hát ennyi, csak ennyi — — — —" *(Petőfi Sándor)*. Nyugodt szívvel ismételhetem meg, amit hat évvel ezelőtt írtam róla: közel áll ahhoz, hogy nemzedékéből korunk költője, *a* magyar lírikus legyen.

ALFÖLDY JENŐ

Furcsán kanyargó, varázslatos út

Kós Károly: Életrajz

A magyarság történelmének egyik legszomorúbb és legtragikusabb százada volt a lassan lepergő, alázatra és mélységes mély önvizsgálatra kényszerítő korszak. Egyénnek és a nemzetnek kevés reménye lett volna a túlélésre, a megmaradásra, ha nincsenek jövőjét is meghatározó, nagy példaképei, ha a múltból nem küldi felé intő szavait Szent István és Hunyadi Mátyás, Széchenyi István és Arany János, s ha tanításuk nyomán Ady Endre és Babits Mihály, Szekfű Gyula és Németh László nem figyelmeztetik a kétségbeesetteket: hogy a hazaszeretet és a nemzeti hagyományok vállalása mindenekelőtt *minőség kérdése*, s hogy az önmagunk iránti, megalkuvást nem tűrő igényességben a múltból merített tisztesség és a jövőt teremtő határozottság egyaránt felér a kinyilatkoztatással. A csodaszarvasmondától a középkori vitézi énekeken át a *Jónás könyvé*ig erről szól minden — olykor súgva, máskor az elképzelt szószékről elmondott — biztatás. Hogy nem szakadt ránk a herderi jóslat — és a szomszédos népek sötét álmainak — kései valósága, s hogy alkotó fantáziával és töretlen szándékkal él a magyarság a Kárpát-medencében, és szerte a nagyvilágban, azt marathoni történelmünk századokon át üzenő hírmondóinak köszönhetjük. Olykor sok-sok nemzedék élt keserves megaláztatásban, égi és földi biztatásra szomjasan nyögte a Zápolya-időket, mégis, mindig és mindenkor volt vigasza választott példaképei sérthetetlen tisztaságában.

Hűség tekintetében nehéz lenne Kós Károly alakjánál tisztességesebb példaképet lelni, aki idegen szándékokkal is dacolva mindvégig megmaradt kiolthatatlan fényességnek, közösségi sorsformáló, tevékeny szellemnek. Nemzetéért tett szolgálatából, a helytállás határozottságából nemzedékek meríthettek erőt a túléléshez. Építészként és művészként európai pályát is választhatott volna, világvárosok vetélkedtek ötleteiért, ő mégis a kalotaszegi tájon érezte otthon magát, s a sztánai háza küszöbén belül találta meg szellemi nyugalmát és békéjét. Ő persze Bartók Béla hitére és meggyőződésére esküdött, s még a római Szent Péter székesegyházról is úgy vélekedett: „Nem elég egyszerű ahhoz, hogy monumentális lehessen." Számára igazán monumentális csak a kőrösfői templom, vagy a segesvári régi városháza óratornya lehet, mert hiszen látásuk, a puszta tény, hogy léteznek, megnyugvással tölti el a lelket.

Kós Károly élete alkonyán háromszor szánta rá magát, hogy életrajzát megírja, de két

töredékben maradt följegyzése mellett a legsikeresebb harmadik számvetésével is csak 1918-ig, az Osztrák—Magyar Monarchia összeomlásáig jutott el. Ám minden befejezetlensége ellenére is századunk egyik legszebb vallomását írta meg. A vallomásait tartalmazó kötetéhez fűzött tanulmányában Benkő Samu rámutat: „Az *Életrajz*ot is éppen úgy, mint az 1907-ben jegyajándéknak szánt *Székely balladák*at vagy a gyermekeinek írt *Testamentum és Agrikultúra* (»Anno Nagy Háború. 1915«) című kéziratos könyvecskét, legközvetlenebb hozzátartozóinak, »maradváinak« szánta — emlékül és okulásul — amúgy Apor Péter módjára." Megmutatni a megtett út megpróbáltatásainak lényegét, szépségét, hiszen ami történt, az nem a véletlenek összjátékának eredménye, hanem tudatos elhatározások és döntések következménye, melyeket az Úr is örömmel fogadott. Kós Károly ugyanis hitt a predesztinációban, tudta, hogy sorsában nincsenek véletlenek, és ami megtörtént, annak feltétlen oka és mélységes mély értelme volt. Az eleve elrendeltetés meggyőződésének nála nem dogmatikai, hanem morális alapja van, s meggyőződése, hogy minden pillanatban, amikor döntött, helyesen cselekedett, hiszen meggyőződése összhangba került a dolgok logikájával — az élet rendjével. Ez a biztonság, ez a megingathatatlan elhivatottságtudat — ismét Benkő Samut idézve — olyan kritikus magatartásnak tekinthető, amely az összeomló Osztrák—Magyar Monarchia értelmiségének legkiválóbbjait jellemezte. Az önmegvalósító, „értékteremtő élet" háborúit vívták rendre mindazok, akik az egyre éleződő válságjelenségek mélyén felismerték a katasztrófaveszélyt. Ezért volt a kettős birodalom utolsó négy-öt évtizede a kultúra, a tudomány és a művészetek tekintetében valódi aranykor, s vált a kései nemzedékek számára elérhetetlen és megismételhetetlen vágyálommá. Kós Károly „kritikai" magatartása azonban sajátos módon a tisztelet, a szeretet és a bizalom alapjain bontakozott ki, hiszen számára Erdély — a maga hagyományos rendjével — feledhetetlen, életre szóló útravalót adott. A temesvári öt és a szebeni négy év után immár serdülő kamaszként Kolozsvárra került, s a híres, nagy múltú Református Kollégium diákja lett. Apáczai Csere János egykori rektorprofesszor oskolájában — amely „más volt, mint erdélyi testvérei" — Hunyadi Mátyás, Heltai Gáspár és Dávid Ferenc szelleme kísért. „...ezt az iskolát — írja Kós Károly — nem hívta életre püspök, káptalan vagy szerzetesrend, nem alapította állam, fejedelem vagy főúr; ennek az iskolának egyenes elődje — a kolozsvári óvárosi iskola — a fiatal város józanul gondolkodó, reálisan előrenéző polgárkommunitásának bátor elhatározásából született meg már a XIV. század közepe táján abból a célból, hogy abba a városi polgárgyermek minden külső — egyházi vagy világi — befolyástól mentesen szerezhesse meg a számára hasznos ismereteket." Létrejöttének körülményei magyarázzák toleráns szellemét is, melyben ugyancsak a város hagyományaihoz volt következetes. Már a vallásháborúk idején Kolozsvár nyitott kapukkal fogadta be a német lutherizmust, a puritánabb magyar kálvinizmust és a „radikálisan józan" unitarizmust, s egyedüli város volt Európában, mely négy vallásnak — a katolikus mellett a három protestánsnak — lehetőséget adott a létezésre és az igehirdetésre. Hatalmas szellemű közösség, hatalmas szellemeket szólított magához: a Kolozsvári mestereket, Mártont és Györgyöt, Szenczi Molnár Albertet és Tótfalusi Kis Miklóst. Ez volt a polgári Kolozsvár, melynek mindenkor volt ereje és bátorsága önmaga érdekeinek megfelelően cselekedni. Semmi különös nincs abban, hogy az *Életrajz*ban Kós Károly úgy véli: a városban töltött utolsó „négy-öt esztendő volt életemnek az a szakasza, mely jövendő sorsomat elhatározóan predestinálta. Az elődök hosszú során át közvetlenül a szülőktől öröklött és a szülői otthonban szerzett alaptulajdonságokra azok az esztendők építették és szilárdították az éretlen kamaszfiút kész férfiemberré. Építőanyagul az iskola adta hozzá a józanul nemzeti történelemszemléletet és irodalmi ízlést, a várostól kaptam az ő öntudatosan alkotó szellemét, polgári demokráciáját, befogadott haladó hatásokat asszimiláló képességét, a környező táj adta az ő színét és formáját, levegőjét és illatát és a nép az ő sajátos formáló hagyományait és szépséges tiszta nyelvét." Mindezek összességétől szilárdult meg a lelki és a szellemi alkat, a világnézet és a

gondolkodásmód, mely a továbbiakban oly kérlelhetetlenül, mégis makacs biztonsággal határozta meg Kós Károly magatartását.

1902. szeptember elején a szép reményekbe öltözött ifjú a budapesti Műegyetem mérnöki karára iratkozott, ám hamarosan belátja „tévedését", és átlép az építészeti karra. A biztosnak ígérkező, „nyugdíjas" pályát hagyja ott a bizonytalanért, elhatározását azonban az első pillanattól kezdve helyesnek érzi. Erdélyi „rajzolgató vándorútjainak" eredményét most bőségesen kamatoztatja, olyannyira, hogy nagyhírű professzorai — Schulek Frigyes, Hauszmann Alajos és Nagy Virgil — hamarosan felfigyeltek különös tehetségére. A fiatalember láthatóan élvezte a munkát, könyvből ismerte meg Ruskin és Moris műépítészetének lényegét, de figyelt saját kora építészeti törekvéseire is. Felismerte, hogy a magyar alkotók előtt voltaképpen csak két út állt: követni a külföldi — elsősorban bécsi — példákat, vagy kialakítani egy sajátos, hazai stílust. A Kolozsvár szellemi légkörében felnőtt Kós Károly döntése nem lehetett kétséges.

Akkoriban volt kibontakozóban Lechner Ödön „magyar stílusa", melyet Kós Károly később erősen bírált, első éveiben azonban lelkes hívéül szegődött. A múlt századvég eklektikája akkorra súlyos anakronizmussá vált, s az európai stílustörekvéseken belül végre világos lett, hogy az építészetnek nemcsak esztétikai célokat kell szolgálnia, de civilizációs igények kielégítésére is hivatott. Ezért fogadta Magyarországon — de a határokon túl is — oly nagy lelkesedés Lechner Ödön törekvéseit, a magyar építészeti szecesszió kialakítására irányuló szándékát. Lechnert egész sereg fiatal építész — Komor és Jakab, Bálint és Jámbor, Sebestyén, Baumgarten, Kőrösi és Baumhorn — követte, euforikus hatása azonban Kósék nemzedékére már nem terjedt át. Maga Kós Károly nem sokkal később „téves kísérlet"-nek, „zsákutcá"-nak minősítette azt az igyekezetet, amely az indiai, bizánci és a francia reneszánsz stíluselemeinek eklektikájában vélte megvalósítani a saját irányzatát. Úgy ítélte meg, valami több, s főleg őszintébb szándék kell a magyar építészet megújításához.

Kós Károly — és néhány, az építészet terén ugyancsak jeleskedő társa — nyíltan nem merték megtagadni a lechneri örökséget, de kritikusan viszonyultak hozzá. Bírálatukat — sajátos módon — Lechner Ödön eredeti szándékaira és meglátásaira építették, hiszen maga a zseniális építész írta egyik tanulmányában: „A magyar nemzeti stílus igenis megvan a magyar népnél. Ezt a (...) népstílust meg kell tanulnunk (...) ki kell tanulnunk szabályait, bele kell mélyednünk *sajátos szellemébe*, hogy (...) belevigyük (...) a mai kor fejlettebb, sőt monumentális építő feladataiba." Bartók Béla és Kodály Zoltán ugyanezt vallotta a zene terén, s példáik nyomán Kós Károly végérvényesen felismerte: „a nemzeti múlt hagyományaira és a még élő népi alkotásoknak tanulságaira alapozott úton" haladva lehet csak kialakítani az eredeti magyar építészetet. A nemzeti hagyományok történelmi gyökerét a középkori magyar architektúrában, az érintetlen népi szellemet pedig az erdélyi építészetben lelte meg. „Kisarjadt a mi ún. népi-nemzeti stílustörekvésünk, mert elérkezett annak az ő ideje. Mint ahogyan kirügyezik a fa, ha eljött a tavasz. És a rügyek közt lesznek, amelyek — ha nem veri el a jég, nem éri fagy, nem pusztítja el féreg — virágot hoznak és gyümölcsöt, s lesznek, amelyek csupán levelet, és olyanok is lesznek, amelyek leszáradnak, elpusztulnak. Ahogy azt a sors őróluk elrendelte..."

Kós Károly és köre pillanatok alatt népszerű és ismert lett, s a megbízások sem maradtak el. A budapesti Állatkerttől a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumig az épületek hosszú sora őrzi Kós Károly sajátos tevékenységének emlékét. Mégis, a lelkes fiatalember előbb lett íróként népszerű, mint építészként. Egy székelyföldi utazása során szerzett benyomásainak hatása alatt 1908-ban megírta az *Atila Királról Ének* című balladáját, melyet maga illusztrált. A következő év novemberében a *Magyar Iparművészet* fakszimiléében közölte Kós Károly művét, melyet művészeti-irodalmi körökben hatalmas ünnepléssel fogadtak. Yartin József neves műkritikus „ősmagyar zamatú" műremeknek tartotta a

megrajzolt balladát, s úgy vélte, „döntőleg fog beleszólni abba, hogy mely irányba is menjen a most oly káoszszerűleg forrongó, idegen példáktól megmételyezett, a maga lábán még állni sem tudó magyar szellem..." A szerzőt zavarta ez a váratlan — és meglepő irányból, az irodalom és az egyéni stílusú rajzművészete kivívta csodálat felől — rászakadt népszerűség. Ekkor azonban már országosan ismert, elismert és ünnepelt, Bartókkal együtt emlegetett művész volt. Ám ez korántsem hozott megnyugvást a léleknek. Szemlélete ugyan letisztult, világlátása és meggyőződése határozott formát öltött, de ahogyan mélyült a belső világa, úgy ismerte fel egyre biztosabban „a vergődő, hánykolódó magyar élet tragikusan komoly problémáit..." Ekkoriban már az Adyra jellemző megrendültség keríti hatalmába. Úgy érzi, cinikus lett a világ, kegyetlen módon önmagát sem becsülő.

Váratlan elhatározással úgy dönt, visszatér Erdélybe, a régi ígéretek és biztatások vidékére. Újult erővel törnek rá a kamaszkori „rajzolgató barangolások" emlékei. Budapest történelmi súlyt adott annak a hagyománynak, melyet a szülőföld oltott a lelkébe, megrajzolta szigorú körvonalait, és megmutatta tragédiáinak súlyát is. Budapest a magyar sors tényeinek, valóságának és fogalmi készletének a tudatosítását végezte el — s ezzel befejezte „küldetését". Ami ezen túl volt, az merő kényszer és mélységes mély cinizmus, amitől az önmagára talált szellemnek feltétlenül menekülnie kellett. „...egyetlen lehetséges és természetes fundámentuma a magyar népnek a magyar középkor hagyományaira alapozott művészete" — összegezte felismerése lényegét. E felfogásnak azonban életteret kellett találni.

1910-ben Kós Károly visszatér Erdélybe, s a világ egyszerre meghitt és otthonos lesz körülötte — kitárulkozó, befogadó és adakozó. „...én csak állok a hegy peremén, és tudom, érzem minden porcikámmal most, hogy kellős közepén állok itt annak a Kalotaszegnek, mely ingyen-ajándékul adta nekem az ő csudálatos szépségének minden gazdagságát, amit lelke kincsesházában ezer esztendő munkájával gyűjtött és megőrzött." S ennek nyomán úgy véli: „Csúnya hálátlanság volna megfeledkezni az ajándékozóról..." A mozgalmas fővárosi évek után úgy döntött, végérvényesen az otthonos tájon telepszik le.

Vajon sejtette-e, mekkorát fordul hamarosan a történelem?

1911 nyarának végén, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum építéséről való hazatérése során megáll Balázsfalván, ahol az ASTRA — az erdélyi románság kulturális egyesülete — félszázados jubileumi közgyűlését tartotta. Ebből az alkalomból a helyszínen összegyűlt az erdélyi románság legkiválóbb szellemeinek népes tábora, papok, tanítók, iparosok, kereskedők, ügyvédek, orvosok és politikusok, a földműves- és a pásztornépséggel együtt. Az ASTRA vezetői ennek a népnek mutatták meg az utat, amelyen „biztos jövőjük" érdekében haladniuk kell. Ez az összetartás, ez a céltudatos összefogás ámulatba ejtette az építészt. „...amit akkor ott megláttam és megtanultam, az soha el nem felejtett tanulságomul maradt meg bennem, sőt sorsszerű figyelmeztetőm, s eljövendő időkben életutam meghatározója lett" — írta életrajzában. Még abban az esztendőben Kolozsvárott tartotta ugyancsak ünnepi-jubiláris közgyűlését az EMKE — az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület —, ám ez már a főpapok, a mágnások és a nagypolgárok zártkörű összejövetele volt — ugyancsak nem minden tanulság nélkül.

Erdélyben nem kevésbé dolgos évek következtek egészen a háború kitöréséig. 1915 tavaszán Kós Károly megbízást kapott a kultuszminisztertől öt Küküllő menti falu — Bun, Medesér, Nagyteremi, Küküllőszéplak és Mikefalva — népiskolai épületének a megtervezésére. „Ez volt az utolsó építészeti munkám Ferenc József Magyarországán — áll a visszaemlékezésekben. A háború Kós Károly életében is merőben új fejezetet nyitott.

1918 decemberében még elkészíti IV. Károly koronázási szertartásának díszleteit a budai várban, a Szentháromság téren, a kulisszák mögött azonban egy világ összeomlásának borzalmas — mérhetetlen nyomort ígérő — látványa húzódik meg. Elvész az ország kétharmada, s a magyarság milliói kerülnek kisebbségi sorsba, alattvalói kiszolgáltatottságba. Jelképerejű az elhatározás, mellyel Kós Károly — a virágzó középkori magyar kultúra, a

nemzeti elhivatottság és a nép lelkében még érintetlenül élő hagyomány értékeinek elkötelezett híve és csodálója — a szülőföld és a kisebbségbe került magyar közössége mellett döntött. Döntése és szándéka mellett élete végéig kitartott, akkor is rendíthetetlen maradt, amikor építészként, íróként, értelmiségiként tevékenysége látszólag ellehetetlenült. Ha építeni nem lehetett, rajzokban örökítette meg a hagyományos erdélyi világot, s amikor az írást is megtiltották, lapot szerkesztett, és ismeretterjesztő tanfolyamokat tartott. Kolozsvár szabad polgárainak sok évszázados példamutatása nyomán keresett és talált lehetőséget az önmegvalósításra. Ezzel az igyekezetével vált a nemzet történelmének legtragikusabb századában erőt adó példaképpé.

Jelenlétével, megingathatatlan hitével rangot adott a magyarságnak. Kós Károly azon nagyjaink sorába tartozott, akik a legreménytelenebb helyzetben is megmutatták a túlélés értelmét és lehetséges diadalát, s ezzel kötelezettségeinkre is figyelmeztettek. Egyszersmind azt is megmutatta, hogy csak a századoktól tanult, következetes belső építkezéssel lehet meglelni azt a bizonyos kegyelmi állapotot, amely egyszerre kiválasztottá avatja az embert. „Soha nem volt kitárulkozó természet — írta a már idézett tanulmányában Benkő Samu —, írásaiban zord férfiszeméremmel inkább elfojtotta, semmint szabadjára engedte a magánéletből feltörő érzelmeket, a belőlük sarjadó gondolatokat, ami egyébként természetes velejárója minden lírai megmutatkozásnak." Nemcsak üzeneteiben és nemcsak megfogalmazott gondjaiban rejlik a Kós Károly-i tanítás, hanem a teljes valóját kitöltő szellemében. *(Szépirodalmi—Kriterion,* 1991.)

MÁK FERENC

Beke György erdélyi gondjai

„Nézz uram a hátad mögé is
ott is lakoznak
s örülnének a mosolyodnak"
(KÁNYÁDI SÁNDOR:
Isten háta mögött)

Beke György egyik vallomásában, a *Túlélő képek* című kötetben Kántor László művészfotóinak tükrében vizsgálgatja önmagát, az arc ráncait, a fejállást, szemeinek tükrét, a pillanatra megálló mozdulatot. Úgy érzi, hogy olykor szeme sarkában halvány mosoly rejtőzik, „szelíd derűt" vesz észre, mely csak édesapjának temetésén tűnt el. Eltűnődik azon — most éppen önmaga felé forgatva a művészi ábrázolás kameráját —, hogy évtizedekkel maga mögött, rendszeres írói-újságírói munkájára visszapillantva: életpályája közben mennyi volt a kényszeredett és a valóságos derű? Mennyi a „beidegződöttség", a „kísértet-derű", a félelem által előhívott mosoly? S mennyi mögötte a keserű számvetés, komor önvizsgálat, kétségbeesett elzárkózás, elfojtott kiáltás? Hiszen a Túlélő képek közeli felvétele, a negyvenkettedik oldalon levő kalapos kép — egyértelműen komor, háttérben egy épület falával, egy rácsozott ablakkal. Maga az író is lehántja magáról a felesleges költői kérdéseket, feltételezett kettősséget, s így vall keserűségéről, a kötetei köré font „szögesdrótról", a „boltívek teherbírását" nehezen elviselő félelemről: „Szeretném, ha hideg masinád és igazságra hevülő szíved megörökíthetné egyszer arcomon a gondot is. Azt a gondot, amelyet szabadon, őszintén vállalhatok ezért a földért, ezért a népért, s nem kevésbé azért is, hogy a bérlők kényszermosolyát gazdai alázattal és önbizalommal törölhessem — törülhessük — le az arcainkról."

Magyar gondok Erdélyben — írja fel Beke György egyik kötetének címéül. Azonban még többet árul el az alcím: „Egyéni feljegyzések közös fájdalmakról". Az író korábbi er-

délyi riportútjain ezernyi emberi gondot szőtt egységes mű szövetévé, csaknem megyénként barangolva be országrészeket Szatmártól Biharig és Máramarosig. S ahogy Görömbei András állapította meg: Beke György a maga „valóságkutató szenvedélyével, népsorsot vigyázó ihletett riportjaival már iskolát teremtett a romániai magyar irodalomban". Beke mindjárt a kötet első írásában, 1990 márciusában azt a kérdést teszi fel, hogy az 1989-es decemberi bukaresti események jók-e nekünk, magyaroknak? S azonnal személyes emlékét idézi fel a körötte kavargó bukaresti utcákról, a félelem hirtelen feloldódásáról, a forradalomnak látszó pillanatokról. Közben eszébe jut megalázott nagyapjának 1918 utáni közérzete, az örök szorongások régen és most. Felveti az emberi és írói megszólalás lehetőségét, Bodor Pál keserű metaforáját, a haldoklás szabadságát anyanyelven. Beke György természetesen nem hallgathatja el a maga írói sorsát sem, a cenzúra béklyóit, a „némaságra ítéltetést", az álnéven való írás sajátságos publikációit. A *Csángó passió* című könyve különösen jelentős zaklatásokat idézett elő. Az elnémítás után és a támadások kereszttüzében kényszerű távozásra gondolt, Magyarországra települt át. De változatlanul erdélyi maradt, a könyvét hazaküldi — „szolgálattételre".

Nyelvben bujdosásról vall Beke György számos írásában. A csaknem abszurd novellának beillő valóságot ábrázolja egyszer, amikor a kolozsvári utcán Cseke Péterrel menve „lélekszorító" pillanatokat élnek át: követik őket. A József Attila-versből, a Levegőt! soraiból ismert emberi kiszolgáltatottság elevenedik meg előttünk ezen írások lapjain. Hol a menedék? Hová futhat a költő? — kérdezte hajdan Radnóti, most még Beke György. Az erdélyi történelem tragikus fejezeteit vizsgálva csak az anyanyelvbe bújhat el, csak oda menekülhet. A korábbi időszakokban is az erdélyiek mutattak példát — gondolva Aranka György mozgalmára, nyelvművelő társaságára 1793-ban. S a közelmúltban Szabó T. Attila kiemelkedő munkássága hívta fel a figyelmet a tudományos nyelv- és nemzetmentés bámulatos lehetőségeire: az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárra. Említhetjük Szabédi Lászlót, akinek tragikus sorsa a magyar nyelvvel kapcsolódott össze. S közben még nem is szóltunk a kolozsvári Szabó Zoltán stílustörténeti munkáiról vagy P. Dombi Erzsébet Öt érzék muzsikája című kötetéről stb. Hiszen az anyanyelv őrzése nemcsak a nyelvtörténetben, a nyelvművelésben rejlik, hanem a magyar stílus kutatásában, a nyelvi megformálás szépségének felfedezésében is. De a mindennapi élet gondjait sorolja Beke György a *Magyar gondok Erdélyben* című kötetében: a magyarul való megszólalás gondjait, a helységnevek román változatának használatát, a tankönyvek szövegének ezernyi hibáját, túlzott „feledékenységét". S ahogy megfogalmazza: „Otthonosságunk egyik első feltétele, hogy anyánk nyelvén szólalhassunk meg mindenütt." Ez a gondolat természetesen „rímel", összecseng Sütő András megfogalmazásával a sajátosság méltóságáról, az anyanyelv templomának építéséről, a mindannyiunk megőrzésének felelősségéről. A *Sikaszói fenyőforgácsok* című kötetében Sütő azt a hitet szeretné sugallni, hogy Erdélyben, a Békás-szoros szikláin levő fenyő maréknyi termőtalajon is megkapaszkodik, állja a szelek ostromait. Beke György pedig Márton Áron püspök emlékét, példáját idézve sugall nagyszerű emberi magatartásra.

Az iskola, a magyar iskola — az erdélyi magyarság sorsának és jövőjének egyik kulcskérdése. Beke György az *Iskola és/vagy család* című írásában a magyarság megőrzésének egyik legfontosabb gondját fejtegeti a megszűnt magyar iskolákat és magyar tagozatokat összesítve. Eljut addig a következtetésig, hogy csupán a család marad meg az „anyanyelvűség védővárának" Erdélyben. 1989 októberében teszi fel fájdalmas kérdéseit: „Fel kell készülnünk azokra az időkre is, amikor egyáltalán nem lesznek magyar iskoláink? Fel lehet-e készülni erre? »Agyunkba nem fér bele a halál«" — írta naplójegyzetében, az öregedés riadalmával 1972-ben Illyés Gyula. A nemzethalál beleférhet?" És valamiféleképpen az iskolák szükségességéről vall egy egész könyvben Beke György *Régi erdélyi skólák* címmel. Egy négyszáz oldalas könyv a maga „mentsége", az erdélyi magyar iskolák dicsérete. Az író itt igazán kibonthatja tehetségét, érzékeltetheti az olvasóval alkotói arculatának sokszínű-

ségét. Megszólal benne a magyar múlt kutatója, a friss élményeket rögzítő újságíró, a személyes emlékeit feldolgozó vallomásos író, az irodalom- és művelődéstörténeti kutató stb. Beke György mindig vallomásosan, személyességgel szólal meg, ott van valóságosan a Bethlen Kollégiumban és „tolmács nélkül" Kós Károllyal vagy Molter Károllyal, de szellemi értelemben Apáczai vagy Szabédi alakja mellett is. Felidézi Apáczai Csere János szellemét a kolozsvári Farkas utcában, s közben jó turistavezetőként elmeséli a régi és új református kollégium történetét. S közben felsóhajt: „Itt, a Farkas utcában Apáczai uram gondjára lenne szükségünk, nyelvünk megváltására." Bemutatja Gaál György erdélyi iskolatörténészt, beszámol Kristóf György tanár munkásságáról, hivatkozik az Ady által nagyon szeretett zilahi Wesselényi Kollégiumra. Majd egy szászvárosi emléket idéz fel: Konsza Samu bácsi alakját, a hajdani Székely Mikó Kollégiumból, akivel még 1938-ban találkozott kisiskolásként. Másutt a nagyenyedi Bethlen Kollégiumról szól, mint Sütő András, odébb a vargyasi iskoláról, aztán a marosvásárhelyi református kollégiumról, a csíkszeredai katolikus főgimnáziumról stb. De a hajdani iskolák felsorolása kevés, leszűkítené az író munkáját. Ezek az írások nem iskolatörténetek. Beke György mindig szélesebb körben mozog, szemlélete minden alkalommal tágasabb. Amikor egy-egy régi iskola, kollégium képe rajzolódik ki írásaiban, akkor mindig ott él mögötte az ember: a tanár és a diák. És azok hátterében az emberi tevékenység, az irodalmi alkotások, a történelmi események. Apáczai kapcsán Áprily Lajos verse, Páskándi Géza drámája, Fábián Ernő monográfiája. Csíksomlyóról írva a középkori misztériumjátékokról szól, majd a budai Várszínházban nagy sikerrel előadott Csíksomlyói passióról. A zilahi Wesselényi Kollégiumról beszámolva természetesen a hajdani diák, Ady Endre vallomását idézi, aki Párizsba készülve fogalmazta meg sorait a kollégium szelleméről, arculatáról. A csíksomlyói ferences templom és kolostor bemutatása után szívesen fordul Orbán Balázshoz, *A Székelyföld leírása* című munkájához. Később a székelykeresztúri unitárius főgimnázium képe jelenik meg, és utána Bözödi György szavait idézi a *Székely bánja* című könyvéből.

„Ne hagyjátok az iskolát!" — írta Reményik Sándor egyik versében. Beke György régi erdélyi iskolákról szóló könyve utolsó fejezetének is ez a címe. A türelmetlen román államhatalom magyarellenes, magyar iskolákat visszaszorító politikáját vizsgálja az író, és indokoltan hivatkozik Tamási Áronra, Sipos Domokosra, Szemlér Ferencre, Horváth Istvánra és másokra. Az iskolákról szóló munka így változik kicsit az erdélyi sors és irodalom ábrázolójává is. Szabédi László öngyilkossága is hozzátartozik az erdélyi iskolák történetéhez. Így ír erről Beke György: „Időben később, meghurcolások után, Szabédi László professzor is a vonat kerekei elé feksziK, bakancsát vigyázzállásba zárva, mint egy katona." Máig nyúló, kolozsvári egyetemmel kapcsolatos adatot találunk ebben a könyvben: 1968-ban vették fel utoljára új munkatársat a magyar nyelv és irodalom tanszékre: Cs. Gyímesi Évát. Az egyetem, a felsőfokú oktatás fontossága másfelé is fordítja a könyv írójának és olvasójának érdeklődését: az erdélyi magyar irodalom felé. Beke György erdélyi iskolákról szóló könyvében természetesen nem ad irodalomtörténeti áttekintést, nem készít íróportrékat, de számos alkalommal hivatkozik az iskolák és a tanítás kapcsán a magyar irodalomra. A távolabbi múltból felidézi Petőfi és Arany munkáit, Ady és Móricz szerepét. De természetesen gyakran felmerül Elek apó, Benedek Elek és a Cimbora szerepe. Kós Károlyt felkereste a *Tolmács nélkül* című kötetbe gyűjtött interjú kapcsán is („Igen, a nyelv nagy dolog, mert az irodalmi alkotás egyetlen építőanyaga és formáló eszköze"). Most ebben a kötetben Tamási Áron *Vitrasztás*ából, Bözödi György *Székely bánja*ból, Balázs Ferenc *A rög alatt* című önvallomásából, Jákó Zsigmond művéből idéz. Kacsó Sándor háborús emlékéről vall itt és a *Nyomjelző rokonság* című kötetében. Balogh Edgár *Férfimunka* című 1986-os emlékiratából a kolozsvári egyetem ügyére vonatkozó részt idézi: „A nemzeti kérdés megoldásának erkölcsi próbája lett." Hasonlóképpen fontos volt a Kallós-motívumok keresése egy korábbi kötetében *(Meghívó nélkül)*, vagy a Szilágyi Domokos-epizódokat

megörökítő vallomás egy folyóiratban. Hiszen irodalomtörténeti értékű adalékot őriz meg Beke György, amikor a Szilágyi Domokossal együtt töltött napokat idézi, Bákó tájékát, a ballada motívumát, amely a költő *Bartók Amerikában* című versének kezdete; s a hazátlanság élményére gondol a csángó balladát megszólaltatva („Hova vetemedtél / hova vetemedtél / szivárvány havasról / szivárvány havasról"...)

Farkas Árpád a Beke György-jelenségről ír a Látóban: jóízű legendákról, „bakancsára szerelhető és összecsukható szárnyakról", „lelkiismeret-bolygató és közösségi önérzetet sugárzó írói magatartásáról". A költő vallomásának kulcsszava talán ez: Beke György egyszemélyes intézmény, különös szívóssággal tevékenykedő író, aki a Bukaresttől Máramarosszigetig, Bákótól Temesvárig levő körben, szétszórtságban és egységben élő magyarság gondjait kutatja, leírja, nem felejti. S ez a hűség sugallja legújabb kötetének, a *Világos árnyékában* című regényének egyik fő gondolatát, az 1848/49-es magyar szabadságharc katonáinak kényszerű szétszóródását. Könyvének egyik alapja, támpillére Koós Ferenc emlékirata, melyet felhasznál a *Régi erdélyi skólák*ban is, a Kollégiumok egyénisége fejezetben. Itt is, ott is a szülőföld ereje, szeretete él, mely a regényben Koós felkiáltásában összegződik: „Egyedül a szülőföld nem halhat meg soha!"

SZEKÉR ENDRE

Bajcsy-Zsilinszky Endre: Erdély múltja és jövője

Különös sorsot szán a történelem néha a korábbi história súlyos kérdéseivel foglalkozó szerzőknek és az általuk megírt könyveknek. Ritka eset, hogy történeti munka *kettős fordítást* érjen meg, és egyúttal mindkét változat megjelenése indokolt legyen. Ilyen oda-visszafordítás kezdő lépéseként Bajcsy-Zsilinszky Endre kéziratát magyarul 1942/43 fordulójától fogva veti papírra. Az angol nyersfordítás a nyár derekára készült el; vészterhes időszaknak békét ígérő (olasz kiugrás) pillanatában. A rendkívüli helyzetben is nagy súlyt fektettek a nyelvi átültetés hitelt érdemlő és magas színvonalú megoldására. Az eleve gondos szövegfordítást a cambridge-i iskolázottságú Arthur Battiseill Yolland professzor csiszolja véglegesre. Feladatát kiválóan teljesíti, hiszen a Pázmány Tudományegyetem bölcsészeti karán, az első angol születésű lexikográfusként, már fél évszázada eredményesen dolgozott. A fordítás minősége a külföldi érdeklődés felkeltésére és befogadásra legalább a tartalmával egyenértékű hatással számolhatott, de a visszafordítást is biztonságosabbá teszi. Végül a Transylvania — Past and Future kötet Svájcban 1944 elején viszonylag gyorsan jelenhetett meg.

Most a szemünk előtt ismétlődik meg, habár fél évszázad múltán, az újjáéledő Transylvania kötettel a visszafordítás példás gondossága. A sikeres közreadás, ismerve a nyelvi ide-oda átültetések buktató csapdáinak veszélyeit, kellemes olvasmányt hozott. A nagy könyvtárainkban fellelhető angol nyelvű kötet fordítását Göncz Árpád vállalta, és alapos munkával végezte el. A külföldi kiadás eseményeiről és indokairól Vigh Károly írt utószót, adatolva több egykorú közéleti tényező tevékeny közreműködését. Ugyanő készítette a mai olvasót tájékoztató jegyzeteket, bár kétséges helyesbítése, hogy a Kárpátok hegyvonulatainál

---

Tinódi, Budapest, 1990. 123 old. [Transylvania — Past and Future. Kundig, Geneve, 1944. 154 old. (vissza)fordítása.]

a La Manche elválasztó szerepe nagyobb volt. Fontosak közlései a határaink túlfelére sodort magyarokról, aminek részletezett (Palotás Z.: A trianoni határok) feldolgozása kötetünkkel egyidejűleg jelent meg.

Bajcsy-Zsilinszky világnyelven megjelent művének visszhangját a tomboló háború zaja maga alá gyűrte. Mégis igazolta, hogy *a nemzetiségi kérdés* feltárásának okos diplomáciai és szervezési erőfeszítések árán, rendkívüli helyzetben is teret nyithatunk. Nem egyszerű e törekvéseket célhoz vezetni nemzetközi síkon, mint ezt a háromkötetes Erdély Története részfordításai kiadásának nehézségei mutatják. Méltán odaillik a Transylvania kötet Kállay kormányfőnek az önjogú magyar külpolitikát — hivatalos *nemzetközi segítség* híján — védelmező óvatos taktikázásai sorába. A kézirat egyidejűleg érlelődik a miniszterelnöknek a német követtel folyt 1942. novemberi tárgyalásával és a december 2-i jegyzékkel, amely a hitleri birodalom igényeit utasítja el. Szerzőjének ábrándja, hogy az ereje csúcsán levő háborús hatalom (franciaországi elözönlés, kaukázusi térnyerés) szolgai támaszai: a kisantantmaradványok harapófogóján tud enyhíteni. De Bajcsy-Zsilinszky ellenállása, a délvidéki nemzetiségeket oltalmazó és erdélyi vonatkozású fellépéseivel, a ránk nehezedő létfenyegetésre figyelmeztet. Ezeket az összefüggéseket *ma is* mérlegelni kell, ha a könyvet vagy újrakiadását kortévesztő szélsőséges bírálat éri.

Kétségtelen, hogy a könyv okfejtésében, alaprendeltetése szerint, a korabeli *külföldi* politikusok felvilágosítását szolgálta. Mégis kézenfekvő volt, hogy a hazai olvasóközönség ugyancsak mielőbb hozzájusson, amit sajnálatos körülmények gátoltak. A magyar kiadást két alapok késlelteti: mindenekelőtt *a szerző* életművének huzamos elhallgatása, amit tetézett Erdély témájának sokáig *tabuként* való kezelése. Az eredetkutatásban egyik országos könyvtárunk polcain sejtelmes kor- és kórjelző kuriózummal találkoztunk. A háború után 1946-ban a Transylvaniából, az állománygyarapítás akkori viszontagságai közt tisztes szakavatottsággal, három példányt szereztek be. Riasztó azonban, hogy mindegyik kötetben az előszó egy passzusát olvashatatlanra törölték ki. Az egyébként ártatlan szövegrésznek — mely a külföldi olvasóval tudatja, hogy a szerzőt életútja rövid etapján 1919-ben Horthy ösztönzi — tussal való durva lefedése a folytatás értelmezését is megnehezíti. A vádak nyíltan vagy rejtve továbbélnek és azokat kiszínezve szertegörgetik, aminek a mártír államférfi munkásságának kezelésénél akadémiai berkekben is egykor tanúi voltunk. Az áttekinthető múltú Bajcsy-Zsilinszky könyvére éppoly badarság ifjúkora tragikus epizódjának árnyékát vetni, mint a példásan tiszta Deák Ferenc pályamotivációja „rejtélyessége" körül újfent titokzatos töltetű hangulatot kelteni.

Miben állhat kötetünk máig gondolatébresztő, ha végletesen nem is kodifikálható vezérfonalának főbb jellegzetessége? Az erdélyi országrész 1940-es *kettémetszését* ugyanúgy elutasítja, miként a vétkes közönyt a kisebbségben *elnyomott magyarság* ügye iránt. A könyv magvát, a svájci kantonális tagolódásra emlékeztetve, az erdélyi *bánságok intézményrendszere* kiépítésének tervezete adja, amely négy autonóm területi igazgatási alapegység pilléreire támaszkodik. Köztük az önálló *magyar—székely bánság* a kalotaszegi tájtól, Kolozs megyén áthúzódva, a székelyföldi és a Brassó környéki területeket öleli fel. Fontos itt, hogy a szerző a székely—magyar etnikai közösség elvétől a „megkettőzés" csábító paritásos súlyelőnyéért sem tért el (ahogyan ezt pl. a nagyszerb irányzat a kisszámú montenegróival eleddig tette a horvátok, szlovének, magyarok, macedónok stb. ellen). A további erdélyi egységeket a *két román bánság* képezi; a nagyobbat a déli és a kisebbet az északi (más néven alsó-, felső-román) tájakon. E kettősséggel a tervezet nem kedvezményt, sem pedig megosztást, hanem tényleges létszámarányt fejez ki, sőt Erdélyen túli megyerészeket (temesi, krassói stb.) is odacsatolt. A negyedik önkormányzatot a *szászok bánsága* alkotja a saját többségű hajdani universitas saxonum számottevően megszűkített körzeteiben.

A fenti bánságok államszervezete a következőket foglalja magába: *a bán* (közvetlen választással); *a bánsági tanács* (kormány) és *a bánsági kamara* (titkos szavazással a nép vá-

lasztja). Szövetségi összerdélyi szinten a központi szervrendszer hármasan tagolt alkotóelemei helyezkednek el. Mégpedig: *a vajdasági gyűlés* (diéta); *a vajdasági tanács* (kormány), s végül *a vajda* (választott) közintézményei. A szerző esetleg felhasználható modellként a magyar—horvát 1868-as kiegyezési törvényt ajánlja. Bírálói szerint a történetiség hatóerejét, a másoktól várható elfogadhatóság tekintetében, mértéktelenül túlértékeli. De korántsem jut — hangsúlyozni kell — szomszédaink sok történésze múltat átfestő ambíciójának zsákutcájába; mi több, határozottan szembeszegül a kizárólagosság türelmetlen beolvasztó törekvéseivel. A vitapartnerektől helyeslést várhatott, amikor a Supplex Libellus Valachorum (1791) tételeivel értelmileg és érzelmileg azonosul. Rámutat a románság értékeire, és a velük létező tartós együttélésben a kölcsönös megbecsülés fontosságára.

A könyv kedvező nyomatékát fokozhatta volna, ha az erdélyi románok korábbi helyi igazgatási részjogosítványait is vázolja. Ugyanis ők Hunyadban és Fogarasban a közügyek intézése terén bizonyos önállósággal rendelkeztek. Külön jogaik voltak a 18. században határőrvidéki tájakon (naszódi ezred) is a szabad románokon kívül. (Vö.: Csizmadia A. — in Acta Jur. Acad. Sci. Hung. 1969.) Jelentős még az 1849. júliusi magyar—román béketervezet, amely az erdélyi románságot különálló nemzetiségnek (une nationalité à part) fogadta el. Szövege beépül a parlament szegedi határozatába; az első európai demokratikus nemzetiségi törvényként tartják számon. Utat nyitott továbbá a román ortodoxia függetlenségéhez a szerb pravoszláv egyházi szervezettől.

Rövid áttekintésünk nem elemezheti a kantonszervezet és a Transylvania kötet tágabb kisugárzása és fogadtatása jelenségeit. Időszerű viszont és érdeklődést kelt: hatásukat a *közelebbi térségünk* vonzatában felvillantani. Napjainkban a déli határaink túlfelén a svájci minta követését főleg a boszniai és a hercegovinai három (horvát, szerb, muzulmán) etnikum közjogi együttmaradása zálogaként mérlegelik. Jogtudósaik mondják, hogy Bajcsy-Zsilinszky Transylvania könyve sem ásatag relikvia, hanem *figyelemre érdemes* történetírás. A visszafordított Erdély múltja és jövője pedig az ottani érdeklődést még inkább fölerősítheti. Gondolatai bizonyára tolmácsolásra találnak, a délvidéki magyar szakemberek közvetítésével, szélesebb más nyelvű olvasói körökben is. Korábban M. Hadžijahić szemelgette ki okleveleklből, hogy a bosnyákot a magyar után, de a bolgár és szerb előtt szedték uralkodói jogcím sorrendbe. A belgrádi egyetemen, majd a szarajevóin Mustafa Imamović a muzulmán autonómiaigényt az osztrák—magyar—horvát közjogi eredőkből is indokolta (pl. Pregled 1971. 12.). A román ún. három fejedelemség verzió helyett Erdélyről most I. M. Tofik azeri történész a magyar szakirodalom bizonyítékait hitelesíti. Ugyanő az erdélyi alkotmány kapcsán már előbb Kossuth Duna-konföderációs tervét méltatta (ld.: Der österreichisch—ungarische Ausgleich 1867 tanulmánygyűjtemény, Pozsony 1971). Az itteni nemzetiségi viszonyok közelítő megértését e mű alapjában tényszerű okfejtése külföldön is elősegíti.

A veretes szöveg már-már Móricz Zsigmond Tündérkertje emelkedett regényességét idézi. De ami utóbbinak műfajánál fogva kedvez, amott sebezhető felületet nyit. E józan belátás alapján, az ún. „magyarkodás" lapos vádjait, a határon túli honfitársaink is a rosszallás szigorával joggal utasítják el. A belényesi görögkeleti násznép — írja Bajcsy-Zsilinszky Endre tisztelője — románkodás nélkül lengeti nemzeti lobogóját, ha ezt a nagyváradi vagy gyergyói katolikusok és reformátusok sajátjukkal szintén megtehetik.

PECZE FERENC